

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÂL-İ İMRAN SURESİ 7. AYETİNE SÜNNÎ VE ŞİÎ
TEFSİRLERİN YAKLAŞIMLARI

Pınar Seçil MAZLUM

Danışman
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Âl-i İmran Suresi 7. ayetine Sünnî ve Şîî Tefsirlerin Yaklaşımları” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2019

Pınar Seçil MAZLUM

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Âl-i İmran Suresi 7. Ayetine Sünnî ve Şîî Tefsirlerin Yaklaşımları
Pınar Seçil MAZLUM

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Programı

Çalışmamızda Âl-i İmran Suresi 7. ayeti incelenmiştir. Ayet içerisinde yer alan terimler üzerinde tek tek durularak, bu terimlerden muradın ne olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken Sünnî ve Şîî düşünce sistematığının daha iyi kavranabilmesi için Sünnî ve Şîî dörder müfessirin görüşlerine başvurulmuştur.

Çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş başlığı altında çalışmamızın, konusu, amacı, yöntemi ve kavramsal çerçevesi hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra tezde görüşlerine başvuru müelliflerin hayatları kısaca tanıtılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde müelliflerin Âl-i İmran 7. ayete genel yaklaşımları, ayetin sebab-i nüzulüne dair görüşleri, muhkem, ümmü'l-kitap ve müteşabih kavramlarına yaklaşımları belirtilmiştir.

İkinci bölümde, söz konusu sekiz müellifin, zeyğ, fitne, te'vil ve râsihûn kavramlarına yaklaşımları ele alınmıştır.

Kavramlar hakkında müfessirlerin görüşlerine yer vermeden önce sözlük ve terim anlamları belirtilmiştir. Her bir başlık altında hem Sünnî müfessirlerin hem de Şîî müfessirlerin görüşleri belirtilmiştir. Ayrıca her bölümde, Sünnî ve Şîî görüşler verildikten sonra, bölüm sonunda Sünnî ve Şîî müfessirlerin ortak veya farklı oldukları yönler değerlendirilip görüşler mukayese edilmiştir.

Çalışmamız, genel değerlendirmelerin ve yeni çalışma yapacaklara önerilerin yer aldığı sonuç kısmıyla son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âl-i İmran, Sünnî, Şîî, Muhkem, Müteşabih.

ABSTRACT
Master's Thesis
Al Imran Verse 7. Approach of the Sunni and Shiite Tafsir
Pınar Seçil MAZLUM

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Tafsir Program

In our study, the 7th verse of Surah Al-Imran was examined. The terms in the verse are emphasized one by one and it is tried to explain what is the murad of these terms. While doing this, the views of Shiite and Sunni four examiners were used in order to better understand both Sunni thought systematic and Shia thought systematic.

Our study consists of introduction, two chapters and conclusion. Information about the subject, aim, method and conceptual framework of our study is given under the title of Introduction. Later, the lives of the authors whose opinions were consulted in the thesis were briefly introduced.

In the first part of our study, the general approaches of the authors to the verse of Al Imran 7, their views on the reason of the verse, their approaches to the concepts of muhkem, umm al-kitap and mutashabih are stated.

In the second part, the approaches of these eight authors to zeyğ, zitne, te'vil and rasihun concepts are discussed.

Before giving opinions of the commentators about the concepts, dictionary and term meanings are stated. Under each heading, the views of both Sunni and Shiite commentators are mentioned. In addition, after providing Shiite and Sunni views in each section, at the end of the section, the aspects in which the Shiite and Sunni commentators are common or different were evaluated and the views were compared.

Our study concludes with the conclusion part which includes general evaluations and suggestions for new study participants.

Keywords: Al Imran, Sunni, Shia, Muhkem, Muteshabih.

**ÂL-İ İMRAN SURESİ 7. AYETİNE SUNNÎ VE ŞİÎ TEFSİRLERİN
YAKLAŞIMLARI
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

**SÜNNÎ VE ŞİÎ MÜFESSİRLERİN ÂL-İ İMRAN SURESİ 7. AYETİNE;
MUHKEM VE ÜMMÜ'L-KİTAB KAVRAMLARINA YAKLAŞIMLARI**

1.1. SÜNNÎ MÜFESSİRLERİN AYETE GENEL YAKLAŞIMI	13
1.1.1. et-Taberi 'nin (ö. 310/923) Tefsirinde	13
1.1.2. Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) Tefsirinde	14
1.1.3. İbn Kesir'in (ö.774/1373) Tefsirinde	15
1.1.4. Süleyman Ateş'in (1933 -) Tefsirinde	15
1.2. ŞİÎ MÜFESSİRLERİN AYETE GENEL YAKLAŞIMI	16
1.2.1.et- Tûsî'nin (ö. 460/1067) Tefsirinde	16
1.2.2.et-Tabersî'nin (ö. 548/ 1154) Tefsirinde	16
1.2.3. et-Tabâtabâî'nin (ö. 1981) Tefsirinde	17
1.2.4. eş-Şirazî'nin (1926 -) Tefsirinde	18
1.3. “MUHKEM” KAVRAMINA YAKLAŞIM	19
1.3.1. Sünnî Müfessirlerin “Muhkem”e Yaklaşımları	20
1.3.2. Şîî Müfessirlerin “Muhkem”e Yaklaşımları	23
1.4. “ÜMMÜ'L-KİTAB” KAVRAMINA YAKLAŞIM	27
1.4.1. Sünnî Müfessirlerin “Ümmü'l-Kitab”a Yaklaşımları	27
1.4.2. Şîî Müfessirlerin “Ümmü'l-Kitab”a Yaklaşımları	29

İKİNCİ BÖLÜM
SÜNNÎ VE ŞİÎ MÜFESSİRLERİN ÂL-İ İMRAN SURESİ 7. AYETTE GEÇEN
MÜTEŞABİH; ZEYĞ, FİTNE, TE’VİL VE RÂSİHUN KAVRAMLARINA
YAKLAŞIMLARI

2.1. “MÜTEŞABİH” KAVRAMINA YAKLAŞIM	33
2.1.1. Sünnî Müfessirlerin “Müteşabih”e Yaklaşımları	33
2.1.2. Şîî Müfessirlerin “Müteşabih”e Yaklaşımları	37
2.2. “ZEYĞ” KAVRAMINA YAKLAŞIM	44
2.2.1. Sünnî Müfessirlerin “Zeyğ”e Yaklaşımları	45
2.2.2. Şîî Müfessirlerin “Zeyğ”e Yaklaşımları	47
2.3. “FİTNE” KAVRAMINA YAKLAŞIM	51
2.3.1. Sünnî Müfessirlerin “Fitne”ye Yaklaşımları	52
2.3.2. Şîî Müfessirlerin “Fitne”ye Yaklaşımları	53
2.4. “TE’VİL” KAVRAMINA YAKLAŞIM	56
2.4.1. Sünnî Müfessirlerin “Te’vil”e Yaklaşımları	56
2.4.2. Şîî Müfessirlerin “Te’vil”e Yaklaşımları	58
2.5 “RÂSİHÛN” KAVRAMINA YAKLAŞIM	63
2.5.1. Sünnî Müfessirlerin “Râsîhûn”a Yaklaşımları	63
2.5.2. Şîî Müfessirlerin “Râsîhûn”a Yaklaşımları	68
SONUÇ	73
KAYNAKÇA	76

KISALTMALAR

b.	bin-binti
bkz.	bakınız
bty	basım tarihi yok
byy	basım yeri yok
çev.	çeviren
h.	hicrî
Hz.	hazreti
m.	mîlâdî
ö.	ölüm tarihi
(ra)	radıyallâhu anhü
s.	sayfa
(sav)	sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	sayfalar arası
thk.	tahkik eden
vb.	ve benzeri-ve bazıları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu Ve Önemi

Kur'an-ı Kerim üzerinde çalışan pek çok müfessir ve ilim adamı, bu çalışmaları yaparken değişik kelime ve tabirlerle, mecazlı söyleyiş ve dolaylı anlatımlarla, insan hafızasının kavrayamadığı değişik betimlemelerle karşılaşmışlardır. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'in bazı yerlerinde kıyamete dair haberler yer alır ki; bunları kavramak insan zihni için gayet zor bir durumdur. Anlatılan bazı dolaylı olay ve fiillerin kavranması da insan aklı için aynı derecede zorluk oluşturan durumlardır.

İnsan anlayış ve kavrayışının zorlandığı anlatım türlerine, çoğu olmasa da, pek çok ayette rastlanmaktadır. Düşünen bir varlık olan insanın bu ayetler üzerine fikir yürütmemesi, onları incelememesi, çeşitli delillerden hareketle bir sonuç oluşturmaması düşünülemez. Müslümanlar müslüman olmalarının bir gereği olarak Kur'an'ı incelemişlerdir. Anlamakta zorluk çektikleri noktaları belirlemişler, farklı delillerle değişik sonuçlar elde etmişlerdir. Kur'an araştırmacılarının en fazla üzerinde durdukları ayetlerden birisi de Âl-i İmran suresi 7. ayetidir. Belirtilen ayetin, bizzat hem kendisinin müteşabih öğeler taşıması hem de müteşabihlerin peşine art niyet ile düşenlerden bahsetmesi, Kur'an araştırmacılarının bu ayet ile yoğun bir temas kurmalarını sağlamıştır.

Öteden beri, Kur'an incelemelerinde ön plana çıkan konulardan birisi, Kur'an-ı Kerim içerisinde yer alan müteşabihât konusu olmuştur. Müteşabihâtın ele alındığı her çalışmada da muhakkak Âl-i İmran suresi 7. ayeti incelenmiştir. Müteşabih konusu işlenirken ayet üzerinde uzunca durulmuş, değişik araştırma yöntemleri ile ayet incelenmiş ve kastettiği mana tam olarak kavranmaya çalışılmıştır. Bu nedenle ayet üzerinde ciddi bir çalışma literatürü meydana gelmiştir. Değişik fikir akımlarının temsilcileri, kendi alanlarında uzman bilim adamları, ayetin beyan ettiği mana üzerinde fikir beyan etmişlerdir. Müteşabihât konusunun hemen hemen İslam'ın doğuşu ile ortaya çıkması bu inceleme külliyyatının çoğalmasına neden olmuştur.

Çalışmada, İslam araştırmacıları tarafından başlangıçtan bu yana üzerinde pek çok fikir beyan edilen bu ayete, İslam içerisinde iki ana fikir akımını oluşturan Şîî ve Sünnî bakış açıları, kavranmaya çalışılmıştır. Onların ayeti nasıl değerlendirdikleri, hangi pencereden ayete baktıkları anlaşılmaya gayret edilmiştir. Böylece hem müteşabihât konusunun daha iyi kavranması hem de Sünnî ve Şîî bakış açıları arasındaki benzer ve farklı yönlerin gösterilmesi hedeflenmiştir.

2. Yöntem Ve Kaynaklar

Araştırma içerisinde, öncelikle Âl-i İmran suresi 7. ayeti incelenmiş ve bu ayet içerisinde yer alan terimler ele alınmıştır. Ele alınan terimler, hem Sünnî hem de Şîî mezhepleri içerisinde yer alan, bu sahada söz sahibi dörder müfessirin görüşleri dikkate alınarak açıklanmıştır. Özellikle; “muhkem, müteşabih, râsihûn, zeyğ ve fitne” kavramları üzerinde durulmuş ve bu terimlerin Sünnî ve Şîî âlimlerce ne ifade ettiği açıklanmıştır.

Hazırlanan çalışma taslağından hareketle yukarıda bahsedilen kavramlar hakkında ilk olarak sözlük anlamları verilmiştir. Kavramların sözlük anlamları verildikten sonra, dört Sünnî tefsir âlimi; et-Taberî (ö.310/923), Fahreddin Râzî (ö.606/1210), İbn Kesir (ö.774/1373) ve Süleyman Ateş (1933-)'in görüşleri doğrultusunda ve dört Şîî tefsir âlimi; et-Tûsî (ö. 460/ 1067) et-Tabersî (ö.548/1154), et-Tabâtabâî (ö.1981) ve eş-Şîrâzî (1926-)'nin görüşleri doğrultusunda kavramlar ele alınmıştır.

Bu müfessirler, tefsirlerinde kendilerinden önceki birikimi toplamaları, kendi çağlarında ve kendilerinden sonraki çağlarda ümmetin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüş olmaları sebebiyle tefsirlerini çalışmamıza kaynak edindik. Taberî, Fahreddin Râzî, İbn Kesir, Tûsî ve Tabersî yazdıkları tefsirleriyle kendilerinden sonra kaleme alınan eserlerde kaynak kabul edilmişlerdir. Muasır müellif olan Süleyman Ateş, Tabâtabâî ve Şîrâzî ise günümüzde tefsirleriyle isimlerinden sıkça ve önemle bahsettirmiş olmaları onları ele almamızın başlıca sebebi olmuştur.

Her bir kavramın bir konu başlığı oluşturmaya ve altında Sünnî ve Şîî müfessirlerin görüşlerine yer verilmesine özen gösterilmiştir. Her bölümün sonunda

müfessirlerin görüşleri değerlendirilerek bir değerlendirme kısmı oluşturulmuştur. Bu değerlendirmelerin yol göstericiliğinde de tezimizin sonucu ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın bu aşamaya kadar gelebilmesi, adı geçen müfessirlerin, ayet ile ilgili kaynaklarına ulaşmakla gerçekleşmiştir. Âl-i İmran suresi 7. ayetinin Arapça asıl tefsirlerine ulaştıktan sonra bu tefsirler tek tek incelenmiş ve akabinde de yukarıda zikrettiğimiz kavramlara yaklaşımları açıklanmıştır. Çalışmamızın özünü oluşturan Sünni ve Şii müfessirlerin görüşleri daha sonra yukarıda anlatıldığı şekliyle tasnif edilip değerlendirilmiştir.

3. Kavramsal Çerçeve

Kur'an-ı Kerim ayetleri, muhkem ve müteşabih ayetlerden oluşmaktadır. Muhkem ayetlerin neyi ifade ettiği, ne üzerinde durduğu, ne manaya geldiği çok fazla tartışma konusu olmazken müteşabih ayetlerin ne olduğu, ne manaya geldiği, neyi temsil ettiği gibi konular çok fazla tartışılmış ve bu tartışmalar net bir sonuca ulaşamamıştır. Çalışmamıza konu olan Âl-i İmran suresinin 7. ayeti, bünyesinde muhkem ve müteşabih kavramları başta olmak üzere; ümmü'l-kitab, zeyğ, fitne, te'vil ve râsihun kavramlarını içermektedir.

Müteşabih ayetler üzerinde yapılan tartışmaların zaman zaman ayrılıklara neden olacak derecede abartılması, insanların birbirlerinin görüşlerine vâkıf olup olmadıkları sorusunu akıllara getirmiştir. Çünkü karşıdakinin görüşünü bilen insanlar, kendilerini, o fikir sahiplerinin yerine koyarak onları anlamaya başlarlar. Bu durum, çatışmanın yegane sebebidir.

Çalışmada, Sünnî ve Şîî müfessirlerin, üzerinde çok tartışılan bir ayet hakkındaki görüşlerine yer verilerek ilim adamlarının birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Bakış açısının daha iyi kavranabilmesi için çalışma yapılan ayet, bu işin özünü oluşturan Âl-i İmran suresi 7. ayet olarak belirlenmiştir. Ayet hakkındaki görüş ve değerlendirmeler ele alınarak, konu sınırlandırılmıştır. Böylece araştırmaya genişlik değil derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışması yapılırken, hazırlanan taslağa bağlı kalınarak, çalışmanın sınırları çizilmiş ve böylece konunun dağılması engellenmiştir. Bu durumla aynı zamanda çalışmanın daha verimli olması da amaçlanmıştır.

4. Çalışmaya Konu Olan Müelliflerin Tanıtımı

a) et-Taberî (ö. 310/923)

Ebû Cafer künyesi ile meşhur olan Taberî'nin asıl adı Muhammed b. Cerîr b. Yezîd'dir. Taberî hicrî 224 ya da 225 (m.839) yılı civarında Taberistan'ın merkezi olan Âmul'de doğmuştur.¹ Âmul'de doğduğu için Âmulî ve Taberî, Ömrünün ilerleyen yaşlarında Bağdat'a yerleştiği için Bağdâdî nisbeleriyle de anılmıştır. İlim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini on iki yaşında iken Rey şehrine yaptı ve orada farklı hocalardan çeşitli ilim dallarında ders okudu. Daha sonra Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere farklı âlimlerden istifade etmek amacıyla Bağdat'a gitti; ancak Bağdat'a ulaşmadan Ahmed b. Hanbel'in vefat haberini aldı. Kûfe'de hadis, kıraat ve Arap dili ve edebiyatına dair dersler aldı. İki yıl kadar süren bu seyahatlerinin ardından Bağdat'a döndü. Öğrenimine burada da devam eden Taberî Bağdat'ta tefsir, kıraat, hadis ve Arap dili ve edebiyatı dersleri aldı.²

Zengin tefsir malzemesini bir araya toplayan Taberî'nin eseri, gerek daha sonraki tefsir çalışmaları gerekse ilmî ve tarihî tetkikler için sıkça başvurulmuş bir kaynak niteliğinde olup *Câmi'u'l-Beyân an Te'vî Âyi'l-Kur'ân*, *Câmi'u'l-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, *Tefsîru İbn Cerîr* ve *Tefsîrû't-Taberî* adlarıyla bilinmektedir. Eserin önemi sadece ilk devirlere ait bilgi ve haberleri toplayıp daha sonraki nesillere aktarmasında değil, aynı zamanda Taberî'nin görüş ve tercihleriyle daha da zengin bir kaynak haline gelmiş olmasındadır. Bu bakımdan *Câmiu'l-Beyân*'ın, naklî tefsirin en önemli ve hacimli örneğini teşkil ettiğini söylemek doğru olsa gerektir. Taberî,

¹ Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfesssîn'l-İşrîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, 1. Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1396, ss. 95-96; Ömer Nasuhî Bilmen, Taberî'nin doğum yılını 224 olarak verir. Ayrıca doğduğu şehrin adını da "Âmil" olarak kaydeder. Bkz: Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfesssîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, Cilt: 1, s. 363.

² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, byy, 1997 s. 150; es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfesssîn'l-İşrîn*, s. 96; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-Müfesssîn*, thk: Muammer Erbaş ve Mustafa Özel, Birleşik Yayıncılık, İzmir, 2005. s. 25.

tefsir etmek istediği âyete “el-kavlü fî te’vîli kavlihî teâlâ” diye başlar. Daha sonra âyetin tefsirini yapar. Müellif, ayet hakkında Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiinden gelen haberleri nakleder. Ayeti ayetle ve sünnetle, eğer bunlar yoksa Arap dil bilgisi kaideleriyle açıklamaya çalışır. Bu bakımdan eser, rivayet türü tefsirler arasına girse de; tenkit ve tercihlere yer vermiş olması ona ayrı bir özellik kazandırır. Taberî, tefsirinde çok fazla olmasa da İsrâiliyat’a yer vermiştir.³

Taberî 27 Şevval 310 (17 Şubat 923) tarihinde vefat etti ve ertesi gün evine defnedildi. Yazdığı tefsir nedeniyle “İmâmü’l-Müfessirîn” diye anılmıştır.⁴

b) Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210)

Tam adı Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin olan Fahreddin er-Râzî, 543/1149 yılında Büyük Selçuklu Devleti’nin başkenti olan Rey şehrinde doğdu. Bekrî, Teymî ve Kureşî nisbeleriyle de tanınmaktadır. Şâfiî ve Eş‘arî kaynaklarında genellikle “İmâm” unvanıyla bilinir.⁵

Râzî’nin tefsiri, *et-Tefsîrû’l-Kebîr*, *Mefâtihu’l-Ğayb* ve *Tefsîru’r-Râzî* adlarıyla şöhret kazanmıştır. Razi, *Mefâtihu’l-gayb*’ı yazmaktaki maksadının akıl prensipleri ve istidlal yolları ışığında Kur’an’a yöneltilen saldırıları önlemek, İslam inancıyla ilgili istidlalleri güçlendirmek ve bu konuda ileri sürülen karşı fikirleri reddetmek olduğunu belirtmiştir. Müellif eserinde rivayet ve dirayet metodlarını kullanmış, çok miktarda akli istidlalde bulunarak nakli bilgileri akli delillerle desteklemeye çalışmıştır. Bunları yer yer felsefî tartışmalara dayanarak incelemiştir. Müellif çok defa, hadis literatürüne ve tefsirlere giren İsrâiliyat’ı gerek rivayet tekniği gerekse aklî istidlâl yöntemiyle eleştirerek reddetmiştir. Müellif daha çok dirâyet metodunu kullandığı için tefsirinde ilmî kişiliği ve yetkinliği açık bir şekilde

³ İsmail Cerrahoğlu, “Taberî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, Cilt: 7, s. 105.

⁴ Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, **el-E’lâm Kâmûsü Terâcim**, 15. Baskı, Dâru’l-İlm Li’l-Melâyîn, Beyrut, 2002, Cilt: 6, s. 69; hayatı eserlerine dair daha geniş bilgi için bkz: Mustafa Fayda, “Taberî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 316-317.

⁵ es-Suyûtî, **Tabakâtü’l-Müfessrîn’l-İşrîn**, s. 115; ez-Zirikli, Cilt: 6, s. 313; İsmail b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî, **Hediyyetü’l-Arifîn Esmâü’l-Müellifîn ve Asâru’l-Musannifîn**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, bty, Cilt: 2, s. 107.

görülür. Râzî bu eseriyle kendisinden sonra gelenleri geniş çapta etkilemiş, özellikle dirayet tefsiri metodunu kullanan müfessirlere kaynak olmuştur.⁶

c) İbn Kesir (ö.774/1373)

Tam adı Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihabiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesir olan İbn Kesir, 701'de (1301-1302) Busrâ'nın Müceydilü'l-Karye köyünde doğdu. Fıkıhta Şâfiî mezhebine mensup olmakla beraber İbn Kesir diğer mezheplerin görüşlerine de açıktı. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybeden İbn Kesir 26 Şâban 774'te (20 Şubat 1373) Şam'da vefat etti.⁷

İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm* adıyla meşhur olan eseri *Tefsîru İbn Kesîr* diye de bilinmektedir. Eser, rivayet tefsirleri arasında, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ından sonra en meşhur tefsir kabul edilmektedir. İbn Kesîr'in kaynaklarının başında Taberî ve İbn Ebû Hâtim'in eserleri gelir. Rivayette sıhhat ölçüsünün esas alındığı eserde ayetler kısımlara bölünerek açıklanmış, ayetlerin mâna ve muhtevası hakkında kısa izahlar yapılmış, daha sonra bu âyetlerin Kur'an'ın bütünü içindeki anlamını belirlemek amacıyla diğer sûrelerdeki ayetlerle ilişkisi belirtilmiştir. İbn Kesîr belli ayet ve sûrelerin faziletine dair nakledilen rivayetler konusunda titiz davranmış, uydurma hadislere pek itibar etmemiştir. İbn Kesîr aynı titizliği İsrâiliyat konusunda da göstermiştir. İbn Kesîr'in tefsiri, erken dönemlere ait tefsir ve esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin sıhhatini tesbiti açısından önemli tefsir eserlerindendir.⁸

d) Süleyman Ateş (1933 -)

Elazığ'da doğdu (1933; nüfus kaydına göre 1938). Hafızlığını tamamladıktan sonra Elazığ ve Erzurum'da klasik medrese usulüne göre İslâmî ilimleri tahsil etti. Elazığ İmam-Hatip Lisesi'nden 1960 yılında, Elazığ Lisesi'nden 1960 yılında ve

⁶ Lütfullah Cebeci, "Razi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, Cilt: 28 ss 348-350.

⁷ ez-Zirikli, Cilt: 1, s. 320; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999, Cilt: 20, s. 132.

⁸ Mustafa Öztürk, "İbn Kesir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, Cilt: 40, ss. 295-297.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1964 yılında mezun oldu. Aynı fakültede 1973 yılında “*Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*” başlıklı teziyle doktorasını tamamladı.

1973 yılında alanıyla ilgili Irak ve Mısır'da araştırmalarda bulundu. Aynı yılın Kasım ayında “*İşari Tefsir Okulu*” teziyle doçent oldu. 1976 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına atandı ve 1978 tarihine kadar bu görevde kaldı. 1979'da profesör oldu. Altı ay Almanya Bochum Ruhr Üniversitesi'nde, alanıyla ilgili araştırmalar yaptı. Daha Suudi Arabistan İmam Muhammed Üniversitesi'nde yedi yıl hocalık yaptı. 1987-88 yıllarında Cezayir Emir Abdulkadir İslâm İlimleri Üniversitesi'nde hocalık yaptıktan sonra yurda döndü ve 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri bölüm başkanı oldu.

1995 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi oldu. Burada Temel İslâm Bilimleri bölüm başkanlığı görevinde bulundu. 1999 yılında emekliye ayrıldı. Süleyman Ateş'in ilmî ve akademik çalışmaları Kur'an ilimleri, tefsir ve tasavvuf alanlarında yoğunlaşmakta olup, yayınlanmış yüzü aşkın eseri bulunmaktadır.⁹

Süleyman Ateş'in, 12 ciltten oluşan *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eserinin her cildi 560 sayfadır. Eserin dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Müellif, tefsirinin mukaddimesinde daha önce kaleme alınmış olan tefsirlerde efsane niteliğinde gereksiz bilgilere yer verildiğini ve rivayet tefsirinin çoğunluğunun, Yahûdi ve İran kökenli insanlara dayandığını söyler.¹⁰

Ateş'e göre sahabilerin Müslüman olmalarından önce ehli kitaptan duydukları hikayeleri öğüt için aktarmalarında bir beis görmediklerini ifade etmektedir. Ateş bu durumu doğru bulmamaktadır. Ateş, İbn Abbas, Ebu Hureyre ve bazı sahabenin ehli kitaptan duydukları bilgileri anlattıklarını ve bu nakillerde dikkatli olunmasına vurgu yapar. Böyle söylemesine rağmen kendisi de tefsir yaparken Tevrat'la karşılaştırmalar yapmaktadır. Şu kadar var ki Ateş, daha önce yazılmış olan tefsirlerde eleştirdiği durumu kendisi de sergilemektedir.¹¹

⁹ Süleyman Ateş'in hayatına dair daha geniş bilgi için bkz: <https://diyanet.gov.tr/TR/Person/PresidentDetail/36/prof-dr-suleyman-ates>

¹⁰ Gökhan Atmaca, “Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat,” **Ekev Akademi Dergisi**, 2012(Bahar), Sayı: 51 s. 164.

¹¹ Atmaca, ss. 165-166.

e) et-Tûsî (ö. 460/1067)

Asıl adı, Muhammed b. Hasan b. Ali olan Tûsî'nin lakabı Ebu Cafer'dir. 385 yılında Horasan'ın Tûs şehrinde doğdu.¹² Bağdat'ta İmâmiyye ve Şâfi fikhını öğrendi. Aynı zamanda Mu'tezile düşüncesine yakın olan Şeyh Müfid'den ders aldı. Müellifimiz, Muharrem 460 (m.1067) tarihinde Necef'te vefat etti.¹³

Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân, şîi görüşte şöhret kazanmış ve kendisinden sonra gelmiş olan müfessirlere kaynak olmuş ilk Şia tefsirlerindendir. Tûsî, mukaddimesinde zikrettiği gibi tefsirini ne okuyucunun anlamayacağı bir şekilde kısaltmış ne de lüzumsuz uzatmalara girişmiştir. Orta halli bir tefsir yazabilmek için, teferruata girişeceği hususlarda diğer eserlerine atıflar yapmak suretiyle¹⁴ sözü uzatmamıştır. Müellif, tefsirinin mukaddimesinde zikrettiği esaslara uygun bir tefsir yazmıştır. O her bir ayeti ele almış ve tefsirini Kur'an'ın tümünü içerecek şekilde tamamlamıştır. Sure başlarında surenin adını, ayet sayısını ve varsa farklı ayet sayılarını, surenin Mekkî veya Medenî oluşunu ve bununla ilgili farklı yaklaşımları zikretmektedir. Gerekli gördüğü yerlerde her bir ayet için kıraât, lügat, irab ve nüzûl sebebi gibi hususları ele almakta, ardından da ayetin tefsirine dair değerlendirmelerini yapmaktadır. Tûsî rivayet ve dirayet metodlarını tefsirinde kullanmıştır. Ayetleri bir başka ayetle tefsir etmenin yanında rivayetlerden de yararlanmıştır. Bununla birlikte yaptığı tahlil ve değerlendirmelerle kendi görüşlerini de tefsirinde zikrekmiştir.¹⁵

¹² Bilmen, Cilt: 1, s. 421.

¹³ Müellifin hayatına dair daha geniş bilgi için bkz: Mustafa Öz, "Tûsî" **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012, Cilt. 41, ss. 433-434; Müellifin hayatı ve tefsirindeki usulüne dair ayrıca bkz: Hüseyin Topal, **Tûsî ve Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2018, ss. 18-20, 42-50.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, **et-Tibyân, fi Tefsîri'l-Kur'ân**, thk: Ahmed, Habib el-amili, Zev'il-Kurba, Süleymanzade Matbaası, Birinci Baskı, Kum, 1417, Cilt:1, ss. 13-23.

¹⁵ Müellifin tefsirine dair daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Topal, **Tûsî ve Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2018. ss. 43-46.

f) et-Tabersî (ö. 548/ 1154)

Tam adı Ebû Ali Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl'dır. Müellifimiz yaşadığı dönemde, İmâmiyye Şia'sının önde gelen müfessir, fakih ve alimlerindendir.¹⁶

Tam adı *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* olan eserin mukaddimesinde müellif i'rab, lugat, müşkil hususlar, meânî, esbâbü'n-nüzûl, haberler, kıssalar, helâl, haram, Şia'nın diğer fırkalardan farklı olarak ortaya koyduğu görüşlerin doğruluğunun ispatı, aklî ve naklî ilimlere işaret ve Kur'an'a dil uzatanların itirazlarını cevaplandırma gibi birçok konuyu ele aldığını belirtir. Gerek Ehl-i sünnet gerek Ehl-i beyt haberlerine yer verilmiş olan eser, daha çok bir dirâyet tefsiri görünümündedir. *Mecma'u'l-beyân*'da üzerinde durulan hususlardan biri de Kur'an'ın i'câz ve belâgat yönüdür. Müellif, Kur'an kelimelerinin lafız ve mâna üstünlüklerinden söz ederek ayetlerdeki edebî sanatları göstermeye çalışmıştır. Ahkâm âyetlerini yorumlarken Ca'feriyye mezhebinin görüşlerini ispat etmeye gayret göstermiş ve İmâmiyye'ye dair konularda mâsum kabul edilen imamların sözlerine bağlı kalmışsa da diğer mezheplerin fikirlerine de yer vermiştir. Özellikle itikadî meselelerde ortaya koyduğu görüşlerden birini tercih ederken karşı görüşleri eleştirmiş, doğrudan Şia'yı ilgilendirmeyen ayetlerde kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Kur'an'da neshin bulunduğunu kabul eden Tabersî, Kur'an'ın sünnetle de neshinin câiz olduğunu ileri sürmüştür. Tabersî, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân'ına atıfta bulunarak tefsirin kendisi için örnek teşkil ettiğini ifade eder.¹⁷

g) et-Tabâtabâî (ö. 1981)

Tam adı Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin olan Tabâtabâî 29 Zilhicce 1321'de (17 Mart 1904) Tebriz yakınlarındaki Şâdâbâd

¹⁶ Mustafa Öz, "Tabersî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 324-325.

¹⁷ Musa Kazım Yılmaz, "Tabersî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, Cilt: 28, s.257.

köyünde doğdu. İçinde âlimlerin yetiştiği Tabâtabâî ailesine mensuptu. 16 Kasım 1981’de Kum’da vefat etti.¹⁸

Eserinin tam adı *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân* olup İmâmiyye Şîası’nın XX. yüzyılda yazılmış tefsirlerinin başında yer alır. Eser on asırlık Şîa tefsirinin gelişme düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Kur’an’ı en iyi şekilde Ehl-i beyt imamlarının anladığını söyleyen Tabâtabâî, belli ölçüler içerisinde rivayet ve dirâyet metotlarını birlikte kullanırken Allah’ın isim ve sıfatlarına, yaratılış, irade, hidayet ve dalâlet, kazâ ve kader gibi meselelere ait bilgilere, ilham, berzah ve kıyamet konularına da yer vermiştir. Tabâtabâî, ayetlerin tefsirine geçmeden önce çoğu kez “el-Beyân” başlığı altında ayetin bir önceki ayet veya ayetlerle münasebetine temas etmiş, ardından “kavlühû teâlâ” alt başlığı ile tefsire geçmiştir. Bir ayeti tefsir etmeden önce onun mânasına yakın olan ayetleri sıralayan müfessirin bu tutumu kuvvetli bir ezber kabiliyetine sahip olduğunu gösterdiği gibi eserde Kur’an’ı Kur’an’la tefsir etme metoduna önem verdiğini de ortaya koymaktadır. Ona göre tevhid esaslarıyla mücehhez birtakım şahısların bulunması vâciptir. Bu şahıslar peygamberler ve imamlardır. Eğer bu iki insan grubu olmazsa yeryüzüne cehalet hâkim olur, yaratılışın gayesi bozulur. Bu noktadan hareketle el-Mîzân’da inanç esaslarıyla ilgili âyetlerin tefsirinde Şîa’nın imâmet, ismet, ric’at, velâyet, vasiyet ve takiyye gibi prensipleri savunulmuştur.¹⁹

h) eş-Şirâzî (1926 -)

Nâsır Mekârim Şirâzî, 1926 yılında İran’ın güneyinde bulunan Şiraz şehrinde doğdu. Şirâzî, fıkıh ve tefsirciliğinin yanında aynı zamanda Ayetullah’tır. Çalışmamıza konu olan *el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi’l-Müenezzel* adlı tefsiri, daha çok *Tefsîr-i Nümûne* adıyla bilinmektedir.²⁰

Eserin meydana gelmesinde hem ilmî açıdan üst seviyede olan insanların faydalanabileceği hem de halk için yararlı olabilecek Farsça bir tefsîr ortaya koyma

¹⁸ Mehmet Suat Mertoğlu, “Tabâtabâî” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 306-307.

¹⁹ Musa Kazım Yılmaz, “Tabâtabâî” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, Cilt: 30, ss. 213-214.

²⁰ Müellifin hayatına dair daha geniş bilgi için bkz: http://www.alulbeyt.com.tr/ayetullah-uzma-haci-seyh-nasir-mekarim-siraz_h11.html; http://kuranneslider.com/ayetullah-nasir-mekarim-siRâzî-nin-hayati-1926-_d1485.html

düşüncesi etkili olmuştur. Bu sebeple akıcı ve anlaşılır bir üsluba sahip olan eser karmaşık ilmî ıstılahlardan, müfessirlerin ihtilaf ettikleri konuları açıklamaktan ve karışık ifadeleri aktarmak gibi anlamayı güçleştirecek hususlardan uzaktır.²¹

Tefsîrde edebî, irfanî, felsefî vb. meselelerden ziyade maddî, manevî, ferdî ve içtimaî hayatı yakından ilgilendiren meselelere temas edilerek Kur'ân'ın hayat kitabı olma özelliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Faiz, kölelik, kadın hakları; ibadet ve haramların felsefesi gibi konular hakkında tefsîri yapılan ilgili ayetlerin devamında okuyucuları detaylara boğmayacak ve konuyu genel hatları ile anlamalarını sağlayacak kısa ve öz bilgiler verilmektedir.²²

Herhangi bir fayda sağlamayacak konuları tartışmak yerine ayetlerin anlaşılmasını kolaylaştıracak olan lügatle yahut sebab-i nüzûl ile ilgili meselelere yoğunlaşmıştır. İslâm'ın usul ve fûru konuları çerçevesinde gündeme gelen çeşitli soru, itiraz ve müşkül konular ilgili âyetin tefsîri sırasında kısaca cevaplanmaya çalışılmıştır.²³

²¹ Nâsır Mekârim eş-Şirâzî, **el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münezzel**, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2005, Cilt: 4, s. 14

²² eş-Şirâzî, Cilt: 4, s. 6.

²³ eş-Şirâzî, Cilt: 1, s. 14-15.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜNNÎ VE ŞİÎ MÜFESSİRLERİN AL-İ İMRAN SURESİ 7. AYETİNE; MUHKEM VE ÜMMÜ’L-KİTAB KAVRAMLARINA YAKLAŞIMLARI

Kur’an ayetlerinin anlaşılmasında muhkem ve müteşabih kavramları önemli rol oynamıştır. Âl-i İmran suresinin 7. ayeti bu iki kavramı da içinde bulundurması sebebiyle birçok tefsirde ve çalışmada üzerinde durulan bir ayet olmuştur. Biz de çalışmamızda bu ayette geçen kavramları sekiz müfessirin değerlendirmeleri bağlamında ele almaya çalışacağız.

Ayetin arapçası ve meali şu şekildedir:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ

“O, sana Kitab’ı indirendir. Onun (Kur’ân’ın) âyetlerinden bir kısmı muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun doğru olmayan yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerin peşine düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona iman ettik, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.”

Tezimizin bu bölümünde, müfessirlerin önce Âl-i İmran suresi 7. ayete genel yaklaşımları ele alınacaktır. Daha sonra da muhkem ve ümmü’l-kitab kavramlarına bakışları ele alınacaktır. Müfessirlerin tefsir yöntemlerine dair bilgi verirken önceliğimiz ayetin sebab-i nüzûlüne dair olacaktır. Çünkü ayetlerin doğru anlaşılmasında nüzûl sebebi geçmişten günümüze, en önemli ilim dalı olmuştur. Biz de bu durumu göz önünde bulundurarak önce müfessirlerin, ayetin nüzûl sebebine yaklaşımlarını vermeyi uygun bulduk.

Sebeb-i nüzûl, Hz. Peygamber’in peygamberlik yaptığı dönemde gerçekleşen ve Kur’an’ın bir veya birden fazla ayetinin, ya da bir suresinin inmesine sebep olan durum veya sorudur.²⁴ Esbab-ı nüzûl (اسباب النزول) terkibi, sebep (çoğulu esbâb) ve

²⁴ Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaleddin es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, thk: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, el-Hey’etü’l-Mısriyye, byy, 1974, Cilt: 1, s. 107; Muammer Erbaş ve Cüneyt

nüzûl kelimelerinden oluşan bir tamlamadır. Tamlamadaki sebep kelimesi sözlükte “ip ve kendisiyle başkalarına ulaşılan her şey” anlamına gelirken;²⁵ nüzûl kelimesi “yukarıdan aşağıya inmek, bir yere inmek, konaklamak ve tertip” gibi anlamlara gelir. Türkçe bir ifadeyle “sebeb-i nüzûl” terkihi, “âyetin iniş sebebi” anlamına gelmektedir.²⁶ Müelliflerin ayete yaklaşımları belirtilirken, önce Sünnî müellifler sonra da Şîî müellifler olarak sıralanacaktır. Sünnî ve Şîî müfessirler kendi aralarında da vefat tarihlerine göre kronolojik sıralanacaktır.

1.1. SÜNNÎ MÜFESSİRLERİN AYETE GENEL YAKLAŞIMI

1.1.1. et-Taberî ’nin (ö. 310/923) Tefsirinde

Taberî, ayetin nüzul sebebini, te’vil ehlinin kim olduğu üzerinden ele alır. Müellif öncelikle ayette kınanan te’vil ehlinin kimler olduğu konusunda ihtilaf olduğunu söyler. Bir görüşe göre bu kişiler Necran’dan gelen Hristiyan heyettir. Bu heyet, Allah Rasulü ile Hz. İsa’nın Allah katındaki durumu hakkında tartışmaya başlar. Onlar Hz. İsa’nın Allah’ın kelimesi ve Allah’tan bir ruh olduğuna dair ayeti delil getirerek Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı.²⁷

Heyet, “*Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın peygamber, kelimesi, Meryem’e attığı kulu ve Allah’tan bir ruh’tur.*”²⁸ ayetinden delil getirmek suretiyle Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğu iddiasında bulunmuştur. Müellife göre böyle bir

Eren, **Kur’ân İlimleri ve Tefsir Istılahları**, 3. Baskı, Ebru Yayınları, İzmir, 2012, s. 71; Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, 14. Baskı, İFAV yayınları, İstanbul, 2011, ss. 229-230.

²⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, **Tehzîbü’l-Lüğa**, thk: Muhammed Avd Mur’ab, 1. Baskı, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2001, Cilt: 12, s. 220.

²⁶ Esbâb-ı nüzûl’ün, Kur’ân’ın anlaşılmasındaki ve Kurrân ilimleri içindeki önemine dair daha detaylı bilgi için bkz: Suyûtî, Cilt: 1, ss. 107-108; Subhî’s-Salih, **Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân**, 24. Baskı, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, byy, 2000, ss. 127-129.

²⁷ et-Taberî, Âl-i İmran suresinin tefsirine başladığında, Âl-i İmran suresinde otuz kadar ayetin Necranlı Hristiyanlar hakkında nazil olduğunu söyler. Bu heyet Hz. Peygamber ile Hz. İsa’nın konumu hakkında tartışmışlardır. Hz. Peygamber, ikna olmamaları sonucunda bu heyeti mubahale yapmaya davet etmiştir. Necranlılar mubahaleden çekinip cizye vermeyi kabul ederek memleketlerine dönüşlerdir. Bkz: et-Taberî, Cilt: 5, s. 171.

²⁸ Nisa 4/171. إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ

yorum, ayette zemmedilen te'vil ehlidir. Ayetin iniş sebebi Taberî'ye göre bu olaydır.²⁹

Taberî'nin, nüzul sebebine dair naklettiği diğer bir rivayete göre ayet, Yahudi olan Ebu Yasir b. Ahtab ve kardeşi Huyey b. Ahtab hakkında nazil olmuştur. Bu iki Yahudi kardeş, Allah Rasulü'ne gelerek, Huruf-u Mukattaalar hakkında sorular sormuşlar ve bu sorularla ayetleri bağlamından koparıp müslümanların kalplerine şüphe atmaya çalışmışlardır.³⁰

Taberî'nin tefsirine baktığımızda, Âl-i İmran suresi 7. ayeti, tefsirinin birçok bölümünde kullandığını görmekteyiz. Örneğin tefsirinin mukaddimesinde Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu açıklarken de bu ayeti açıklamalarına delil getirmektedir.³¹

1.1.2. Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) Tefsirinde

Fahreddin Râzî, konumuz olan Âl-i İmran suresi 7. ayetini, surenin ilk ayetiyle ilişkilendirerek ele almaktadır. Fahreddin Râzî'ye göre bu ayetle ilgili iki farklı durum vardır. Bunlardan birincisi, Allahu Teâlâ'nın "Kayyûm" olmasının bir takrîri ve te'kidi gibi olmasıdır. Allahu Teâlâ, "Kayyûm" olduğunu ve yarattığı tüm mahlûkatın ihtiyaçlarını yerine getiren yegâne zât olduğunu beyan etmiştir. Yaratılanların maslahatları iki grupta toplanmıştır. İlki cismani ihtiyaçlardır, ikincisi ise ruhani ihtiyaçlardır. Cismani ihtiyaçların en üstünü; bünyenin düzgün, sağlam ve yerli yerinde olmasıdır. Ruhani maslahatların en şerefli ise, ruhun kendisiyle beraber bütün mevcudatın sûretlerinin kendisinde tecelli eden parlak bir ayna gibi olduğunun bilgisidir.³²

Fahreddin Râzî'ye göre ikinci durum İsa (as)'dan bahsedilirken "*Allah'ın kelimesi*"³³ tabirinin kullanılmış olmasıdır. Necranlı Hristiyan heyetin, Hz.

²⁹ Müellif bu rivayeti, hem sure başında hem de yedinci ayetin tefsirinde zikretmektedir. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001, Cilt: 5, ss. 205-206.

³⁰ et-Taberî, Cilt: 5, s. 206; et-Taberî, Cilt: 1, s. 222.

³¹ et-Taberî, Cilt: 1, s. 68.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420, Cilt: 7, s. 144.

³³ Nisa 4/171

Peygamber’e karşı bunu kullanarak taarruz etmeleri, müteşabihlerin peşine düşmenin caiz olmadığına göstergelerinden birisidir.³⁴

Bundan sonra müellif muhkem kavramı üzerinden ayetin tefsirine geçmektedir.³⁵

1.1.3. İbn Kesir’in (ö.774/1373) Tefsirinde

İbn Kesir, rivayet müfessiri olma özelliğini, konumuz olan ayette de aynı şekilde uygulamıştır.³⁶ Âl-i İmran 7. ayeti yorumlarken birçok ayetten, hadisten, sahabe ve tabiîn sözlerinden delillerle ayeti tefsir etmiştir. İbn Kesir Âl-i İmran 7. ayeti tefsir ederken doğrudan **هن أم الكتاب** terkinin manasını açıklamakla tefsire başlamaktadır. Müellif, ayetin nüzul sebebini “ibtigâe’l-fitne” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Müellife göre Hristiyan heyet Allah Rasûlüne gelmiş ve Kur’ân ayetlerinden kendilerince deliller getirerek Hz. İsa’nın ilah olduğuna dair iddialarda bulunmuşlardır. Müellif bu heyetin, fitne çıkarma niyetinde olduklarını ancak istediklerini elde edemediklerini söyler.³⁷ Müellifin, ayetin tefsirine dair yer verdiği rivayetler, -büyük oranda- Taberî’nin verdiği rivayetlerle aynıdır. Bu rivayetlere ilaveten İbn Kesir, Taberî’nin görüşlerine de ayetin tefsirinde yer vermektedir.

1.1.4. Süleyman Ateş’in (1933 -) Tefsirinde

Süleyman Ateş’e göre Âl-i İmran suresi 7. ayeti, Necran’lı Hristiyan heyeti hakkında nazil olmuştur. Necran’dan gelen bu Hristiyan heyet, uzun bir süre Medine’de kalmıştır. Bu misafirlik esnasında Hz. Peygamber ile Allah’ın birliği konusunda tartışmalara girmişlerdir. Süleyman Ateş’e göre ayette zemmedilerek bahsedilen kişiler, tamamen Hristiyan din adamlarıdır. Bu olaydan sonra Âl-i İmran

³⁴ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, s. 136.

³⁵ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, ss. 137-138.

³⁶ İbn Kesir, tefsirinin mukaddimesinde tefsir yöntemini açıklamıştır. O ayetleri önce diğer ayetlerle sonra hadislerle, sonra sahabe ve tabiîn sözleriyle, burada bulamadığı zaman kendisinden önceki müfessirlerin sözleriyle açıklayacağını söyler. Ayrıca ona göre insanlar içinde Kur’ân’ı en iyi anlayacak olan nesil Sahabe neslidir. Çünkü onlar vahye şahit olmuş ve Kur’ân’ı Hz. Peygamberden öğrenmişlerdir. Müellifin usulüne dair daha fazla bilgi için bkz: Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kuraşî ed-Dimeşkî, **Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm**, thk: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, 1. Baskı, Dâru Tayyibe, Riyad, 1997, Cilt: 1, s. 7.

³⁷ İbn Kesîr, Cilt: 2, s. 8.

surelerinde yer alan seksenden fazla ayet nazil olmuştur. 7. ayeti de bu ayetlerden birisidir.³⁸

Müellif ayete genel bakışı çerçevesinde, İbn Kesir görüşünü kabul ettiğini söyler. Ayrıca ayetin anlaşılmasına dair de Rağıb el-İsfahânî'den nakiller yapmaktadır.³⁹

1.2. Şİİ MÜFESSİRLERİN AYETE GENEL YAKLAŞIMI

1.2.1. et-Tûsî'nin (ö. 460/ 1067) Tefsirinde

Tûsî, Rebi' b. Enes (ö.53/673)'ten yaptığı rivayetle bu ayetin, Necran'lı Hristiyan din adamları heyeti hakkında nazil olduğunu söyler. Hristiyan din adamları, Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak Ona meydan okumuşlardır. Onunla münakaşaya tutuşmuşlardır. Onlar Hz. İsa'nın tanrılığını ve Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olmadığını savunuyorlar ve akıllarınca deliller getirerek bunu ispatlamaya çalışıyorlardı. Hristiyan din adamları, Hz. Peygamber'e Kur'an ayetlerine dayanarak Hz. İsa'nın kelîmullah ve Allah'tan bir olup olmadığını sordular. Yalan söylemesi düşünülmeyen Hz. Peygamber, onların doğru söylediğini, Hz. İsa'nın kelîmullah olduğunu dile getirince, Hristiyan din adamları, Hz. Peygamber (sav)'i alt ettiklerini zannettiler. Müellif bu tartışma üzerine فَمَا الَّذِينَ فِي كَلْبِهِمْ شَيْبَةٌ مَاتَشَابَهُ مِنْهُ *"kalplerinde şüphe olanlar, müteşabihlerin peşine düşerler."* ayetinin nazil olduğunu söyler.⁴⁰

1.2.2. et-Tabersî'nin (ö. 548/ 1154) Tefsirinde

Tabersî'ye göre bu ayette kimlerin kastedildiği konusunda ihtilaf olmasına rağmen burada kastedilenlerin, Hz. Peygamber'in yanına gelerek Hz. İsa hakkında soru soran Necranlı Hristiyan heyeti olduğu ağırlıklı görüştür. Onlar Hz.

³⁸ Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuk Neşriyat, 1989, Cilt: 2, s. 14.

³⁹ Ateş, Cilt: 2, s. 13.

⁴⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, **et-Tibyân, fî Tefsîri'l-Kur'ân**, thk: Ahmed Halil Kasîr el-Alemî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1376, Cilt: 2, s. 398.

Peygamber’e Hz. İsa’nın Allah’ın kelime’si (وَكَلِمَتُهُ) “Kelimetullah” olup olmadığını sordular.⁴¹ Hz. Peygamber, bunun doğru olduğunu söylediğinde ise Necranlılar, Hz. Peygamber’i tuzağa düşürüp istedikleri cevabı aldıklarını zannettiler fakat Allah, bu ayeti indirerek onların heveslerini kursaklarında bırakmış ve ayetin açıklamasını getirmiştir.⁴²

1.2.3. et-Tabâtabâî’nin (ö. 1981) Tefsirinde

Tabatabâî, yirmi ciltlik hacimli eserinde, ayetleri farklı yöntemlerle tefsir etmesine rağmen; Âl-i İmran 7. ayeti nüzûl sebebine dair bir bilgi vermemektedir. Müellif eserinde rivayet ve dirayet metodunu birleştirmiştir. Bu bağlamda onun en önemli kaynağını Kur’ân ayetleri oluşturmaktadır. Tefsirde yoğun bir şekilde ayetle tefsir yöntemini uygulayan Tabâtabâî, daha sonra sırayla, sahabe, tabiin, Şîî İmamlar, Tûsî gibi Şîî âlimler ve yer yer Sünnî âlimlerden de rivayette bulunmaktadır. Müellif ayetin tefsirine başlamadan önce “*el-Beyân*” başlığı altında âyetin diğer ayetlerle olan münasebetine temas edip, daha sonra “*Kavlühû Teâlâ*” diyerek ayetin tefsirine başlamaktadır. Tabatabâî, Şîî müfessirleri olan Ayyâşî, Kummî, Tûsî, Tabersî’den ve ayrıca Şia’da muteber hadis kaynaklarından sayılan Küleynî’nin *el-Kâfi*’sinden çokça rivayet nakletmektedir.⁴³

Âl-i İmran suresi 7. ayetin tefsirinde müellifimiz dilbilimsel açıklamalara genişçe yer vermektedir. Bu bağlamda ayetin tefsirine başladığında ilk olarak, ayetin başında “enzele” “أَنْزَلَ” fiilinin kullanılıp da “nezele” “نَزَلَ” fiilinin kullanılmamasının sebebini açıklamakla başlar.⁴⁴ Müellifin bir diğer özelliği de ayeti tefsir ederken diğer ayetleri, görüşlerine delil olarak çokça kullanmaktadır.

⁴¹ Nisa 4/171.

⁴² Eminü’l-İslâm Ebî Ali el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, **Tefsîru Mecmeu’l-Beyân**, el-Mecmeu’l-Âlemiyyü li Ehli’l-Beyt, byy, bty. Cilt: 2, s. 214.

⁴³ Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, **el-Mîzan fi Tefsîri’l-Kur’an**, 2. Baskı, Câmiatü’l-Müderresin fi Havzati’l-İlmiyye, Fustat, bty, Cilt: 3, ss. 40, 43; Müellifin tefsiri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Musa Kazım Yılmaz, “el-Mîzân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005, Cilt: 30, ss. 213-214.

⁴⁴ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, ss. 39-40.

1.2.4. eş-Şirâzî'nin (1926 -) Tefsirinde

Şirâzî'ye göre ayetin nüzul sebebi, başlarında Hay b. Ahtap olduğu halde Hz. Peygamber 'in huzuruna gelen bir grup Yahudi heyetidir. Grup içerisinde Hay b. Ahtap ile beraber onun kardeşi de bulunmaktadır. Bu grubun maksadı, Kur'an-ı Kerim'de yer alan Huruf-u Mukattaaları kullanarak inanç konusunda Hz. Peygamber'e üstün gelmek ve insanlar nazarında O'nun itibarını düşürmektir. İçerisinde Hay b. Ahtap ve kardeşinin de bulunduğu bu Yahudi grup, م - ل - ا harflerini ele alır ve kendilerince bu harflere değerler verirler. ا harfine 1 değerini, ل harfine 30 değerini ve م harfine de 40 değerini verdiler. Sonuçta çıkan 71 sayısını ise Muhammed ümmetinin ömrü olarak değerlendirdiler.⁴⁵ Onların amacı, Hz. Peygamber'e tabi olup Allah'a inanan Müslüman cemaatinin kalıcı bir ömre sahip olamayacağını îmâ etmektir. Müslümanların belli bir süre dünya üzerinde var olacağını, akabinde İslam'a inananların dünya üzerinde kalmayacağı sonucuna ulaşıyorlardı. Böylece İslam'a inanan kişi sayısını azaltmayı ve Müslümanların da şevkini kırmayı amaçlıyorlardı. Yahudilerin yaptıkları bu hesaplardan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara şu soruyu sordu:⁴⁶

“Siz Yahudiler, Kur'an-ı Kerim'de birçok huruf-u mukattaa bulunmasına rağmen neden sadece م - ل - ا harflerini hesapladınız? ص - م - ل - ا harfleri de Kur'an-ı Kerim'de geçmesine rağmen neden bu harfleri de hesaplamadınız? ر - م - ل - ا harfleri de Kur'an-ı Kerim'de bulunmasına rağmen neden bu harfleri de hesaplamadınız?” Bu rivayeti aktardıktan sonra Şirâzî, Hz. Peygamber'in Yahudilerin bu hesaplamayı yapmaktaki maksatlarını çok iyi bildiğini, onları kendi öne sürdükleri dayanaklarla susturabilmek için onlara bu şekilde cevap verdiğini ve böylece onların zararlarını bertaraf etmiş olduğunu bildirmektedir. Şirâzî'ye göre yaşanan bu hadise neticesinde, Âl-i İmran suresi 7. ayet nazil olmuştur. Bu ayetin inmesi, Yahudilerin taarruzlarına karşı Allah'ın Resulünü asla yalnız bırakmadığının, O'nu unutmadığının delili olmuştur.⁴⁷

⁴⁵ Nâsır Mekârim eş-Şirâzî, **el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münezzel**, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2005, Cilt: 2, s. 271.

⁴⁶ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 271.

⁴⁷ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 271.

Şirazî, ayetin nüzul sebebine dair Seyyid Kutub'un, "*Fî Zılal'il- Kur'an*" adlı eserinden, başka bir nüzul sebebi daha zikretmektedir. Seyyid Kutub'un eserinde yer verdiği, Âl-i İmran suresi 7. ayetin sebep-i nüzulü yukarıda zikredilen sebep-i nüzul ile birebir aynı olmamakla beraber; verilen mesajlar açısından her ikisi de benzerdir. Seyyid Kutub'un zikrettiği sebep-i nüzulde, Hz. Peygamber'in huzuruna gelenler bu defa Yahudiler değil Hristiyanlardır.⁴⁸

Değerlendirme

Ayetin iniş sebebi ile ilgili Şîî ve Sünnî kaynaklarda benzer bilgiler yer almaktadır. Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Âl-i İmran suresi 7. ayetin başlıca iniş sebebi Hz. Peygamber ile bazı itikadî konularda tartışmaya giren bir grup Hristiyan veya Yahudi âlimidir. Ağırlıklı rivayetler bu grubun Hristiyan din adamlarından oluştuğunu göstermektedir. Grup, Hz. Peygamber ile bu konuları tartışmak için özellikle Medine'ye gelmiş ve burada uzun denilebilecek bir müddet kalmıştır. Misafirlikleri boyunca da Hz. İsa başta olmak üzere ümmet-i Muhammed'in ömrü vb. diğer konularda Hz. Peygamber ile tartışmalarda bulunmuşlardır. Bu grubun esas amacı, hakikati ortaya çıkarmak değil Hz. Peygamber'i ilmi yönden alt etmek ve böylece İslam'ın daha filizlenmeden yok olmasını sağlamaktır. Ayetten anlaşıldığına göre bu insanlar, özellikle müteşabih ayetler konusunda tartışma çıkarmışlardır. Bunun nedeni onların kasıtlı olarak müteşabih ayetleri kullanarak İslam'a zarar verme düşünceleridir. Allah, bu konuda Resulünü yalnız bırakmamış ve bu ayeti indirerek hem Hz. Peygamber'e destek vermiş hem de olayın iç yüzünün anlaşılmasını sağlamıştır.

1.3. "MUHKEM" KAVRAMINA YAKLAŞIM

Muhkem kelimesi, hakeme (ح ك م) kök fiilden türetilmiş if'âl kalıbında mastardır. Kelime sözlüklerde "hüküm vermek, engellemek, sağlam kılmak, dış

⁴⁸ eş-Şirazî, Cilt: 2, s. 273; Seyyid Kutub İbrahim Hüseyin eş-Şâribî, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, 17. Baskı, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1412, Cilt: 1, s. 363.

etkilere ve bozulmalara karşı korumak” gibi anlamlara gelir.⁴⁹ Fıkıh usulü terminolojisinde ise açıklık bakımından yapılan sıralamada en üst düzeye yerleştirilen lafız türüne verilen addır.⁵⁰ Terim anlamı hakkında farklı görüşler olmakla birlikte genel kabule göre muhkem, başka bir manaya ihtimal taşımayan açık anlamlı ayetlerdir.⁵¹ Celaleddin es-Suyûtî ise konuyla ilgi rivayetleri belirttikten sonra muhkem, “kendisinde tutarsızlık ve ihtilaf bulunmayan, Allah’ın ayetleri” olarak tanımlar.⁵²

1.3.1. Sünnî Müfessirlerin “Muhkem”e Yaklaşımları

Taberî’ye Göre Muhkem: Taberî, ayette zikredilen ve Kur’an’ın bir kısım ayetlerinin özelliği olarak bahsedilen “muhkem” ve “müteşabih” kelimeleri hakkında müfessirlerin farklı görüşler zikrettiğini söyler. Taberî’nin kitabında yer verdiği görüşler kısaca şunlardır:

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-688), Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-653), Katade (ö. 117/735), Rebi’ b. Enes (ö. 53/673) ve Dahakk (ö. 105/723)’a göre “muhkem” hükümleri sabit olan, kendileriyle amel edilen ve nesh edici olan ayetlerdir.⁵³

Müellifin, İbn Abbas’tan yaptığı rivayetin senedi şu şekildedir:

حَدَّثَنِي الْمُتَنِّي، قَالَ: ثنا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثنا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: {هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ { الْمُحْكَمَاتُ: نَاسِخُهُ، وَحَالُهُ، وَحَرَامُهُ، وَحُدُودُهُ، وَفَرَائِضُهُ، وَمَا يُؤْمَرُ بِهِ، وَيَعْمَلُ بِهِ

⁴⁹ Ebû Abdîrrahman b. Amr Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbü'l-Ayn**, thk: Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmirâî, Mektebetü'l-Hilâl, byy, bty, Cilt: 3, ss. 64-65; İbn Manzûr, Cilt: 12, s. 141; Ebû Bekir er-Razî, s. 78; el-Ezherî, Cilt: 4, s. 69.

⁵⁰ Kavrama dair daha geniş bilgi için bkz: Tuncay Başoğlu, “Muhkem”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2006. Cilt: 31, ss. 42-43.

⁵¹ Mennâ' b. Halil el-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, byy, 2000. S. 219; Erbaş ve Eren, ss. 180-181; Ömer Dumlu, **Kur'ân Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998, ss. 97-98.

⁵² Suyûtî'nin zikrettiği rivayetler ve yorumlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, thk: Said el-Mendûb, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1996, Cilt: 2, ss. 5-10.

⁵³ et-Taberî, Cilt: 5, ss. 193-194.

Mücahid (ö. 103/721)'e göre muhkem ayetlerden kastedilen; Allah'ın içlerinde helal ve haram hükümlerini kesin olarak zikrettiği ayetlerdir. Muhammed b. Cafer b. Zübeyr'e göre, muhkem ayetlerden kastedilen sadece bir manaya te'vili mümkün olan ayetlerdir.⁵⁴

İbn-i Zeyd (ö. 179/795)'e göre ise muhkemler, geçmiş ümmetlerin ve onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarının başka türlü anlaşılma meydan vermeyecek şekilde beyan edilmesidir. Cabir b. Abdullah'a göre muhkem, âlimlerin te'villerini bilebildikleri, anlamlarını kavrayabildikleri ve kendilerinin tefsir edebildikleri ayetlerdir.⁵⁵ Taberi, tefsirinde yukarıda özetlediğimiz görüşlere yer vermiş ancak bu görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Fahreddin er-Râzî'ye Göre Muhkem: Razî, muhkem kavramını, Allah Teâlâ'nın Kur'an'ın tamamının muhkem olduğunu bildirdiği ayetlerdeki mananın, Kur'an'ın hak, lafızlarının fasih, manalarının ise sahih olması olarak yorumlar.⁵⁶ Ona göre Kur'an-ı Kerim, lafızlarının fesahati ve anlamlarının sahih olması bakımından yeryüzünde söylenmiş ve söylenecek tüm söz ve kelimelerden daha üstündür.⁵⁷

Bu açıklamalarından sonra Râzî, muhkem kavramı içine giren ve fıkıh terminolojisinde önemli yer edinen bazı alt kavramları değerlendirir. Kur'an ayetlerinin bir kısmının muhkem bir kısmının müteşabih olduğunu belirten ayetlerin manaları konusunda âlimler arasında çeşitli fikirler mevcuttur. Buna göre Kur'an lafızları eğer bir mana ifade için vaz' olunmuşsa ve bu manadan başka bir şekilde anlaşılma ihtimali yoksa buna "nas" denilir. Bu belirtilen lafzın daha başka bir anlama gelme ihtimali bulunursa, bu durumda iki manadan birinin daha baskın olması beklenir ki buna "râcih" denilir. Bunun yanında her iki manaya da aynı ağırlıkta gelme ihtimali de vardır. Eğer lafzında yer alan manalardan birisi diğerine baskın (râcih) olursa bu lafza râcihe nispetle "zâhir", "mercûh (kendisine üstün gelen ayete) de "müevvel" denilir. Kur'an lafzının her iki manaya da müsavi gelmesi durumunda ise lafız, ikisine nispetle "müşterek", birisine nispetle de "mücmel" olarak adlandırılır. Buradan hareketle şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz: Lafız ya "nas" ya "zahir" ya "müevvel" ya "müşterek" ya da "mücmel" olur.⁵⁸

⁵⁴ et-Taberî, Cilt: 5, s. 197.

⁵⁵ et-Taberî, Cilt: 5, ss. 198-199.

⁵⁶ Hûd 11/1. الرَّأْيُ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

⁵⁷ Fahreddin er-Râzî, Cilt:7, s. 144.

⁵⁸ Fahreddin er-Râzî, Cilt:7, s. 144-145.

İbn Kesir’e Göre Muhkem: İbn Kesir’e göre Kur’an-ı Kerim’de muhkem ayetler bulunmaktadır ve bu muhkem ayetler, “Ümmü’l-Kitap” olarak tabir olunmaktadır.⁵⁹ Yine İbn Kesir’e göre Muhkem ayetler, neye delalet ettikleri açık seçik belli olan ve anlamı hiç kimseye kapalı olmayan ayetlerdir. Bu ayetler, Kur’an’ın esasını teşkil eden temel ayetlerdir. Kur’an-ı Kerim’de bulunan diğer bir kısım ayetlere de müteşabih ayetler denilir ki; bunların delalet ettikleri manalar herkese malum değildir. Bunlar, ancak muhkem ayetlerin açıklaması sayesinde anlaşılabilirler. İbn Kesir’e göre muhkem ayetlere başvurularak müteşabih ayetlerin manaları kavranabilir. Onların ışığında manaları fark edilebilir. Müteşabih ayetleri, muhkem ayetlerin ışığında anlayıp kavramaya çalışanlar hidayete ulaşırlarken diğerleri dalaletle sürüklenmektedirler. Müellife göre manasında kapalılık bulunan bir ayetle karşılaşıldığında asıl dönölüp bilgisine başvurulacak mercii muhkem ayetlerdir.⁶⁰

İbn Kesir tefsirinde muhkem kavramına dair şu rivayetlere yer vermektedir: Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687-688): “Muhkemler, Kur’an-ı Kerim’de yer alan nâsih ayetlerdir. Bu ayetler içerisinde; helal ve haramlar, cezalar, farzlar vb. konuları barındırırlar.” İkrime (ö. 105/723), Mücahid (ö. 103/721), Katâde (ö. 117/735), Dahhak (ö. 105/723), Mükatil b. Hayyân (ö. 150/767), Rebi’ b. Enes (ö. 53/673) ve Süddî (ö. 127/745): “Muhkem ayetler, kendisi ile amel edilen ayetlerdir.”

Yahya b. Ya’mer (ö. 89/708): “Farzlar, emir ve yasaklar ile helal ve haramları barındıran ayetlerdir.” Said b. Cübeyr (ö. 94/713): “Muhkem ayetler, kitabın aslı yani “Ümmü’l-Kitap” olan ayetlerdir. Mukâtil b. Hayyân: “Hak dine mensup olup da ondan memnun olmayanlar bulunmadığından muhkem ayetler “Ümmü’l-Kitap”tır.”⁶¹

Muhkem ayetler konusundaki belli başlı görüşler bunlardır. İbn Kesir bu görüşleri kitabında zikretmekte fakat görüşler arasında bir tercihte bulunmamaktadır.

Süleyman Ateş’e Göre Muhkem: Süleyman Ateş’e göre Muhkem, manası herkesçe bilinen ve anlaşılabilen, manası açık ayetlerdir. Muhkem ayetler, manalarının açık ve anlaşılır olması sebebiyle üzerinde herhangi bir ihtilaf söz

⁵⁹ Çünkü أم الكتاب هن أم المحكمات cümlesi, آیات محكمات tamlamasının sıfatı durumundadır. Müellifimiz de “muhkem ayetleri” bu minvalde yorumlamaktadır. Bkz: İbn Kesir, Cilt: 2, ss. 6-7.

⁶⁰ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 7.

⁶¹ İbn Kesir, Cilt: 2, ss. 8-9.

konusu olmayan ayetlerdir. Süleyman Ateş, muhkem'in ne olduğuna dair ayrıca pek çok rivayet zikreder.⁶² Müfessire göre ayrıca Kur'an-ı Kerim'in tamamı muhkemdir. Manaları anlaşılır ve açıktır. Aynı zamanda bütün ayetleri, güzellik anlaşılabilirlik bakımından müteşabih yani birbirine benzerdir.⁶³

1.3.2. Şî Müfessirlerin “Muhkem”e Yaklaşımları

Tûsî'ye Göre Muhkem: Tûsî'ye göre muhkem ayetler; manası açık seçik anlaşılan, ne anlatmak istedikleri belli olan, maksadı bilinen, aşikâr ayetlerdir. Bunlar, manası başka açıklamaya gerek kalmadan anlaşılabilen, herkesin aynı şekilde anlayabileceği, birden çok manaya delalet etmeyen ayetlerdir. Muhkem ayetleri anlayabilmek kolaydır. Onlar anlaşılabilmek için ne başka ayetlerin ne de diğer başka kaynakların yardımına ihtiyaç duyarlar. Muhkem ayetler bedihidir yani herhangi bir delil olmadan anlaşılabilen, ayette yer verilen manayı anlayabilmek için başkaca delile ihtiyaç olmayan ayetlerdir.

Örneğin Allah bir ayette “Allah insanlara asla zulmetmez.” (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ) ⁶⁴ buyurmaktadır. Tûsî'ye göre ayetin manası oldukça açık, kastettiği anlam da göreceli değildir. Her kim okursa okusun ayetten aynı manayı çıkarmaktadır. Bu tarz anlatıma sahip ayetleri açıklama gayretine girilirse anlaşılabilirlikleri tamamen yok edilir. Açık olan, daha da açılmaz. Açık olan ancak kapatılabilir. Kapalı olan da ancak açılabilir. Kur'an'da yer alan diğer bir ayet de “Allah zerre kadar zulmetmez”⁶⁵ ayetidir. Bu ayetin manası da güneş kadar aşikârdır. Dolayısı ile bu ayet de muhkem bir ayet örneğidir.⁶⁶

Tûsî, tefsirinde muhkemin anlamına dair şu rivayetleri zikreder: İbn Abbas'a göre muhkemden kasıt, nasih demektir; Muhammed İbn Cafer b. Zübeyr (ö.414/1023) ve Ali el-Cebbân (ö. 416/1025)'a göre muhkem, birden fazla açık mana

⁶² Ateş, Cilt: 2, s. 13; Müellifin belirttiği bu rivayetler, Taberî ve İbn Kesir'de zikrettiğimiz rivayetlerde mevcuttur.

⁶³ Ateş, Cilt: 2, s. 15.

⁶⁴ Yunus 10/44.

⁶⁵ Nisa 4/40. إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ

⁶⁶ et-Tûsî, Cilt: 2, ss. 393-394.

taşımayan ayetlerdir; İbn Zeyd'e göre muhkem, lafızları tekrarlanmayan ayet demektir; Cabir'e göre muhkem, te'vilin tefsirinin tayini biliniyor olması demektir.⁶⁷

Tabersî'ye Göre Muhkem: Tabersî'ye göre muhkem kelimesini Araplar, “Ahkamtü’ş-şey’e” (أَحْكَمْتُ الشَّيْءَ) şeklinde kullanmışlardır. Araplar bir şeyi çok iyi bir şekilde hakkıyla yaptıklarında “Ahkamtü” tabirini kullanırlar.⁶⁸ Bu tabir, Araplarda “sapasağlam iş yapmak, bir şeyi tam eksiksiz olarak yapmak” manasında kullanılmıştır. Bir insanın bir şeyi tam olarak eksiksiz bir şekilde yani sapasağlam, gereği gibi yapmasına “ahkame” denilmektedir. Dolayısı ile hükmetmekle, hüküm sahibi olmakla, onu gereği gibi yapmak manası arasında birebir uyuma vardır. Bu bilgilerden hareketle muhkem ayetlerin Kur'an'ın özünü oluşturan ayetler olduğu manasını anlayabiliriz. Kur'an'ın ifade ettiği manalar ile bu ayetler arasında birebir uyum söz konusudur.⁶⁹

Tabâtabâî'ye Göre Muhkem: Tabâtabâî, Kur'an-ı Kerim'de yer alan muhkem ayetlerle ilgili değerlendirmesinde, ilgili ayeti tefsir etmeye şu iki ayeti zikrederek başlar. “Ayetleri muhkem yapılmış bir kitaptır.”⁷⁰ “Allah, sözün en güzeline, Müteşabih ve ikişerli bir kitap halinde indirdi.”⁷¹

Müellife göre yukarıda verilen ayetlerde Cenabı-ı Hak, muhkem kelimesi ile Kur'an- Kerim'in içerisinde yer alan sadece bir kısım ayetleri kastetmemiştir. Bilakis Kur'an-ı Kerim'in tamamını kastetmiştir.⁷²

“Sana kitabı gönderen O'dur. Ondan bir bölüm ayetler muhkemdir ki; onlar kitabın temelidir. Diğerleri ise müteşabihdir...”⁷³ ayetinde ise, daha önceki ayetlerde muhkem olarak nitelendirilen kitabın ayetlerinden bir kısmının muhkem bir kısmının ise müteşabih olduğu şeklindeki bilgiye yer verilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'deki muhkem ayetlerle ilgili olarak ondan fazla görüş olduğunu belirten müellif, bunları kitabında uzunca anlatmaktadır. Bu görüşleri kısaca şöylece özetleyebiliriz:

⁶⁷ et-Tûsî, Cilt: 2, ss. 393-394.

⁶⁸ et-Tabersi, Cilt: 2, s. 212.

⁶⁹ et-Tabersi, Cilt: 2, s. 213.

⁷⁰ Hûd 11/1.

⁷¹ Zümer 39/23.

⁷² et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 49.

⁷³ Âl-i İmran 3/7.

Muhkem kelimesinden kastedilen, En'am suresi'nde yer alan 151, 152 ve 153. ayetlerdir.⁷⁴ Huruf-u Mukattaalar dışındaki anlamı anlaşılan diğer tüm ayetlerdir; mübeyyen olarak isimlendirilen açık ve anlaşılır olan ayetlerdir. Nâsih yani nesheden ayetlerdir. Kanıtı açık, net ve parlak olan ifadelerdir; muhkem ayetler belirgin veya örtülü bir kanıt aracılığı ile bilgi edinmemize olanak sağlayan ifadelerdir.

Muhkem ayetler, dini hükümler içeren ayetlerdir; sadece bir tek anlama yorumlanma olanağı bulunan ifadelerdir; içinde peygamberlerle ümmetleri arasında geçen olaylara ilişkin haberlerin detaylı ve anlaşılır olarak sunulduğu ifadelerdir; açıklamaya gerek kalmadan anlaşılabilen ifadelerdir; inanılıp, onunla amel edilen ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, inanılan ancak inanılanla amel edilemeyen ifadelerdir. Muhkem aklın kolayca kavrayabildiği, ifadenin görüleni, yani kastedilen ayetlerdir; tevili üzerinde görüş birliği sağlanan ayetlerdir.⁷⁵

Tabâtabâî, yukarıda ele alınan tüm bu görüşleri incelemiş ve irdelemiştir. Bu görüşlerin bir kısmına katılmış, bir kısmına nispeten katılmış, bir kısmını da hepten reddetmiştir. Sonuçta, kendisi de muhkemin ve müteşabihin ne olduğu konusunda açıklayıcı görüş beyanında bulunmuştur.

Tabâtabâî'ye göre muhkem ayetler, kitabın temelidir; müteşabih ifadelerin açıklanması için muhkem ifadelere döndürülmesi gerekir. Muhkem ayetlerin kitabın anası olması, kitabın temel unsurlarını oluşturmaları anlamına gelir. Dinin kuralları

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْهِمْ إِلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكَمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (151) وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانِ بِالْقِسْطِ لَا تَكْلَفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكَمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (152) وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكَمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (153)

(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız." (151)

Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisini hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti. (152)

İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti. (153)

⁷⁵ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, ss. 50-61.

ve asıl kaideleri bunlara dayanır. Dolayısıyla bunlara hem inanılır hem de bunlarla amel edilir.⁷⁶

Şirâzî'ye Göre Muhkem: Şirâzî'ye göre Kur'an-ı Kerim'de sarîh ayetler mevcuttur. Bu ayetlerin anlamları açıktır ve bu ayetler, herkes tarafından ilk anda anlaşılabilirler. Bunlar yorumcuların yorumlamasına ihtiyaç duyulmadan anlaşılabilen ayetlerdir. Anlamları açıktır ve anlatmak istediklerini doğrudan anlatırlar. Bu ayetlere “muhkemât” denilir ki; bunlar Kur'an-ı Kerim'in özünü ve temelini teşkil eden ana ayetlerdir. Kur'an'da yer alan asıl ayetler bunlardır.⁷⁷

Değerlendirme

Muhkem ayetler konusunda Sünnî ve Şîî müfessirler görüş beyan etmişlerdir. Sünnîlerden Taberî ve İbn Kesir'in görüşleri büyük oranda rivayetlere dayanmaktadır. Fahreddin er-Râzî ve Süleyman Ateş ise rivayetleri zikrettikten sonra kavramı dirayet yöntemiyle yorumlamışlardır. Şîîler'e gelince: Tûsi muhkemin açık ve seçik olarak anlaşılabilen ayetler olduğunu beyan etmiştir. Tabersi'ye göre muhkem ayetler, Kur'an'ın özünü oluşturan ayetlerdir. Tabâtabâî'ye göre muhkem ayetler, müteşabih ayetlerin de anlaşılmasını sağlayan ve kitabın temel unsurunu oluşturan ayetlerdir. Şirâzî, kelimenin sözlük anlamını da dikkate alarak muhkem ayetlerin, Kur'an-ı Kerim'in genelini koruyan ayetler olduğu görüşünü bildirmiştir. Ona göre muhkem ayetler, anlamı açık seçik ve ayan beyan belli olan, herhangi bir yorumlama ve te'vile yer verilemeyen ayetlerdir.

Müfessirlerin görüşleri beraber değerlendirildiğinde muhkem ayetlerin, manası açık seçik bir şekilde kavranabilen ayetler olduğu anlaşılmaktadır. Onlara göre muhkem ayetler, Kur'an'ı Kerim'in esasını teşkil eden, müteşabih ayetleri de açıklayan, anlaşılır ve gayet sade bir anlatıma sahip olan ayetlerdir. Bunların görevi Kur'an-ı Kerim'i insanlara açıklamak ve eğer bir saldırı olursa bunları da engellemektir.

Muhkem ayetler konusunda müfessirler arasında belirgin bir görüş ayrılığı görülmemektedir. Onların muhkem ayetler konusundaki fikirleri, birbirinden ayrı fikirler olmaktan ziyade birbirini tamamlayıcı fikirlerdir.

⁷⁶ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 67.

⁷⁷ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 272.

1.4. “ÜMMÜ’L-KİTAB” KAVRAMINA YAKLAŞIM

Arapçada kitab “toplamak, bir araya getirip dikmek, bağlamak; yazmak, istinsah etmek” anlamlarına gelen k-t-b (ك ت ب) kökünden türemiş bir masdar olup yazılarak bir araya getirilen bilgilerle, bunların yazıldığı malzemeyi ifade eder.⁷⁸ İslâmî literatürde kitab “Kur’ân-ı Kerîm, vahiy, mektup, belge, iki kapak arasında toplanmış bilgi, bir eserin ana konularından her biri” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.⁷⁹

Ümm (أُمّ) kelimesi ise anne manasına gelebildiği gibi mecaz olarak kaynak, asıl, menşe gibi anlamlara da gelebilmektedir.⁸⁰ İki kelime beraber değerlendirildiğinde, “Kitabın anası/esası” şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır.

1.4.1. Sünnî Müfessirlerin “Ümmü’l-Kitab”a Yaklaşımları

Taberî’ye Göre Ümmü’l-Kitab: Ayette “*Muhkem ayetler, kitabın anasıdır (esasidir).*” buyrulmaktadır. Bu kavram hakkında âlimler iki farklı görüş beyan etmişlerdir:

Bazı âlimlere göre “Kitabın anası” tabirinin kullanılmasının nedeni farzların, cezaların ve diğer hükümlerin onların içinde bulunmasındandır. Çünkü Araplar her şeyin ileri gelenine “ümm” tabirini kullanmışlardır. Bazı âlimlere göre ise, “Kitabın anası” ifadesi ile kastedilen surelerin baş taraflarıdır. Çünkü her sure baş tarafı ile tanınır, böylece akılda kalır.⁸¹ Diğer bir görüşe göre ise, ümmü’l-kitab denilmesinin sebebi, muhkem ayetlerin Kur’ân’ın büyük çoğunluğunu oluşturuyor olmasıdır.⁸²

Taberî, âlimlerin bildirdikleri bu iki görüşü belirtmekle yetinmiştir. Görüşlerden birisini tercih etme yoluna gitmemiştir.

Fahreddin Râzî’ye Göre Ümmü’l-Kitab: Râzî’ye göre muhkemin müteşabihin anası olması konusunda değişik noktalar ve fikirler mevcuttur. Arapçada “ümm” kelimesi, bir şeyin kendisinden meydana geldiği asıl, temel, kök demektir.

⁷⁸ el-Ezherî, Cilt: 10, s. 87.

⁷⁹ Herevî, Cilt: 10, ss. 87-88; Nebi Bozkurt, “Kitap”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, Cilt: 26, s. 120.

⁸⁰ Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir er-Râzî, **Muhtâru’s-Sihâh**, thk: Yusuf Şeyh Muhammed, 5. Baskı, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1999, s. 22.

⁸¹ et-Taberî, Cilt: 5, ss. 188-190.

⁸² et-Taberî, Cilt: 5, s. 189.

Muhkem ayetler, zâtlarının bir gereği olarak manaları anlaşılabilen ayetlerdir. Müteşabih ayetler ise ancak muhkem ayetlerin yardımı sayesinde anlaşılabilen ayetlerdir. Muhkem, müteşabihin anası olmuş olur. Muhkem ayetlerin tamamı tek bir şey, müteşabih ayetlerin tamamı da tek bir şey gibidir. Birisi diğerrinin anasıdır.⁸³

İbn Kesir’e Göre Ümmü’l-Kitab: İbn Kesir’e göre Kur’an-ı Kerim’de muhkem ayetler bulunmaktadır ve bu muhkem ayetler, “Ümmü’l-Kitab” olarak tabir olunmaktadır. Muhkem ayetler, neye delalet ettikleri açık seçik belli olan ve anlamı hiç kimseye kapalı olmayan ayetlerdir. Bu ayetler, Kur’an’ın esasını teşkil eden temel ayet-i kerimelerdir. Kur’an-ı Kerim’de bulunan diğerr bir kısım ayetlere de müteşabih ayetler denilir ki; bunların delalet ettikleri manalar herkese malum değildir. Bunlar, ancak muhkem ayetlerin açıklaması sayesinde anlaşılabilirler. Müteşabih ayetlerin manaları ancak muhkem ayetlere başvurularak kavranabilir ve onların ışığında manaları fark edilebilir. İbn Kesir’e göre müteşabih ayetleri, muhkem ayetlerin ışığında anlayıp kavramaya çalışanlar hidayete ulaşırlarken diğerrleri dalalete sürüklenmektedirler. Manasında kapalılık bulunan bir ayetle karşılaşıldığında asıl dönölüp bilgisine başvurulacak merci, muhkem ayetlerdir.⁸⁴

Süleyman Ateş’e Göre Ümmü’l-Kitab: Süleyman Ateş’e göre hem 3. ayette geçen hem de 7. Ayette geçen “el-Kitâb” tabiri ile hangi kitabın kastedildiğini anlayabilmek için şu ayetlerde yer verilen bilgilere bakmak gerekir:

*“O Kitap’tan sana vahyedileni oku... Kendilerine O Kitab’ı verdiğimiz kişiler, O’na (sana indirilene) inanırlar... O (sana indirilenler) kendilerine ilim verilmiş olan (Kitap sahiplerinin) göğüslerinde açık, anlamlı ayetlerdir...”*⁸⁵
*“Ruhu’l-Emin tarafından açık bir Arapça ile Hz. Muhammed’e vahyedilmiştir.”*⁸⁶
*“Kendilerine Kitab’ı verdiğimiz kişiler, sana indirilenden dolayı sevinirler. Lakin şu gruplarından (Arap kabilelerinden) O’nun bir kısmını inkâr edenler vardır. Ve biz Onu Arapça bir hüküm olarak sana indirdik.”*⁸⁷ Bunun yanında Katâde, Mücâhid vb. tabiin âlimleri, Hurufu Mukataa ile başlayan surelerin baş kısmında zikredilen “Kitâb” kelimesi ile Tevrat ve İncil’in kastedildiğini savunurlar.⁸⁸

⁸³ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, s. 154.

⁸⁴ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 7.

⁸⁵ Ankebût 29/45-49.

⁸⁶ Şuârâ 26/193-195.

⁸⁷ Râ’d 13/37.

⁸⁸ Ateş Cilt: 2, s. 15.

Süleyman Ateş'e göre Medine döneminin 9. yılında bir Hristiyan grup ile Hz. Peygamber (sav) arasında geçen tartışmalar neticesinde inen bu ayette yer alan "Kitâb" kelimesi ile kastedilen Kur'an-ı Kerim değildir. Burada kastedilen İncil ve Tevrat'tır ve bu iki kitabın kastedildiği de gayet açıktır. Tartışma, Ehl-i Kitap'tan bir grupla yaşanmıştır. Bu nedenle ayette zikredilen kitabın da onların kitabı olması gereklidir. Ayrıca İncil ve Tevrat'ta muhkem ve müteşabih ayetlerin bulunduğu, kalplerinde eğrilik olanların müteşabih ayetlerin peşine düştüğü gibi bilgilere de ayet-i kerime'de yer verilmiştir.⁸⁹ Süleyman Ateş'e göre bu ayette kastedilen ve içerisinde muhkem ve müteşabih ayetlerin yer aldığından bahsedilen eser, Ehl-i Kitab'ın kutsal metinleridir. Yani kastedilen Tevrat ve İncil'dir. Yine ilimde râsih olan âlimlerden maksat da Ehl-i Kitab'ın âlimleridir. Kastedilen Kur'an-ı Kerim değildir, çünkü Hz. Peygamber (sav) zamanında hiçbir sahâbî, Kur'an ayetlerini yorumlamamıştır. Zaten bu yorumlama işlemlerini yapabilecek bilgisel alt yapıya da sahip değillerdi.⁹⁰ Buradan hareketle şu sonuca ulaşabilir: Ayette geçen "Kendilerine kitab verilenler." cümlesi ile kastedilen bütün Ehl-i Kitab iken "İlimde râsih olanlar..." grubundan kastedilen ise Ehl-i Kitab âlimleridir.⁹¹

1.4.2. Şîî Müfessirlerin "Ümmü'l-Kitab"a Yaklaşımları

Tûsî'ye Göre Ümmü'l-Kitap: Tûsî, "Onlar kitabın anasıdır."⁹² ayetine dayanarak muhkem ayetleri Kur'an-ı Kerim'in aslı olarak görmektedir. Ona göre muhkem ayetler, Kur'an'ın anası ve temelidir. "Ümmü'l-Kitab" tabiri ile neyin kastedildiği konusunda müellife göre iki temel görüş vardır. Bunlardan birincisi **أَيَّان مَرَسَاهَا**⁹³ yani saatin sorulmasıdır. Buradaki saat terimi kıyametin kopma zamanı olarak tefsir edilmiştir. Onlar kıyametin ne zaman başlayacağını tayin ve tahsis ediyorlar. Böylece manayı hususileştirip sabitleştiriyorlar. Kıyamet, bilmediğimiz şeydir. Bu nedenle ahiretle ilgili konular bizim için müteşabihtirler. Bu müteşabihliği

⁸⁹ Ateş, Cilt: 2, s. 15.

⁹⁰ Ateş, Cilt: 2, s. 16.

⁹¹ Ateş, Cilt: 2, s. 16; Müellifin bu görüşü bizce isabetli görünmemektedir. Çünkü Kur'an'da geçen birçok "ilim ehli-zikir ehli" ve "kitab" gibi kavramlardan kasıt Ehl-i Kitab din adamları ve semavî kitaplar olsa da; ayet'in başında geçen "bu kitabı sana indiren O'dur." ifadesinden anlaşılacağı üzere, bu ayette geçen "Kitab" kelimesinden kasıt diğer semavi kitaplar değil; Kur'an'ı Kerim'dir.

⁹² Âl-i İmran 3/7.

⁹³ Araf 7/187.

diğer ayetler açıklamış oluyor. Bu durumda ümmü'l-kitab olan muhkem ayetler, müteşabih ayetleri açıklamış oluyor. Muhkem ayetlerin yardımı ile bizler, müteşabih ayetlerin manasını kavırıyoruz. Müteşabihlerin anlaşılabilmesi için muhkem ayetleri kullanıyoruz. Bunun yanında dinle ilgili diğer konularda da muhkem ayetleri delil olarak kullanabiliyoruz. Çünkü onların manaları açık ve herkes tarafından aynı şekilde anlaşılabilir özelliktedir.

Tabersî'ye Göre Ümmü'l-Kitap: Ümmü'l-Kitap tabiri Tabersî'ye göre Kur'an'ın aslı demektir. Ona göre Kitabın aslına ümmü'l kitab denilir. Tabersî, Mekke için “şehirlerin anası” (أم القرى) tabiri kullanılıyor olmasını ve ordunun sancağı için de “el-ümm” tabiri kullanılmasını bu görüşüne destek mahiyetinde zikreder. Ona göre sancak ordunun nasıl anası, aslı ise; “ümmü'l-kitab” tabiri de kitabın anası, kitabın aslı, özü manasında Kur'an için kullanılmaktadır. Ordunun sancağına “ümm” denilir. Bu kelimenin aslı Tabersî'ye göre “ümmühâtun”dur.⁹⁴

Tabâtabâî'ye Göre Ümmü'l-Kitap: Tabâtabâî, muhkem ayetlerin “kitabın anası” olması konusunda çeşitli görüşler olduğunu söyler. Bir kısım değerlendirmelere göre “Muhkem ayetlerin kitabın anası olması, kitabın temel unsurlarını oluşturmaları anlamına gelir. Dinin kuralları ve asıl kaideleri bunlara dayanır. Dolayısı ile bunlara hem inanılır hem de bunlarla amel edilir. Müteşabih ayetler meselesine gelince, bunların anlamları açık seçik ve belirgin değildir; ifade ettiği anlamda karışıklık ve anlamlarda benzerlik söz konusudur. Bu nedenle bu özellikte olan ayetlere inanılır; ancak bu ayetlerin içeriklerine göre amel edilmez.”⁹⁵

Bu konudaki bir başka görüş; “Muhkem ayetlerin kitabın anası olmasının anlamı, müteşabih ayetlerin onlara döndürülmesinin gerektiğidir. Döndürmekten maksat, müteşabihlerin sadece imanla sınırlandırılmalarıdır.”⁹⁶

Tabâtabâî, bu konuyu açıklarken “ana” kavramı üzerinde özellikle durmaktadır. Ona göre ana kelimesi özel bir şekilde “dönüşe” işaret etmektedir. Çünkü türeyiş ve üreme anadan kaynaklanan bir durumdur. Aynen bu şekilde muhkem ayetlerden de müteşabih ayetler üremektedir. Muhkemler, müteşabihleri açıklayıcı özellik taşımaktadır. Dolayısı ile Tabâtabâî'nin de içinde bulunduğu bir

⁹⁴ et-Tabersi, Cilt: 2, ss. 212-213.

⁹⁵ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 67.

⁹⁶ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 67.

grup görüş sahibine göre “muhkem ayetlerin kitabın anası” olmasının manası muhkem ayetlerin müteşabih ayetleri açıklamasıdır.

Şirâzî’ye Göre Ümmü’l-Kitap: Kur’an-ı Kerim’de yer alan muhkem ayetler kitabın esasını oluştururlar. Kur’an’ın anlaşılması noktasında asıl itibar edilmesi gerekenler, muhkem ayetlerdir. Muhkem ayetler, ana yola benzetilebilir. Müteşabih ayetler ise bu ana yola çıkan tali yollardır. Tali yolda seyreden bir araç en kısa zamanda ve en kısa tali yolu kullanarak ana yola ulaşmaya çalışır ve tali yolların derinliklerinde kaybolmaktansa, tali yoldan ana yola giden güzergâhı tercih eder ve o yolda ilerler. Aksine tali yolun derinliklerinde zaman ve emek harcayarak orayı ana yol zannetmez. Yollar arasında mekik dokuyan sürücü, iyi bilmelidir ki; ancak ana yola ulaştığında hakikat yoluna ulaşmış olacaktır ve bu yol onu kurtuluşa götürecektir.⁹⁷

Muhkem ayet-i kerimelerin “ümmü’l-kitab” olarak değerlendirilmesi Şirâzî’nin üzerinde durduğu noktaların doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü “ümmü’l-kitab” tabirinden kastedilen muhkem ayetlerin kitabın anası ve esası olmasıdır. “Anne”, evlat için doğruları gösteren bir pusula, zor zamanlarda sığınılacak bir barınak, hayatı öğreten bir öğretmen, yol gösteren bir dost mesabesindedir. Muhkem ayetler de Müslümanlar için bir pusula, bir barınak, bir öğretmen ve bir dosttur. Muhkem ayetlere uyan Müslümanlar zararlıların zararından emin olduğu gibi şerhlerin de şerrinden muhafaza olunur.⁹⁸

Değerlendirme

Hem Sünnî müfessirler hem de Şîî müfessirler, ayette geçen “ümmü’l-kitab” kavramını incelerken, terkinin kelime manalarını esas almıştır. Müfessirlerin anladığına göre ümmü’l-kitab kavramı; “kitabın anası, kitabın temeli, kitabın özü” manalarına gelmektedir. Bu tamlamanın ne manaya geldiği konusundaki yorumlar da birbirlerine çok yakın yorumlardır. Buna göre “ümmü’l-kitab” kavramı ile kastedilenler, Kur’an-ı Kerim içerisinde yer alan muhkem ayetlerdir. Çünkü muhkem ayetler Kur’an içerisinde yekûn tutan, açık ve anlaşılır anlatıma sahip olan ayetlerdir. Bu ayetler, Kur’an’ın anlaşılabilirliğini sağlayan, gerektiğinde müteşabih ayetlerin

⁹⁷ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 274.

⁹⁸ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 274.

tercümanlığını yapan ayetlerdir. Bu nedenle müfessirlerin ağırlıklı görüşü, ümmü'l-kitab tabiri ile kastedilenin muhkem ayetler olduğu yönündedir. Nitekim ayette geçen “ümmü'l-kitap” هن أم الكتاب terkibi “Muhkemât” آيات محكمات lafzının sıfatıdır.

Süleyman Ateş'in yorumuna göre kitap lafzından maksadın Tevrat ve İncil olarak anlaşılması bize göre çok tutarlı değildir. Çünkü ayette ki “sana” kelimesinin muhatabı peygamberimizdir ve ona gönderilen kitabda Kur'an-ı Kerim'dir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNNÎ VE ŞİÎ MÜFESSİRLERİN ÂL-İ İMRAN SURESİ 7. AYETTE GEÇEN MÜTEŞABİH; ZEYĞ, FİTNE, TE’VİL VE RÂSİHÛN KAVRAMLARINA GENEL YAKLAŞIMLARI

2.1. “MÜTEŞABİH” KAVRAMINA YAKLAŞIM

Müteşabih المتشابه kelimesi, شبه fiil kökünden türetilmiş tefâul تفاعل babından ismi faildir. Kelime sözlüklerde, bir şeyin başka bir şeye benzemesi, örnek olması, karışık gelmesi gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁹ Şüphe de aynı kökten gelmektedir.¹⁰⁰

Kelime terim olarak, ifadesindeki kapalılığı sebebiyle, manası tam olarak anlaşılamayan ayetler için kullanılmaktadır.¹⁰¹

Teşâbüh masterından türeyen müteşâbih kelimesi “benzeşen, ayırt edilmesi zor olacak şekilde birbirine benzeyen” demektir. Terim olarak mâna yönünden birden fazla ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya sözü ifade eder. Müteşâbih âyette yer alan bir lafız konumuna göre başka âyetlerde farklı mânalara gelebilir, ancak her birinin kastedilebilir olması açısından anlamlar birbirine benzer, bundan dolayı hangi mânanın kastedildiği açıkça bilinemez. Müteşâbihin karşıtı olan muhkem ise “anlam yönünden başka bir ihtimal taşımayan açık mânalı nas” demektir.¹⁰²

2.1.1. Sünnî Müfessirlerin “Müteşabih”e Yaklaşımları

Taberî’ye Göre Müteşabih: İlgili ayet-i kerimede zikredilen ve Kur’an’ın bir kısım ayetlerinin özelliği olarak bahsedilen “müteşabih” kelimesi hakkında

⁹⁹ Bakara suresi 70. ayette إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا ibaresinin manası, “şüphesiz sığır bize karmaşık geldi” anlamındadır. Bkz. Komisyon, **el-Mu’cemü’l-Vasîl**, 5. Baskı, Mektebetü’ş-Şürûkî’d-Devliyye, byy, 2011, s. 490.

¹⁰⁰ Suyûtî’nin zikrettiği rivayetler ve yorumları konusunda daha geniş bilgi için bkz: es-Suyûtî, Cilt: 2, ss. 5-10.

¹⁰¹ Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak Murtaza ez-Zebîdî el-Huseynî, **Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, thk. Komisyon, Dâru’l-Hidâye, byy, bty, s. 411; Dumlu, ss. 97-98.

¹⁰² Suyûtî, Cilt: 2, ss. 9-12; Erbaş ve Eren, ss. 201-202; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, “Umûm, Husûs, Muhkem, Müteşabih, Nâsih ve Mensûh Hakkında”, Çev: Selim Türcan, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 17, Çorum, 2010/1, ss. 223-224; Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2006, Cilt: 32, ss. 204-205.

müfessirler farklı görüşler zikretmişlerdir. Taberî ayetin tefsirine bu yorumları nakletmekle başlar. Bu görüşler kısaca şunlardır:

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Katade, Rebi' b. Enes ve Dahhak'a göre müteşabih, hükümleri neshedilmiş ve kendileriyle artık amel edilmeyen ayetlerdir. Mücahid'e göre müteşabih olan ayet-i kerimeler lafızları farklı olduğu halde manaları birbirine benzeyen ayetlerdir.¹⁰³

Müellif bazı görüşler için de rivayete yer vermeksizin وقال بعضهم (bazı müfessirler dedi ki) ardından da وقال آخرون (Diğerleri de şöyle dedi) ifadesini kullanarak görüş belirtmektedir.¹⁰⁴

Muhammed b. Cafer b. Zübeyr'e göre, müteşabihler, birden fazla manaya te'vil edilebilen ayetlerdir. İbn-i Zeyd'e göre müteşabih ayetler, geçmiş ümmetlerin ve onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarının çeşitli surelerde birbirine benzeyen tarzda anlatılmasıdır. Cabir b. Abdullah'a göre müteşabih olan ayetler, hiç kimsenin bilmeye imkân bulamadığı, bilgileri sadece Allah katında gizli bulunan ayetlerdir.¹⁰⁵ Taberi, tefsirinde bu görüşlere yer vermiş ama görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Fahreddin Râzî'ye Göre Müteşabih: Fahreddin Râzî, Müteşabih'e dair ilk bilgiyi, İbn Abbas (r.a)'dan yaptığı rivayetle belirtmektedir. Bu rivayete göre, müteşâbih ayetler; mensûh olan ayetlerdir. Ayrıca Fahreddin Râzî'ye göre Kur'an-ı Kerim, lafızlarının fesahati ve anlamlarının sahih olması bakımından yeryüzünde söylenmiş ve söylenecek tüm söz ve kelimelerden daha üstündür. Kur'an'ın tamamının müteşabih olduğunu belirten ayet-i kerimelerdeki anlam ise, güzellik bakımından Kur'an'ın bir kısmı bir kısmına benzer ve birbirini doğrular şeklindedir.¹⁰⁶ Kur'an-ı Kerim, yeryüzünde var olmuş ve var olacak bütün edebi metin ve mahsullerden daha belîğ ifade üstünlüklerine sahiptir. O, kendisindeki bu üstün yönün farkındadır ve zaman zaman Kur'an yaratılmışlara, kendisinin bir benzerini getiremeyecekleri yönünde meydan okumaktadır.¹⁰⁷ Kur'an-ı Kerim içerisinde yer alan müteşabih ayetler de Kur'an'da yer alan muhteşem anlatım tarzının birer unsurlarıdır. Onlardaki anlatım özelliği, Kur'an'ın üslûp özelliklerine

¹⁰³ et-Taberi, Cilt: , ss. 194-195.

¹⁰⁴ et-Taberi, Cilt: , ss. 198-199.

¹⁰⁵ et-Taberi, Cilt: 5, ss. 196-197.

¹⁰⁶ Fahreddîn er-Râzî, Cilt: 7, s. 144.

¹⁰⁷ Bkz: İsra 17/ 88, Bakara 2/ 23, Ankebût 29/ 50-51.

hayat vermektedir. Müteşabihler sayesinde Kur'an-ı Kerim, özellikli bir üslûp kazanmaktadır.¹⁰⁸

Fahreddin Râzî, müteşabih ayetlerin manasını kimlerin bileceğine dair İbn Abbas, Hz. Aişe, Kisâî, Ferrâ ve Ebu Ali el-Cübbâî'den nakilde bulunarak, müteşabih ayetleri sadece Allah'ın bileceğini belirtir. Kendisine göre de doğru olan görüş budur. Müellifin müteşabih'e dair diğer bir rivayeti de Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816)'a dayanmaktadır ki Esamm müteşabihi: Kıyametin vakti, iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığının miktarı vb. bilinemeyen her türlü –insanlarca- bilinemeyen bilgileri kapsar.¹⁰⁹

İbn Kesir'e Göre Müteşabih: İbn Kesir'e göre müteşabih ayetler, farklı manalara ihtimali bulunan ayetlerdir. Bunlar delalet yönünden muhkem ayetlere uygun manalara delalet edebilecekleri gibi farklı manalara da delalet edebilirler.¹¹⁰

İbn Kesir'in tefsirinde müteşabih hakkında yer verdiği rivayetler özetle şöyledir:

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Katade, Rebi' b. Enes ve Dahakk'a göre müteşabih ayetler hükümleri neshedilmiş ve kendileriyle artık amel edilmeyen ayetlerdir. İkrime, Mücahid, Katâde, Dahhak, Mukatil b. Hayân, Rebi İbn Enes, Süddî'ye göre: “Müteşabih ayetler; lafızları farklı olduğu halde manaları birbirine benzeyen ayetlerdir.”

İbn Zeyd'e göre müteşabih ayetler; geçmiş ümmetlerin ve onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarının çeşitli surelerde birbirine benzeyen tarzda anlatılmasıdır. Muhammed b. Cafer b. Zübeyr'e göre müteşabih ayetler; birden fazla manaya te'vil edilebilen ayetlerdir.

Cabir b. Abdullah'a göre müteşabih ayetler, hiç kimsenin bilmeye imkân bulamadığı, bilgileri sadece Allah katında gizli bulunan ayetlerdir. Mukatil b. Hayyân'a göre ise: Sure başlarındaki Huruf-u Mukattaalardır.¹¹¹

¹⁰⁸ Fahreddin er-Râzî'nin müteşabih kavramına bakışına dair daha geniş bilgi için bkz: Gülsüm Karaca, **Râzî'nin Müteşâbih Ayetleri Yorumlama Yöntemi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011, ss. 10-11.

¹⁰⁹ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, ss. 158-159.

¹¹⁰ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 7.

¹¹¹ Müellif bu görüşlerini Muhkem kavramıyla birlikte zikretmektedir. Biz nakillerin Muhkem'le ilgili kısımlarını “Muhkem kavramına yaklaşımları” adlı başlık altında verdiğimizden dolayı burada, rivayetlerin sadece “Müteşabih” ile ilgili kısımlarını vereceğiz. İbn Kesir, Cilt: 2, ss. 7-8.

İbn Kesir'e göre, müteşabih ayetler konusundaki en isabetli görüş Muhammed b. İshak İbn Yesâr'ın görüşüdür. Muhammed b. İshak'a göre, Kur'an'ın bazı ayetleri muhkemdir. Bu muhkem ayetler kitabın esasıdır. Muhkem ayetlerde konuldukları manadan bir sapma ve tahrif yoktur. Müteşabih ayetler, içerisinde doğruluktan sapma, tahrif ve te'vil olan ayetlerdir.¹¹² Değişik rivayetler beraberce değerlendirildiğinde muhkem ayetlerin, anlamı gayet açık olan ayetler olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayetler, kendisinden başkasının, kendisini açıklama ihtiyacı olmayan ayetlerdir. Anlatımı gayet net, anlaşılır, bilgi veren ayetlerdir. Okuyan herkes bu ayetlerden aynı şeyi anlayabilir. Kur'an-ı Kerim içerisinde yer alan ayetlerin çoğunluğu bu tür ayetlerdir. Kur'an'ın temelini oluşturan ayetler bunlardır.

Süleyman Ateş'e Göre Müteşabih: Müteşabih ayetler, herkesin okuyunca kolayca anlayamayacağı, anlayabilmek için yardım alması gerekliliğinin olduğu, manası kapalı olan ayetlerdir. Bu ayetleri okuyan herkes, aynı şeyi anlayamaz. Bunlar okuyan herkesin farklı bir mana çıkarabilme olasılığının bulunduğu ya da içerisinde birden fazla mananın anlaşılabilirdiği ayetlerdir.¹¹³

Süleyman Ateş'e göre müteşabih ayetler konusunu ele alan İslam âlimleri, bu konuda iki ana görüşü benimsemişlerdir. Bu görüşler şunlardır:

Birinci görüş: Selef'in savunduğu görüştür. Selef'e göre, müteşabihe inanmak gereklidir. Lâkin onların gerçek bilgisini Allah'a bırakmak gerekir. İkinci görüş ise daha sonra gelen âlimlere aittir. Onlara göre müteşabih ayetler, Allah'ın zatına yaraşır bir şekilde açıklanması gereken ayetlerdir.¹¹⁴

Müellife göre bu iki görüş, iki farklı yönelimi açıklamaktadır. Birinci görüşün sahibi olanlar, daha ziyade nakle dayalı incelemeyi kabul edenlerdir. İkinci açıklamayı kabul edenler ise daha ziyade istidlal yöntemi ile Kur'an'ın anlaşılabilirliğini artırmaya çalışırlardır.

Süleyman Ateş, müteşabihin ne olduğuna dair, Rağıp el-İsfahânî'nin "el-Müfredât" isimli eserinden üç farklı görüş nakleder.

Birinci görüş, Müteşabih ayetlerden bir kısmının manasını sadece Allah bilir. Kıyametin kopması, Dabbe'nin çıkması vb. konulardaki ayetler bu kabildendir. İkinci görüş, Müteşabih ayetlerin bir kısmının manasını insanlar da bilebilir. Garîb

¹¹² İbn Kesir, Cilt: 2, s. 8.

¹¹³ Ateş, Cilt: 2, ss. 13-14.

¹¹⁴ Ateş, Cilt: 2, s. 14.

lafızlar, kapalılık arz eden hükümler vb. şeyler de bu kabildendir. Üçüncü görüş, Müteşabih ayetlerin diğer bir kısmını da ilimde derinleşmiş olan İslam âlimlerinin bazıları bilebilir.¹¹⁵

Rağıp, müteşabih ayetler konusundaki görüşünü üç başlık altında ele almıştır. Ona göre, müteşabih ayetlerin bir kısmı Allah katında gizlidir. Bunları sadece Allah bilir ve bu manaları kullarından hiç birisine haber vermemiştir. Kendi hazinesinde bu bilgiler saklıdır. Müteşabih ayetlerin diğer bir kısmını ise insanlar anlayabilirler. Bu türlü müteşabihler genelde dilin mahareti ile kavranabilir. Arap diline ve belagatine derinlemesine sahip olmak bu tür müteşabihleri anlamak için yeterlidir. Müteşabih ayetler konusundaki üçüncü bir düşünce ise onu ilimde derinleşen insanların anlayabileceğidir. Rağıp'a göre müteşabihler konusunda bu üç başlığın her biri mevcuttur. Süleyman Ateş'e göre Rağıp'ın fikri isabetlidir. Çünkü Allah'ın zat ve sıfatlarının mahiyetini bilmek mümkün değildir.¹¹⁶

2.1.2. Şîi Müfessirlerin “Müteşabih”e Yaklaşımları

Tûsi'ye Göre Müteşabih: Tûsi'ye göre müfessirler, müteşabih konusunda 5 farklı görüşe sahiptirler¹¹⁷:

1. İbn Abbas'a göre müteşabihten kasıt, mensuh demektir. İbn Abbas, nasih ve mensuh ayetleri kabul ediyor olmalı ki; bu şekilde bir açıklamada bulunmuştur.
2. Müteşabihten kasıt, manaları birbirine benzeyen ve anlamları kapalı olan demektir. Bunlar birçok manaya yol açan ve net olmayan ayetlerdir.
3. Muhammed b. Cafer b. Zübeyr'e göre muhkem, birden fazla açık mana taşımaz. Müteşabih ise bir manada iki mana taşıyabilir.
4. İbn Zeyd'e göre müteşabih, lafızları mütekerrir (tekrarlanan) ayetlerdir.
5. Cabir'e göre Müteşabih, te'vili tayin edilemeyendir.

Tusi'nin bildirdiğine göre müteşabih'e İbn Abbas mensuh ayetler; Muhammed İbn Cafer ve İbn Zübeyr bir manada iki mana taşıyan ayetler; İbn Zeyd, mütekerrir (tekrarlanan) ayetler; Cabir, te'vili tayin edilemeyen ayetler şeklinde

¹¹⁵ Konuya dair Rağıp el-İsfahânî'nin görüşlerine dair bkz: Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed Rağıp el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, thk: Safvan Adnan ed-Dâvudî, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1412, ss. 444-445.

¹¹⁶ Ateş, Cilt: 2, s. 13.

¹¹⁷ et-Tûsî, Cilt: 2, s. 394.

yorum getirmişlerdir. Bu beyanların hepsindeki ortak nokta, müteşabih ayetlerin anlamlarında yer alan belirsizliktir. Müteşabih ayetler, hangi manaya geldiği kesin olarak kestirilemeyen, içerisinde birden çok anlam taşımasına rağmen bunlardan birine meyledilemeyen ayetlerdir.

Müteşabihlerden birisi; “... *Sonra Allah arşa istiva etti.*”¹¹⁸ ayetidir. Sözlüğü açıp istiva kelimesinin karşısına baktığımızda onun “taşır olması muhtemel” manasına geldiğini görürüz. Diğer bir anlamı ise “bir insanın divana oturuşuna benzer oturmadır”. Düşük olan başka bir ihtimale göre ise “hükmetmek” anlamına gelmektedir. İstiva kelimesinin iki yönü vardır. Bunlardan birincisi “oturmaktır” ki; bu mana Allah için düşünülemez. Çünkü: “*Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.*”¹¹⁹ Ayetin’den açıkça anlaşılmaktadır ki; Allah, kendisinin yarattığı hiçbir varlığa benzememektedir. Dolayısı ile istiva kelimesinin bu anlamı Allah Teâlâ için düşünülemez. Bu durumda kelimenin diğer anlamı olan “hüküm” manası değerlendirilir. Lakin bu şekilde de ayet, muhkem olmayacak bilakis müteşabih ayetler sınıfına dâhil olacaktır. Çünkü “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur”¹²⁰

Buna benzer bir diğer ayet de şöyledir: “Gücümüz olamayanı bize yüklemeye ya Rabbi.”¹²¹ Bu ayetin görünen manası “meşakkatli ve zoru yüklemek” şeklindedir. Lakin ayete verdiğimiz “meşakkat, zoru yüklemek” tabirleri Allah için câiz değildir. Çünkü O bir başka ayette “Allah insanın gücünün üstünde yük yüklemeyiz”¹²² buyurmaktadır. Müteşabih ayetin anlaşılması için muhkem ayetler kullanılır. “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz”¹²³ ayetine baktığımızda kulun iradesi, seçme özgürlüğü yokmuş gibi görünebilmektedir. Lâkin böyle olması imtihan mantığını inkâr etmek manasına gelir. Bazılarına göre “O’nun bir misli, benzeri yoktur”¹²⁴ ayetinde hem iştibah hem de kapalılık vardır. Lâkin buna rağmen muhkem sayılmıştır. Çünkü lafzın başında Kef (ك) var ve mislihi diyor. Misl, benzer demektir. Kef (ك) da benzer demektir. Dolayısı ile Kef (ك) ve misl aynı şeydir. Böylece ayet, onun misli yoktur manasına gelir. Biz buna muhkem dedik. Muhkem dememizin sebebi de tek değildir. Birden çok sebep olduğundan muhkem olarak değerlendirdik.

¹¹⁸ Araf 7/53; Yunus 10/3; Furkan 25/59; Hadid 57/5.

¹¹⁹ İhlas 112/4.

¹²⁰ Şûrâ 42/11.

¹²¹ Bakara 2/286.

¹²² Bakara 2/286.

¹²³ Tekvir 81/29.

¹²⁴ Şûrâ 42/11.

Onun mefhumu “Leyse mislihi şey’un.” şeklindedir. Burada söylenmek istenen Kef (ك) olmadan söylenmiştir. O’nun asla ve kat’a bir benzeri yok manasındadır. El bakımından, yüz bakımından vb. şekillerde Allah’ın hiçbir benzerinin olmaması manasına geldiğinden biz onu muhkem olarak değerlendirdik. İlk manaya baktığımızda orada “O’nun benzeri yok.” Anlamını görürüz. Açık olarak bu manaya geldiğinden ayete muhkem denilmiştir. Yani ayette kapalılık, benzerlik olmasına rağmen ilk akla gelen mana açık olduğundan muhkem denilmiştir. Hüseyin oğlu Ali el-Murtaza el- Musevi’den nakledilmiştir ki; burada Kef (ك) fazlalık değildir. Onun da burada bir hükmü ve bir rolü vardır. “Mislühü” de Kef (ك) demektir. Ama bu fazlalık değildir yine de zaittir. “Mislühü mislün” demesi uygun olmamıştır. Çünkü Kef (ك) zayıftır. Ama “Mislehü mislün” demesi de uygun olmamıştır. Durum böyle olunca bir taraftan Kef (ك)’in zaid olmasının söylenmesi diğer taraftan iki tane mislehü mislehü kullanılması uygun olmamıştır. Böylece durum tespit edildiğinde onun bir benzerinin olmadığı anlaşılabacaktır.¹²⁵

Kısaca belirtmek gerekirse ayet-i kerime hem muhkem hem de müteşabih özellikleri göstermektedir. O nazarla bakmak gerekir. Buradan hareketle görüyoruz ki; bazen muhkem olan bir ayet, başka bir boyutta incelendiğinde müteşabih olabilmektedir. Tûsi, Murtaza Ali b. Hüseyin el-Musevi’den naklettiği rivayete dayanarak bu sonuca ulaşıyor. O rivayeti değerlendirip ayeti derinlemesine tetkik ettiğinde ayetin müteşabihlik özellikler gösterdiğinin farkına varıyor. Çünkü bu durum delillerle bilinir ki; bir şey bir açıdan muhkem olabildiği gibi başka bir açıdan müteşabih olabilir. Farklı pencereler farklı manzaralara açılır. Bazen bir şey, bir vecihte malum olur. Bir duruma hangi açıdan baktığın o durumu görebilme ve okuyabilme kabiliyetini etkiler ve değiştirir. Olaya veya duruma hangi açıdan baktığın, onu hangi açıdan değerlendirdiğin senin gördüklerini değiştirir. Müteşabih ayetler, manası zahirine bakarak bilinemeyen, maksadı zahirinden anlaşılamayan ayetlerdir. Bu tür ayetlerin anlaşılabilmesi için dış desteğe ihtiyaç vardır. Ancak anlaşılabilirliğini sağlayacak bir karine onun yanına gelir ve onu açıklarsa müteşabih ayetleri anlayabiliriz. Müteşabih ayetlerin anlaşılabilmesi için bir takım deliller ve açıklamalar gereklidir. Onlar, muhkem ayetler gibi ilk bakışta manaları kavranabilen

¹²⁵ et-Tûsî, Cilt: 2, ss. 395-398.

ayetler değildir. Kur'an'da yer alan "Allah ilim üzere bilerek onları yanılttı"¹²⁶ ayetine baktığımızda bu ayetin manasında bir kapalılık olduğunu görürüz. Ayeti bu şekliyle ele alacak olursak, yanıltma işini kimin yaptığını tam olarak öğrenemeyiz. Yanıltan Allah mıdır yoksa başka birisi midir bunu göremeyiz. Yanıltma işlemini yapanın kim olduğunu açık olarak görebilmemiz için bu ayetin bir yardımcı anlatıcıya ihtiyacı vardır. Bu yardımcı anlatıcı olmadan buradaki özneyi bilemeyiz. Bunu göreceğ ilme vakıf olamayız. Lakin bu ayetin akabinde; "Samiri onları yanılttı"¹²⁷ ayetine bakarsak yanıltma işlemini kimin yaptığını açık seçik görebiliriz. Burada yanıltma işini Samiri'nin yaptığı net bir şekilde görülmektedir. Böylece müteşabih olan birinci ayet, muhkem olan ikinci ayet tarafından aydınlatılmış olur.

Müteşabih ayetlerin manalarında, ayetler arasında birbirine benzerlik, anlamda kapalılık, manalarda karışıklık, iltibas, intibah, teşbih vb. anlatım özellikleri bulunabilir. Pek çok ayette bunların örnekleri vardır. İncelediğimiz ayetlerde bahsedilen "Samiri'nin saptırması" şeklindeki anlatım, içlerinde çirkinliği, kul yapısı olmayı, art niyeti vb. özellikleri barındırmaktadır. Bunu "Allah'ın saptırması" şeklinde anlayacak olursak ayetin manası "Allah'ın hükmetmesi" şeklinde anlaşılır. Böylece ayetin tam manası "Allah sapmasına müsaade etti" şeklinde açıklanabilir. Böylece te'vil yapılarak, müteşabih olan ayet anlaşılır.¹²⁸

Tabersî'ye Göre Müteşabih: Tabersî'ye göre Müteşabih kelimesi ile kastedilen mana, birbirine benzetmek ve gizlenmektir. Aslında anlatılmak istenen açıklık değil kapalılıktır. İki şeyin birbirine benzemesinden kaynaklı bir kapalılığın bulunmasıdır. Eğer manalardan birisi açık olsa idi diğeri bu mananın kendisine benzerdi. Lakin burada benzeşmeden kaynaklanan bir kapalılık bulunmaktadır. Benzetme olayı işin içerisine girdiğinde arkasından pek çok soruyu zihinlerde canlandırır. Benzeyen, kendisine benzetilen, benzetme yönü ve unsurları cevaplanması gereken sorular haline dönüşmüş olur. Müfessirler manalarda bulunan kapalılığı ortadan kaldırmak için teşbih öğeleri kullanırlar. Manada kapalılık bulunmasaydı teşbihin kullanılarak o manaların açıklanmasına ihtiyaç

¹²⁶ Taha 20/ 85.

¹²⁷ Casiye 25/23.

¹²⁸ et-Tûsî, Cilt: 2, ss. 398-399.

duyulmayacaktı. Demek ki kapalılık var ki; teşbih ile bu kapalılık giderilmeye çalışılıyor.¹²⁹

Müellif yukarıda belirttiğimiz bilgilerden sonra müteşabih kelimesinin kökeninin “Şebah” kelimesi olduğunu belirtir. “Şebah” kelimesinin manasında tıpkı müteşabih kelimesinin manasında olduğu gibi “benzeme” vardır. “Şebah” kelimesinde kapalılık vardır. Dolayısıyla müteşabih kelimesinin “Şebah” kelimesinden türetildiği anlaşılmış oluyor. Kelimenin manasında kapalılık, istibah, iltibas vardır. Ayrıca “şüphe” kelimesi de bu kökten türemiştir. Şüphe kelimesi, tam net olmayan manasına geldiğinden onun manasında da tıpkı müteşabih kelimesinde olduğu gibi tam anlaşılamama, kapalı olma gibi manalar bulunmaktadır.¹³⁰

Tabâtabâî’ye Göre Müteşabih: Tabatabâî Kur’an-ı Kerim’de yer alan muhkem ve müteşabih ayetlerle ilgili değerlendirmelere başlamadan önce bu tür ayetlerle ilgili olarak ondan fazla görüşü zikreder. Müellifin kitabında zikrettiği bu görüşleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1. Müteşabihlerden kastedilen, Yahudilerin anlayamadığı ve başka mevzularla karıştırdığı hususlardır.
2. Müteşabih ayetlerden kastedilen bazı surelerin başlarında yer alan Huruf-u Mukattaalardır.
3. Müteşabih ayetlerden kastedilen, mücmel olarak isimlendirilen ayetlerdir.
4. Müteşabih ayetler, mensuh yani neshedilen ayetlerdir. Muhkem ayetler ise nâsîh yani nesheden ayetlerdir.
5. Müteşabihlerden maksat anlaşılması için düşünmeye, istidlâl ve tefekküre ihtiyaç duyulan ifadelerdir.
6. Müteşabihten kastedilen bilgi edinmeye hiçbir şekilde imkân vermeyen kapalı ifadelerdir.
7. Müteşabih birden çok anlama gelme olanağına sahip ifadelerdir.
8. Müteşabih peygamberlerin kıssalarında, çeşitli surelerde tekrar edilen ifadelerin içindeki birbirine benzer ifadelerdir.
9. Müteşabih, açıklanmadan anlaşılamayan, açıklamayı gerektiren ayetlerdir. Muhkem ise açıklamaya gerek kalmadan anlaşılabilen ifadelerdir.

¹²⁹ et-Tabersi, Cilt 2, ss. 211-212.

¹³⁰ et-Tabersi, Cilt 2, s. 212.

10. Muhkem, inanılıp, kendisiyle amel edilen ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, inanılan ancak amel edilmeyen ifadelerdir.

11. Müteşabihler bir kısım özel nitelemeleri içerisinde barındıran ayetlerdir.

12. Müteşabih, aklın anlamakta zorlandığı veya kavrayamadığı ayetlerdir.

13. Muhkem, ifadenin görüneni kastedilen ayetlerdir. Müteşabih ise zahirin aksi yani bâtını kastedilen ayetlerdir.

14. Müteşabih, tevili hakkında ihtilafa düşülen ayetlerdir.

15. Müteşabih, başkası ile aralarında benzerlik bulunması nedeniyle tefsiri zor olan ayetlerdir.¹³¹

Tabâtabâî, yukarıda ele alınan tüm bu görüşleri incelemiş ve irdelemiştir. Bu görüşlerin bir kısmına katılmış, bir kısmına nispeten katılmış, bir kısmını da hepten reddetmiştir. Sonuçta, kendisi de müteşabihten ne olduğu konusunda açıklayıcı görüş beyanında bulunmuştur. Tabâtabâî, müteşabihi şöyle açıklamıştır:

“Bir ayetin ayet olmasını koruyarak, yani bir ayetin anlam taşımasının yanı sıra şüpheli, değişken ve anlaşılması zor bir anlama delalet etmesi demektir.”¹³² Tabâtabâî’ye göre ayet, bir ayette olması gereken diğer tüm özellikleri taşımanın yanında, belirgin bir anlam taşımasıdır. Ama ayetin bu anlamı; belirgin, ilk anda akla gelen ve herkesin açık seçik anlayacağı bir anlamdan ziyade; içerisinde şüphe barındıran ve müfessir, bakış açısını değiştirdiğinde değişebilen bir anlam olmalıdır.

“Ancak şüpheli ve değişebilen mana, genel ve mutlak nitelikli bir ifadenin özel ve kayıtlı bir ifadeye dönüştürülerek veya benzeri şekilde işlem yapılarak anlamının öne çıkarılması gibi dilcilerin geleneksel yöntemleri ile çözüme kavuşturulabilen lafızla ilintili olgulardan kaynaklanmamaktır.”¹³³ Tabâtabâî, burada esasında mana boyutunda müteşabihliğin barınmadığı ayetlerin çeşitli dilsel yorumlar ile müteşabihsel görüntüye çevrilmesinden bahsetmektedir. Müteşabihlik ayetin lafzı ile ilintili olmamalıdır. Müteşabihlik, lafızla ilintili olduğunda, dilciler tarafından yapılacak, lafzî müdahalelerle ortadan kaldırılabilir. Dilciler bu tarz müteşabihliği kolayca ortadan kaldırabilirler.

Tabâtabâî’ye göre müteşabihlik durumu, anlamının içinde kuşku bulunmayan ve müteşabih ayetlerin anlamlarının öne çıkarılmasına yardımcı olan muhkem bir

¹³¹ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, ss. 50-61.

¹³² et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 69.

¹³³ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 64.

ayetin anlamı ile bağdaşmamaktan kaynaklanır.”¹³⁴ Buna göre müteşabih ayetlerin manaları, anlamı açık ve anlaşılır olan ayetlerin manalarına muhalif olmalıdır. Eğer bu uyumsuzluk olmamış olsa idi zaten ortada belirsiz bir durum da olmayacaktı. Dolayısı ile anlamı herkes tarafından kavranabilen, görülebilen ayetlerin manalarına aykırı bir mana müteşabih ayetlerde bulunmaktadır.

Şirâzî’ye Göre Müteşabih: Kur’an-ı Kerim’de muhkem ayetlerin yanında anlamı kapalı olan ayetler de vardır. Bunlar câmid ayetlerdir, anlamı kapalı ve anlaşılması zor ayetlerdir. Bu ayetlerde yer verilen mefhumlar kapalı, kavramlar ise yüksek derecelidir. Anlamları çok derindir ve herkesin anlayamayacağı niteliktedirler. Şirâzî bu kapalılığı, Kur’an’ın semavi bir kitap olmasına bağlıyor ve Kur’an’ın semavi bir kitap olması nedeniyle içerisinde insanların anlayamayacağı kavramların bulunmasını gayet doğal karşılıyor. Kur’an’da yer alan bu nitelikteki bazı kavramların anlaşılabilmesi ilim gerektirir. Normal insanlar bu ayetleri anlayamazlar. Bu tür ayetlere de müteşabih ayetler denir ki; bunlar mefhumları kapalı olan ayetlerdir.¹³⁵

Değerlendirme

Sünnî müfessirler de Şîî müfessirler de kendi düşünce sistemleri içerisinde müteşabih kavramını açıklamaya çalışmışlardır. Sünnî müfessirlerden Fahreddin Er-Râzî, Kur’an’da bulunan müteşabih ayetlerin, Kur’an’ın anlatım zenginliğini gerçekleştirdiği görüşündedir. Müteşabih ayetler, Kur’an’a zengin bir anlatım üslûbu kazandırır. Onlar, başta mecazlar ve teşbihler olmak üzere anlatımı güzelleştirmek ve anlatıma dikkati çekmek üzere vardırırlar. Taberi müteşabih kavramını, anlaşılamayan ayetler olmaktan ziyade, muhkem ayetlere göre daha zor anlaşılabilen ama mutlaka anlaşılabilen ayetler olarak değerlendirmiştir. Çünkü ona göre, insanlara hidayet rehberi olarak gönderilen bir kitabın anlaşılamama durumu söz konusu değildir. Süleyman Ateş müteşabih ayetleri, muhkem ayetlerin aksine herkesin okuyunca aynı şeyi anlayamadığı, açık bir anlatıma sahip olmayan ayetler olarak değerlendirmiştir. İbn Kesir, müteşabih ayetlerin farklı manaları içerisinde barındıran ayetler olduğu

¹³⁴ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 64.

¹³⁵ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 272.

görüştüğüdür. Ona göre bu ayetler, birden fazla anlamı içerisinde barındırır. Bu ayetlerin anlaşılabilmesi içinse te’vile ihtiyaç vardır.

Şîî müfessirlerden Şîrâzî’ye göre müteşabih ayetler, mefhumları kapalı bir şekilde anlatan ayetlerdir. O, herkesin okuyunca anlayabileceği, manası açık ve anlaşılır, dili sade olan bir metnin ilahi kaynaklı olarak değerlendirilmesi insanlar için inandırıcı olmayabilir görüşünü dile getirir. Tabâtabâî’ye göre müteşabih ayet içerisinde birden fazla anlam barındıran ayetlerdir. Tabersi ise müteşabihi, iki şeyin birbirine benzemesinden kaynaklanan kapalılık olarak açıklamaktadır. Tûsî’ye göre müteşabih kavramı, manası zahirine bakılarak anlaşılabilen ayetlerdir ve bu ayetleri anlayabilmek için harici bir delile ihtiyaç vardır.

Sünnî ve Şîî müfessirlerin görüşleri beraber değerlendirildiğinde, müteşabih ayetler konusunda, onların benzer görüşlerinin çok olduğu görülecektir. Her iki görüş disiplinine göre müteşabih ayetler, birden fazla manayı içerisinde barındıran ayetlerdir. Onlara göre müteşabih ayetler, manası kapalı hiçbir şekilde anlaşılabilen ayetlerden ziyade içerisinde birden fazla anlamın barındığı ama bu anlamlardan hangisinin tercih edilmesi gerektiği konusunda net bir görüntünün bulunmadığı ayetlerdir. Harici bir delil, bu kapalılığı giderebilir. Böylece Kur’an’ın anlatmak istediği şey kolayca anlaşılabilir ki, bu da te’vil yolu ile gerçekleşir. Kur’an’ın anlatımına zenginlik kattığına ve Kur’an üzerindeki araştırmaların çoğalmasını sağlayacağına inanılan müteşabih kavramı, te’vil yöntemi kullanılarak barındırdığı anlamlardan birisine hamledilebilir.

2.2. “ZEYĞ” KAVRAMINA YAKLAŞIM

Zeyğ kavramı sözlükte, meyletmek, dönmek, doğru yoldan sapmak ve dışlarda eğiklik gibi anlamlara gelir.¹³⁶ Âl-i İmran yedinci ayette geçen زيع kavramı, sözlük anlamına uygun olarak, hak yoldan sapmak ya da haktan batıla doğru bir meyletmek anlamındadır. Subhî Salih’e göre, muhkem kavramı nasıl müteşabihinin zıddı ise “zeyğ” زيع kavramı da “ilimde derinleşenlerin” الراسخون في العلم kavramının

¹³⁶ Halil b. Ahmed, Cilt: 4, s. 434; er-Râzî, s. 139.

zıddıdır.¹³⁷ Yani zeyğ kavramı bu ayette, “kalplerinde hak yoldan batıla doğru bir meyletme olanlar” demektir.

2.2.1. Sünnî Müfessirlerin “Zeyğ”e Yaklaşımları

Taberî’ye Göre Zeyğ: Taberî, ayette geçen “*fitne çıkarmak için müteşabihe uyanlardan*” kastedilenlerin kimler olduğu konusunda Mücahid ve Muhammed b. Cafer’in görüşünü daha isabetli görüş olarak görmüştür.¹³⁸ Her ne kadar ayet, ayette bahsedilen müşrikler hakkında indirilmiş olsa dahi, Kur’an’da yer alan müteşabih ayetleri te’vil ederek hakikate karşı tartışmaya giren, muhkem ayetleri bir kenara bırakarak müteşabih ayetler peşine düşüp sonra da mü’minlerin kafalarını karıştıran, böylece İslam’a bid’at sokmak isteyen her bid’atçı bu ayetin kapsamına girmektedir. Bu bid’at, ister Hristiyanlar tarafından ortaya atılmış olsun isterse Yahudiler tarafından ortaya atılmış olsun yahut Sabiler, Kaderiler, Cüheymiler tarafından ortaya atılmış olsun aralarında bir fark yoktur. Önemli olan fitne girişiminin hangi kaynaktan geldiği değildir. Fitnenin kendisini ortaya çıkarmak isteyenlerdir. Hangi görüş, düşünce, fikir tarafından ortaya atılırsa atılsın İslam ümmeti arasında birliği bozucu ve bid’ata sebep olucu davranışları sergileyen bireysel ve toplumsal gruplar, ayette geçen fitne çıkarmak için müteşabihe uyanlar zümresine dâhildir.¹³⁹

Fahreddin Râzî’ye Göre Zeyğ: Râzî’ye göre ayette bildirilen kalplerinde eğrilik bulunanlar konusunda da değişik fikirler bulunmaktadır. Allah Teâlâ Kur’an’ı muhkem ve müteşabih olarak iki kısma ayırınca, kalplerinde eğrilik olanların Kur’an’ın sadece müteşabih ayetlerine tutunacaklarını ve onların peşinde koşacaklarını bildirmiştir. Rebi (ö.139)’ye göre ayette kastedilen bu kimseler, Necranlı Hristiyan heyetidir. Onlar, Hz. İsa hakkında Hz. Muhammed (sav) ile tartıştıklarında: “İsa, Allah’ın kelîmesi ve O’ndan bir ruh değil midir?” diye Allah’ın elçisine sormuşlar, Allah Resulü de, “Evet” deyince, “Bize bu yeterlidir.” demişlerdir. Bunun ardından Allah bu ayeti indirmiştir. Kelbî (ö. 204/819)’ye göre ise bunlar Yahudilerdir. Yahudiler, ümmet-i Muhammed’in ömrünün ne kadar olacağını öğrenebilmek için Hurufu Mukattaaları kullanmışlardır. Katâde (ö.

¹³⁷ Subhi’s-Salih, s. 281.

¹³⁸ et-Taberî, Cilt: 5, ss. 202-203.

¹³⁹ et-Taberî, Cilt: 5, ss. 203-205.

117/735) ve Zeccâc (ö. 311/923) ise, bahsedilen kişilerin, öldükten sonra tekrar dirilmeyi kabul etmeyen kâfirler olduklarını savunmuşlardır. Müellif muhakkik ulemanın görüşünün ise şu şekilde olduğunu söyler: Bu ifadeden kastedilen, bâtila sarılan ve kendi bâtilı için müteşabihle uğraşan herkestir. Çünkü lafız genel bir mana taşımaktadır. Sebebin özel olması lafzın genel olmasına mani değildir. Bu tabirin içerisine kendisinde karışıklık ve iltibâs bulunan her husus dâhildir. Ebu Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934)'ye göre, fitneyi isteyen sapık kimse, dalâl ayetleriyle bizzat ilgilenen ve bunları Allah'ın, “*Sâmiri onları saptırdı.*”¹⁴⁰ “*Firavun kavmini saptırdı*”¹⁴¹ vb. ayetleri ile açıkladığı, muhkem ayetlere başvurup onları tefsir etmeyen kimselerdir. Müteşabih ayetlere ve önceki fitnecilerin peşine takılarak gidenlerin birinci maksatları, fitne aramak ve uyuyan fitne ateşini uyandırmak iken ikinci amaçları da Kur'an'ın te'viline yeltenmek ve onu kendi bâtıllarını meşru göstermek için kullanmaktır.¹⁴²

İbn Kesir'e Göre Zeyğ: İbn Kesir zeyğ kavramını açıklamaya Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in Müsned'inde yer alan Hz. Âişe (ö. 58/678)'den rivayet edilen bir hadis'le başlar. “Rasûlullah “*Sana Kitabı indiren O'dur... Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir.*”¹⁴³ ayetini okudu ve “*Kur'an konusunda mücadele edenleri gördüğünüz zaman sizler bilin ki; bu ayette kastedilen onlardır ve o kimselerden sakının.*” buyurdu.¹⁴⁴ Bu hadisin değişik kaynaklarda farklı rivayetleri de mevcuttur.¹⁴⁵ Bazı âlimler de ayette yer alan “kalplerinde eğrilik olanlar” ile kastedilenin Hariciler olduğu görüşündedir. Hariciler, İslam ümmeti arasında ilk defa fitneyi ortaya çıkaran topluluktur. Bu görüş sahiplerine göre haricilerin hareket noktası manevi yahut ahirete yönelik bir tavır değil aksine dünyaya dönük bir tavidir. Onlar fitneyi dünya için çıkarmışlardır. Bu açıklamaya örnek: Rivayete göre Rasûlullah, Huneyn gazvesinde elde edilen ganimetleri paylaşmıştı. Bazıları Hz. Peygamber'in bu paylaşımda adaletli davranmadığını ileri sürdüler. İçlerinden Zü'l-Huveysir adlı birisi öne çıkarak Hz. Peygamber'e: “Adaletli davranmadın, adaletli

¹⁴⁰ Taha 20/85.

¹⁴¹ Taha 20/79.

¹⁴² Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, ss. 156-157-158.

¹⁴³ Al-i İmran 3/7

¹⁴⁴ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 8.

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Hilal b. Esed eş-Şeybânî, **Müsnedü Ahmed b. Hanbel**, thk: Şuayb el-Arnâvut, Âdil Mürşid ve diğerleri, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 2001, Cilt: 40, s. 255, hadis no: 24210; Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, thk: Tarık b. avd vd., Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415, Cilt: 3, s. 341; İbn Kesir, Cilt: 2, s. 8.

ol.” dedi. Rasûlullah, ona cevaben: “*Adaletli olmadı isem yazık bana; Allah bana bütün yeryüzü halkı için güveniyor da sen mi bana güvenmiyorsun.*” buyurdu.¹⁴⁶ Müellif bu görüşüyle Zü'l-Huveysir'in haricilerden olduğunu belirtmektedir. İslam tarihi verilerine göre haricilerin tarih sahnesine ilk çıkışları Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra olmuştur. Ancak İbn Kesir ve bu rivayet sahiplerine göre harici zihniyetli insanlar Hz. Peygamber hayattayken de mevcuttu. İbn Kesir, zeyğ kavramının ne olduğu bağlamında haricilere değinmekle ve bu konudaki rivayetlere yer vermekle; Kalplerinde hastalık bulunanlardan maksadın, hariciler olduğunu-olabileceğini belirtmektedir.

Süleyman Ateş'e Göre Zeyğ: Süleyman Ateş zeyğ kavramını “*Kalplerinde hastalık bulunanlar*” olarak açıklar. Ateş'e göre bu tür kimseler, beyana ihtiyacı olan müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Kalplerinde hastalık bulunan bu kişilerin amacı ise İslam'ın saflığını ve temizliğini bozmaktır. Bu kişiler arzu ve istekleri doğrultusunda müteşabih ayetleri yorumlama hatasını işlerler. Müellif ayrıca “kalplerinde hastalık bulunan” bu kişilerin Hristiyan din adamları olduğunu söyler.¹⁴⁷ Müellifin bu görüşü, İbn Kesir ve Taberî'de geçen Necranlı Hristiyan heyete dair olan rivayatten dolayı serdetmiş olması muhtemeldir.

2.2.2. Şii Müfessirlerin “Zeyğ”e Yaklaşımları

Tûsî'ye Göre Zeyğ: Tûsî'nin zeyğ kavramını yorumlaması şu şekildedir: “Kalblerinde eğrilik bulunanlar (zeyğ olanlar), fitne çıkarmak maksadıyla müteşabih olana uyarlar.”¹⁴⁸, müteşabih olanlar da birbirlerine benzerler. Burada “zeyğ” kelimesi üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim bazı kelimeleri birer terim gibi kullanmıştır. Ya da bazı kelimeleri kendisi terimleştirmiştir de diyebiliriz. Kur'an-ı Kerim bu kelimeyi kullanıyorsa kendi bağlamında kullanmaktadır. Bu nedenle Kur'an'ın bizatihi kendisi bir sözlük hüviyetindedir. Zeyğ kelimesi; meyletmek, yönelmek, eğilim göstermek vb. manalara gelmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 8-9.

¹⁴⁷ Ateş, Cilt: 2, s. 12.

¹⁴⁸ Âl-i İmran, 3/7.

¹⁴⁹ et-Tûsî, Cilt: 2, ss. 397-398.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yerlerde kalpleri yönlendirmekten bahsetmektedir. Allah'ın yönlendirmesi insanların dilekleri doğrultusunda gerçekleşen bir yönlendirme değildir. İnsan, kalbini hayır ve iyiliklere yönlendirirse Allah da onların kalbini iyiliğe ve doğruluğa yönlendirir. Bilakis insan kalbini şehvet ve kötülüğe yönlendirirse Allah onun kalbini şehvet ve kötülüğe yönlendirir manasında anlaşılmalıdır. Yüce Allah insanın kalbini ön plana çıkarmaktadır. Ayette yer alan “zeyğ” kelimesi insanın kalbinde bulunan maraza işaret etmektedir. İnsanın kalbinde gerek cehaletten gerekse diğer sebeplerden bulunan eğrilik, şüphe, tereddüt ayette bu kelime ile ifade edilmiştir. Kalbinde “zeyğ” olan bu insanlar, kalplerindeki eğrilik nedeni ile müteşabih ayetlerin peşine düşmektedirler. Müteşabihleri kullanarak kalplerinde bulunan kötülükleri gün yüzüne çıkarma çabası içerisine girmektedirler. Onlar açıkça görülen muhkeme değil de manasında kapalılık bulunan müteşabihe uyarlar. Batıl görüşlerinde bu ayetleri kendilerine delil yaparlar. Batıl olan davalarını delillendirmek için bu ayetleri kullanırlar. Çünkü müteşabih ayetler, tabiatları gereği yoruma açıktırlar ve çekilen yöne doğru manaları yorumlanabilen ayetlerdir. Bu nedenle, muhatabını Kur'an ayetlerini kullanarak etkilemek isteyenler, öncelikle müteşabih ayetlerin peşlerine düşerler.¹⁵⁰

Tabersî'ye Göre Zeyğ: Tabersî'ye göre ayette bulunan “zeyğ” kelimesi “el-Meylü” yani bir durumdan başka bir duruma geçmek anlamındadır. Ancak bu ayetteki meyilden kasıt, kalplerinde hastalık bulunanların, haktan batıla doğru meyildir. Ayetteki zeyğ kelimesi sülasi-üçlü babdan masdardır. Çekimi ise “Zêga-yezîgu-zeygun” (زاع يزيع زيغ) şeklindedir. Bu fiilleri “Ezaga-yüzîgu-izâgatün” (أزاع يزيع إزاعة) şeklinde çektiğimizde bunlar müteaddi yani geçişli olurlar. Böylece kelimenin manası “meyletmek”ten “meylettirme”ye dönüşmüş olur. Çekimden önce fiil, kalplerinde meyil, sapkınlık, sapıklık, eğrilik bulunanlar manasına gelir ki; bunların hepsi lazım fiildir. Ama çekimlendikten sonra, kelime müteaddi olduğunda, manası yönelten, meylettiren, saptıran, tahrif eden şeklini alır. Tabersî, bu kelimenin bir de mufâale babında, tezayug (تزايغ) şeklindeki çekiminden söz eder. Bu durumda kelime, temayül manasına gelir ve kelime “yönelmek” anlamını almış olur. Tabersî, tezayug kelimesinin, “eğilme” anlamına da geldiğini söyler. Bunun yanında ayette “ibtîğâ” kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin manası da istemek, talep etmek

¹⁵⁰ et-Tûsî, Cilt: 2, s. 398.

demektir.¹⁵¹ Tabersî'ye göre ayetteki “kalplerinde zeyğ bulunan” kişilerden maksat, haktan batıla doğru içinde temayül olan ve insanları da batıla sürüklemeye çalışan herkestir.¹⁵²

Tabâtabâî'ye Göre Zeyğ: Tabatâbâî, ayette bulunan zeyğ kelimesinin, doğrudan (haktan) sapma demek olduğunu belirtir. Müellif bu kavramın açıklamasına dair bir rivayete yer vermeksizin; kelimenin sözlük anlamı ve ayet içindeki konumu üzerinden açıklama yapmaktadır. Tabâtabâî'ye göre müteşabihlik ortadan kaldırılabilir bir durumdur. Bunu ortadan kaldırmanın yolu da muhkem ifadeler vasıtası ile onları tefsir etmektir. Nitekim Kalplerinde haktan batıla doğru bir sapma meyli olan kişiler müteşabih ayetleri emellerine alet ederler.¹⁵³ Tabâtabâî'ye göre müteşabihlik ebediyen gizli kalacak bir durum değildir. Müteşabih ayetler açıklaması olmayan, gizli kalması gereken ya da bu gizliliği ebediyen sürüp gitmesi gereken ayetler de değildir. Müteşabih olan ayetler anlaşılır hale getirilebilirler. Bu işlemi yapacak olanlar ise Tabâtabâî'ye göre, kalplerinde hastalık bulunanlar değil; ilimde derinlik sahibi mümin kimselerdir. Onların anlaşılır hale getirilmelerini sağlayan ise muhkem ayetlerdir. Yani Kur'an-ı Kerim'de yer alan muhkem ayetler, müteşabih ayetlerin anlaşılmasını sağlarlar. Mensuh ayetlerin müteşabihlerle ilişkisine bakıldığında da onların, müteşabih ayetlerin anlaşılabilirliğini sağlamasından dolayı müteşabihlerle ilgili ayetler kategorisine alındığı görülmektedir.¹⁵⁴

Şirâzî'ye Göre Zeyğ: Şirâzî'ye göre Kur'an-ı Kerim'de bir takım sırlar içeren ve derinlemesine anlamlar barındıran ayetler vardır. Bu ayetler üzerinde bazı kötü niyetli kimseler, Müslümanlar arasındaki birliği bozmak ve İslam düşünce sistemini tahrip etmek için bazı yorumlar yapmaktadırlar. Bu kimseler aslı esası olmayan hiçbir dayanağı bulunmayan görüşlerini bu ayetleri kullanarak yaymaya çalışmaktadırlar. Fitne çıkarmak için bu ayetleri kullanmaktan çekinmezler. Bu ayet etrafında tefsirler yapmaktadırlar, fikir beyan ediyorlar ve ardından bu görüşlerini kaynak göstererek kendi düşüncelerini ön plana çıkarmaya çalışmaktadırlar. Böylece diğer insanları da Kur'an'ın ayetlerini kullanarak kandırabiliyorlar. İnsanların Kur'an'a olan itimatlarından faydalanarak yanlış yorumları ile insanların temiz

¹⁵¹ et-Tabersî, Cilt: 2, s. 214.

¹⁵² et-Tabersî, Cilt: 2, s. 216.

¹⁵³ et-Tabâtabâî, Cilt, 3, s. 106.

¹⁵⁴ et-Tabâtabâî, Cilt, 3, ss. 107-108.

inançlarını istismar etmektedirler. Bu tarz insanlardan bazıları da vardır ki; İslam tarihi boyunca çıkarılmayan manaları bu tip ayetlerden çıkardıklarını iddia etmektedirler. 1400 yıldan fazla bir süredir devam eden İslam bilgi birikimi içerisinde ima dahi edilmeyen bir takım görüşleri dillendirmektedirler. Geçmiş âlimlerin görüşlerini beğenmemektedirler. Yeni görüşler oluşturma fikri ile ortaya çıkmalarına rağmen yeniliklerden ziyade bozuklukları ortaya çıkarmaktadırlar. Fitneyi gün yüzüne çıkarmaktadırlar. İlmin usulü olan öncekinin üzerine bina etme anlayışından uzaklaşarak İslam ilim binasını yıkıp yeniden yapma hevesine girmektedirler.¹⁵⁵ Müellif açık bir şekilde şekilde islâmî ilimlerde yenilik düşüncesinde olanları eleştirmektedir. Kendisi bu yönüyle geleneksel şîf anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

İnsanların tabiatları farklı farklıdır. Her biri bir diğerinin aynı değildir. Hem ruhen hem de bedenen insanlar değişiktirler. Şirâzî, “Ancak bu tarz insanların yaptıkları, düşünce farklılığı ile ifade edilebilecek basit hatalar değildir. Yanılgılarını cehalete yüklemek de mümkün değildir. Cehalet bataklığına saplanmış insanlar olmaları az ihtimaldir çünkü yüzyılların İslami ilim birikimlerini çok iyi tedris etmişlerdir. İslam’ı çok iyi bilmektedirler. Onların niyetlerinin kötü olduğu sonucuna varmaktan başka elimizde materyal kalmamıştır.”¹⁵⁶ der. Onların kendi basit menfaatlerini koruyabilmek maksadı ile bu tarz yorumlamalara bulaştıkları kanısına varılabilir. Makam ve mevki için bu işleri yapanlar oldukça fazladır. Aralarında bazıları da vardır ki; onlar menfaatleri için böyle bir teşebbüste bulunmazlar. Onlar ancak iyi niyetlerinin veya saflıklarının kurbanı olmaktadır.

Müslümanlar arasında art niyetli kişiler olabildiği gibi dışarıdan da art niyetli insanlar Müslümanların içerisine müdahale edebilmektedirler. Onlar İslam’ı her fırsatta kötüleme, karalama ve üçüncü dünya dini gibi gösterme eğilimindedirler. Te’vil kavramını bu amaçla kullanabilmektedirler ve Kur’an’daki ayetleri istedikleri gibi eğip bükmektedirler.¹⁵⁷

Müteşabihin te’vilini arzulamadan kastedilen mana, kötü niyetli insanların hakikate muhalif olarak yaptıkları te’villerdir. Şirâzî, te’vil kavramını, tefsir manası yerine kullanıp “Kur’an’ın anlaşılabilmesi için çaba sarf etmeliyiz.” der. Bu art niyetli

¹⁵⁵ eş-Şirâzî, Cilt: 2, ss. 274-275.

¹⁵⁶ eş-Şirâzî, Cilt: 2, ss. 275.

¹⁵⁷ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s.276.

kimseler ise Kur'an-ı Kerim'de bulunan hakikatlere muhalif olarak çeşitli sebeplerle te'viller yapmaktadırlar. Bu kimselerin maksadı Kur'an'ın mana dünyasına ulaşarak, bu mana derinliklerini insanlara ulaştırmak değildir. Onların gayeleri; hakikati örtmek, Kur'an'ın gerçek manasının anlaşılmasını engellemektir. Kalplerinde eğrilik olan bu kişiler, kendi gizli planlarına göre yorumlamalarda bulunarak Kur'an'ın gizlenemez hakikatlerini örtmeye çalışmaktadırlar. Art niyetli yorumcular, müteşabih ayetleri kendi emelleri doğrultusunda te'vil ederek ayetleri yörüngesinden saptırmaktadırlar. Onlar karanlık sokaklarda dolaşıp, gizli planlar kurup, kötü niyetlere sahip olup Kur'an'ın müteşabih ayetlerini kullanma eğilimindedirler. Şirâzî, Kur'an-ı Kerim'deki te'vil kavramının bazı yerlerde olumlu manalarda kullanıldığını bazı yerlerde de rüya tabiri manasında kullanıldığını söyledikten sonra, "Hepsini araştırıp bulmalı, öğrenmeli, saldırılara karşı durmalıyız"¹⁵⁸ diyerek sözlerini tamamlamaktadır.

Değerlendirme

Hem Sünnî müfessirler hem de Şîî müfessirler, bu konuda, hemen hemen benzer şeyleri söylemişlerdir. Zeyğ kelimesi genel olarak; kalplerinde eğrilik olanlar, kalplerinde maraz bulunanlar, dalalet sahibi olanlar gibi manalarda değerlendirilmiştir. Buna göre ayette bu kelimenin bildirdiği kişiler, kalplerindeki hastalık nedeniyle Kur'ân'da bulunan müteşabih ayetleri kendi heva ve hevesleri doğrultusunda yorumlayanlardır. Bu kişiler, kişisel çıkar ve amaçları için te'vil edilmesi gerekli görülen ayetleri aslında olmayan bir şekilde te'vil edip yorumlayarak buradan çıkar devşirmeye çalışırlar.

2.3. "FİTNE" KAVRAMINA YAKLAŞIMLARI

Fitne kelimesi, sözlükte "altın ve gümüş gibi değerli madenleri saflığını anlamak için ateşte eritmek, imtihan, maddî ve mânevî sıkıntı verme, üzüntü verme" mânasına gelen "fetr" kökünden türemiş bir masdar isimdir.¹⁵⁹ Kelime eski kullanımlarında "derisini daha kolay yüzebilmek için kurbanı sıcak kuma gömmek;

¹⁵⁸ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s.277.

¹⁵⁹ Ebû Bekir er-Razî, s. 234.

kandırmak, gönlünü çelmek” gibi anlamlara gelir.¹⁶⁰ Kelime Kur’ân-ı Kerîm’de “ateşe atmak, ateşle azap etmek” anlamında da kullanılır.¹⁶¹ Aynı kelime, kişinin aklını karıştırıp ahlâkını bozan ve cezaya çarptırılmasına sebep olan Şeytan için de kullanılmıştır.¹⁶² Bu çeşit farklı anlamlarının yanında fitne kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de: “Öldürmekten daha şiddetli bir suç,¹⁶³ insanların iman ve ahlaktaki samimiyetlerini kanıtlamaları için bir imtihan olmak üzere hayırla ve şerle denenip sınanması,¹⁶⁴ insanların dünya hayatının geçici güzellikleriyle imtihan edilmesi¹⁶⁵ ve mal ile çocukların birer imtihan vasıtası olması gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁶⁶

2.3.1. Sünnî Müfessirlerin “Fitne”ye Yaklaşımları

Taberî’ye Göre Fitne: Ayette “*fitne çıkarmak için müteşabihe uyanlar*” ifadesi içerisinde yer alan “fitne” kelimesinden kastın ne olduğu konusunda âlimler farklı görüşler bildirmişlerdir Taberî bu görüşleri şu şekilde belirtir:

- a) Bazı âlimlere göre fitne kelimesinden kastedilen Allah’a ortak koşmaktır.¹⁶⁷
- b) Mücahid ve Muhammed b. Cafer’e göre ise fitneden kastedilen, insanların kalbine şüphe sokmak ve kafalarını karıştırmaktır.¹⁶⁸

Taberî, diğer konu başlıklarında olduğu gibi, bu konu hakkındaki genel görüşleri belirtmiş lakin kendisi bu konuda bir tercih yapmamıştır. Anlaşıldığına göre o, çok fazla görüş arasından bu ikisini kayda değer görmüştür.

Fahreddin er-Râzî’ye Göre Fitne: Fahreddin Râzî, fitne kavramını açıklamaya kelimenin sözlük anlamını vermekle başlar. Daha sonra bu kavrama dair, “müteşabih ayetlere uymak ve dinî konularda ihtilafa düşmektir” der. Bu ihtilaflar öyle bir seviyeye varır ki artık insanlar birbirlerini öldürmeye başlar ve toplumda kargaşa hâkim olur. Müellifin diğer bir görüşüne göre fitne, insanların müteşabihler

¹⁶⁰ Halil b. Ahmed, Cilt: 8, s. 128.

¹⁶¹ Zâriyât 51/13.

¹⁶² Mustafa Çağrı, “Fitne”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1996, Cilt: 13, s. 156.

¹⁶³ Bakara 2/191.

¹⁶⁴ Enbiya 21/35.

¹⁶⁵ Taha 20/131.

¹⁶⁶ Enfal 8/28; Teğâbun, 64/15.

¹⁶⁷ et-Taberî, Cilt: 5, s. 212.

¹⁶⁸ et-Taberî, Cilt: 5, s. 212-213.

hakkında batıl ve bidat uydurmaları ve bunun sonucunda ıslah olamaz bir duruma düşmeleridir. Râzî'ye göre Âl-i İmran 7. ayette geçen fitne, dinî konulardaki fitnedir. Bu öyle bir fitnedir ki, kendisinden daha büyük bir fitne ve fesat yoktur.¹⁶⁹

İbn Kesir'e Göre Fitne: İbn Kesir, fitne'yi haktan sapma, yolu şaşırma ve delalet anlamında kullanmaktadır. Ona göre kalplerinde eğrilik bulunanlar, insanları Allah'ın yolundan döndürmek için Kur'ân-ı batıl bir şekilde te'vil etmektedirler. Hâlbuki Kur'ân onların aleyhine delildir. Çünkü Kur'ân doğru yola iletendir. İbn Kesir, Hristiyanlar Kur'ân'da nasıl kendi batıl düşüncelerine bir delil bulamadılarsa;¹⁷⁰ aynı şekilde kalplerinde eğrilik bulunanların da insanları doğru yoldan saptırmak için lehlerine bir delil bulamayacaklardır der. ¹⁷¹ Müellif, ayette geçen “fitne çıkarmak isteyenler”den kastın, Necranlı Hristiyan heyet olduğunu belirtir.¹⁷²

Süleyman Ateş'e Göre Fitne: Süleyman Ateş, ayette geçen fitne kavramını “kargaşa-karışıklık ve İslamın saflığının bozulması” olarak yorumlar. Müellife göre bu kargaşa ve İslamın saflığını bozma işini yapacak olanlar kalplerinde hastalık olanlardır. Bu kişiler kötü niyetlerini, müteşabih ayetleri kendi istekleri doğrultusunda yorumlamak suretiyle gerçekleştirmektedir.¹⁷³

Müellif kendini bilen müminlerin, müteşabih ayetlerle değil muhkem ayetlerle amel etmeleri gerektiğini söyler. Müteşabihlerin ise Allah'ın zatına yaraşır bir biçimde tevil edilebileceğini belirtir ancak asıl olan muhkem ayetlere sarılmak gerektiğidir, der.¹⁷⁴

2.3.2. Şîî Müfessirlerin “Fitne”ye Yaklaşımları

Tûsî'ye Göre Fitne: Tûsî, fitne kavramını Suddî'den yaptığı nakille: “Fitneden kasıt, şirki murâd ederek müteşabih ayetlere sarılmaktır,” şeklinde yorumlar. Ona göre müteşabih ayetlerin peşine düşenlerin en önemli amaçları,

¹⁶⁹ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, s. 145.

¹⁷⁰ Çünkü Hristiyanlar, Hz. İsa'nın, “Allah'ın kelimesi, Allah'ın ruhu ve Meryem'e attığı kendisinden bir ruh” olduğunu söyleyerek Hz. İsa'nın ilah olduğuna dair delil peşindeydiler. Bkz: İbn Kesir, Cilt, 2, s. 8.

¹⁷¹ İbn Kesir, Cilt, 2, s. 8.

¹⁷² İbn Kesir, Cilt, 2, s. 8.

¹⁷³ Ateş, Cilt: 2, s. 12.

¹⁷⁴ Ateş, Cilt: 2, ss. 16-17.

ümmeî içerisinde fitne çıkarmaktır. Bu amaçla ayetleri eğip bükerek onlara kendi amaçları doğrultusunda anlam vermeye kalkışır. Esasında onların yaptıkları iş, Allah'ın ayetlerini tanımamak ve Allah'a bu şekilde ortak koşmaktır. Allah'ın ayetlerini O'nun murâd ettiği şekilden çıkararak kendi arzusuna uygun olarak yorumlayan kişi, ayetin sahibini tanımıyordu. O'nun hükümdarlığını tanımayan o'na şirk koşmuş ve en büyük günahı işlemiş olur. Mücahid ise müteşabih için; “el-lübsî/ kapalı olan” demiştir ki; bu da fitne demektir. Fitne, haktan sapmaktır. Fitneyi arzu eden, fitne peşinde olan kimse sapıklıkta ilerlemeyi istemektedir. Her ne konuda olursa olsun “ibtîğâ-ı fitne” dediğinde o konuda apaçık sapkınlığı arzuluyor demektir.¹⁷⁵

Tabersî'ye Göre Fitne: Tabersî'ye göre Fitne kelimesinin aslı “ihtibar اختبرته (denemek, test etmek, imtihan etmek)” manasındadır. “Altını ateşle imtihan ettim.” فتنن الذهب بالنار Manasında kullanılan tabirde fitne kelimesi “ateşte tuttum, özüne indim, temizledim, kurtardım, süzdüm” vb. manalara gelir.¹⁷⁶ Müellif eserinde fitneye dair verdiği bu kısa bilgilerden sonra diğerk kavramları açıklamaya devam etmektedir.

Tabâtabâî'ye Göre Fitne: Tabâtabâî'ye göre insanlar muhkem ve müteşabihe uymada iki kısma ayrılmaktadır. Bazısı imanın gereği muhkemlere uyarken; kimisi de fitne için müteşabihlere uymaktadır. Müellife göre fitne için müteşabihe uyan kimseler kalbinde hastalık bulunanlardır. Müellife göre ابتغاء الفتنة “fitne istemek”ten murad, insanları saptırmaktır. Müellif fitne kelimesini “إضلال” “idlâl” “saptırmak” kelimesiyle açıklamaktadır.¹⁷⁷

Şirâzî'ye Göre Fitne: Şirâzî'ye göre ayette geçen fitne kavramından maksat, müteşabih ayetlerin yorumuna sarılarak insanları Allah'ın dininden uzaklaştırmak ve insanları dalaletle sürüklemektir. Müellife göre ibtîğâ'dan murad, kötü niyetlilerin hakka muhalif olarak yaptıkları yorumlardır. Fitne de tam olarak işte bu kişilerin yaptıkları te'villerdir. Bu kimselerin maksadı hakikati örtmek, Kur'an'ın gerçek manasının anlaşılmasını engellemektir. Bu art niyetli yorumcular, her fırsatta müteşabih ayetleri kendi emelleri doğrultusunda te'vil ederek ayetleri asıl

¹⁷⁵ et-Tûsî, Cilt: 2, s. 398.

¹⁷⁶ et-Tabersî, Cilt: 2, s. 213.

¹⁷⁷ et-Tabâtabâî, Cilt, 3, ss. 106-107.

anlamlarından saptırmaktadırlar. Müellif, Müslümanların te'vil kelimesinin manalarını kullanarak müteşabihleri bozmaya çalışan bu insanlara karşı uyanık olması gerektiğini söyler.¹⁷⁸

Değerlendirme

Ayet içerisinde geçen fitne kelimesi genel olarak, “Allah’a şirk koşma” manasında değerlendirilmiştir. Bunun yanında şüphe ve kafa karışıklığı gibi manalara geldiğini söyleyen müfessirler de olmuştur. Esasında “fitne, her türlü ayrıştırma, kargaşa ve kargaşaya neden olan olay ve düşüncelerdir” şeklinde tanımlanabilir. Fitnenin hangi şekilde etkili olacağı ya da neyin fitne olduğu kişiler ve olaylar üzerindeki etkisi incelenerek bulunabilir. Etkin bir cehalet ortamında fitnenin, daha rahat büyüme imkânı bulacağı bir gerçektir. Cehaletin azaldığı, hüküm süremediği toplumlarda bilinçli veya bilinçsiz çabalar neticesinde oluşan fitnenin ortaya çıkamayacağı ve dolayısıyla toplumlara zarar veremeyeceği ispatlanması zor olmayan bir durumdur. Ayet içerisinde yer alan fitne kelimesi de bu manadadır. Müteşabihin peşine düşüp onu kendi hevalarına uygun olarak yorumlamaya kalkışanların asıl amacı, fitneyi yaygınlaştırmaktır. Onlar bunu da müteşabihlerin peşine düşerek yapmaktadırlar. Eğitimli ve bilinçli bir Müslüman görünüşünün yaygınlaştırılması, bu amacı güden kişilerin amaçlarına ulaşamamalarını sağlayacaktır.

Sünnî ve Şîî müfessirler, fitne konusunda benzer yargıları benimsemişlerdir. Onlar fitnenin arabozucu, var olan sistemi yıkıcı ve yok edici olduğunu vurgulamışlardır. Ayetin manası ile beraber değerlendirildiğinde fitnenin, Müslümanların aleyhine yapılan her türlü fiili ve faaliyeti içerisine aldığı belirtilmiştir. Ayete göre Müslümanların varlığına kasteden kötü niyetlilerin arzuladıkları durum, fitnenin Müslümanlar arasında yaygınlaşması ve ayrılığa neden olmasıdır.

¹⁷⁸ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s.277.

2.4. “TE’VİL” KAVRAMINA YAKLAŞIM

Sözlükte “dönüp varmak, dönüp gelmek” anlamındaki evl kökünden türeyen te’vîl “döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı mânaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” demektir.¹⁷⁹ Terim olarak “nasslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak aslî mânasından alıp taşıdığı muhtemel mânalardan birine nakletmek” olarak tanımlanır.¹⁸⁰

2.4.1. Sünnî Müfessirlerin “Te’vil”e Yaklaşımları

Taberî’ye Göre Te’vil: Taberî’ye göre ayette geçen te’vil’den kastedilen, Abdullah b. Abbas ve Süddî’nin dile getirdiği gibi müteşabih ayetleri, geleceğe ait vakitleri bilmek için yorumlamaktır. Çünkü Allah, yapılan bu te’vili, kendisinden başka kimsenin bilemeyeceğini buyurmuştur. Allah’tan başkasının bilemeyeceği şeyler ise, geleceğe ait gayba dair olan vakit ve olaylardır. Müellife göre böyle te’vil yapanlar kınanmıştır ve bu yasak olan bir te’vildir.¹⁸¹ Müellif görüş sahiplerini belirtmeden, bazılarına göre burdaki te’vil ehlinin müşrikler olduğunu belirtir.¹⁸² Birinci bölümün başında müellifin ayete genel yaklaşımını belirtirken, Taberî’nin Necran’lı Hristiyan heyeti, te’vil ehli olarak gördüğünü de belirtmiştik. Heyet bazı ayetleri gerçek anlamlarından saptırarak, kendi batıl görüşlerine delil üretmeye çalışıyorlardı.¹⁸³

Fahreddin Râzî’ye Göre Te’vil: Fahreddin Râzî’ye göre lafzın iki manaya ihtimali bulunur. Bu manalardan birine nispetle ihtimali râcih, diğerine nispetle de ihtimali mercûh olur. Lafzın manasını râcih olana hamledip mercûh olana hemletmezsek bu ayet muhkem olur. Eğer lafzı, mercûh olana hamleder de râcih olana hamletmezsek bu durumda ayet, müteşabih olur. Bir ayeti incelerken bir manayı râcih olana değil de mercûh olana hamledebilmek için bir kısım delillere ihtiyaç vardır. Bunlar ya lafzî delillerdir ya da aklî delillerdir.

¹⁷⁹ İbn Manzur, Cilt: 11, s. 34; Abdülhamid Ömer Ahmed Muhtar, **Mu’cemü’l-Lügati’l-Arabiyyeti’l-Muâsirati**, 1. Baskı, Âlemü’l-Kütüp, byy, 2008, Cilt: 1, s. 141.

¹⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Te’vil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2012, Cilt: 41, s. 27.

¹⁸¹ et-Taberi, Cilt: 5, ss. 215-217

¹⁸² et-Taberi, Cilt: 5, s. 212.

¹⁸³ et-Taberi, Cilt: 5, s. 171.

Lafzî Delil: İki lafzî delil arasında bir çelişki hâsıl olduğunda görülür. Bu iki delil arasında herhangi bir çelişki bulunduğunda diğerinin zahirini gözetmek ve birinin zahiri manasını bırakmak bunun aksinde daha evla bir davranış değildir. Lafzî deliller hiçbir zaman kesin yani kat’i delil olamazlar. Çünkü her bir lafzî delil, farklı lehçe ve dillerde farklı manalara gelebildiği gibi söz sanatları, mecazlı anlatım üslupları vb. şekillerde farklı anlaşılmaya müsait şekildedirler. Bu durumda lafzî olan hiçbir delilin kat’iyyet arz etmeyeceği aşikâr olur.

Aklî Delil: İki delilden birisi diğerinden daha kuvvetlidir. Eğer her ikisinde de aynı mana ihtimali kuvvetli ise; bu olabilecek bir şeydir. Lakin bu durumda lafzî delili zahirinden alarak mercûh olan manaya hamletmek zannî olur.

Fahreddin Râzî’ye göre, lafzî mercûh olan anlamında kullanmak, zahiri manasına hamletmek mümkün olmadığında yapılabilir. İşte bu gibi durumlarda da te’vil yapmak gerekir. Böylece racih olan manasından alıp mercuh olan manasına hamletmenin, ancak racih olan mananın aklen imkânsız olduğuna kat’i bir delil olması durumunda mümkün olur.¹⁸⁴

İbn Kesir’e Göre Te’vil: İlimle uğraşan insanlar muhkem ve müteşabihin ne olduğu konusunda çok farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Sadece tek bir anlam için konulmuş olan lafzın, o konulan anlam dışında başka bir anlama gelme ihtimali ya vardır ya da yoktur. Şayet bir lafız, sadece bir tek anlama gelebilecek şekilde konulmuşsa ve bu konulan anlam dışında başka bir anlama gelme ihtimali bulunmuyorsa buna nass denilir. Şayet lafzın, koyulduğu tek anlam dışında farklı anlamlara da gelme ihtimali varsa bu durumda iki anlamdan birisine hamledilme ihtimali tercihe bakar. Ya her iki anlama birlikte yorumlanır ya da lafzın manalarından birisine yorumlanır. Şayet belirli lafzın, iki anlamdan birine hamledilmesi ihtimali varsa ve bu ihtimal de müfessirin tercihine bağlı kalmışsa, tercih eden müfessire nispetle buna te’vil denilir.¹⁸⁵

Süleyman Ateş’e Göre Te’vil: Süleyman Ateş, te’vil kelimesi hakkında İbn Kesir’den nakille şöyle der: Bazı âlimlere göre te’vil iki temel manaya gelir. Birincisi, “Bir şeyin hakikati” demektir. Eğer ayette geçen te’vil kelimesi bu şekilde değerlendirilecekse lafza-i celâl üzerinde durmak gerekir. Çünkü işlerin derinliğini, hakikatini ancak Allah bilir. Diğer manada ise te’vil, tefsir ve açıklama demektir.

¹⁸⁴ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, ss. 148-149.

¹⁸⁵ İbn Kesir, Cilt: 2, ss. 8-9.

Eğer bu manada değerlendirilirse “Ve’r-râsihûne fi’l-ilmi.” üzerinde durmak gerekir. Çünkü âlimler, müteşabih ayetlerin tam manasını anlayamasalar da kendilerine hitap eden sözlerin manasını kavrayabilirler.¹⁸⁶

2.4.2. Şii Müfessirlerin “Te’vil”e Yaklaşımları

Tûsî’ye Göre Te’vil: Te’vil, Tûsî’ye göre “recâ” anlamında dönülen yerdir. “Merci’ ve masîr” demektir. Bu söz günümüzde şöyle kullanılır: “İş döndü dolaştı şuraya geldi.” Bir şey, bir yere vardırıldığında te’vilini görürsün gibi bazı yerlerde de te’vil ceza manasında kullanılır. Ceza ise bir şeyin yapıp ettiğinin karşılığını görmektir. Ayetin manasını düşündüğümüzde, çeşitli yollar denendikten sonra varılan nokta, elde edilen hükümdür denilebilir. Te’vil ile ceza aynı anlamda kullanılmıştır. Bunun “Karşılık” manasında kullanıldığı görülmektedir. Tûsî diyor ki; “Kulların durumu, yaptıkları işlerinin neticelerini almaya dayanır.” Te’vil babının aslı masîrdir. Onun te’vilini Allah’tan başkası bilemez. Bir de Allah’ın izni ile ilimde derinleşenler, rusuh sahibi olanlar müteşabihlerin anlamlarını bilebilirler. “و” harfî, atıf harfî olarak alındığında bu sonuca ulaşılır. Atıf, ¹⁸⁷وَالرَّاسِخُونَ اللَّهُ إِلَّا bölümüne bağlanır. Atıf harfî kullanıldığında, cümlemin atıf harfînden sonra gelen kısmının manası ile atıf harfînden önce gelen kısmının manası ortak olur.¹⁸⁸

Tabersî’ye Göre Te’vil: Te’vil kelimesi Tabersî’ye göre tefsir demektir. Te’vilin aslı merci’ ve masîr demektir. Bu kelimelerin tamamı te’vil kelimesini izah etmektedir. Te’vil ve tefsir kelimeleri mercî ve mastar demektir. Te’vil kelimesi “evvele-yüevvilü” çekimlemesinin bir mastarıdır. Böylece te’vilin manası bir şeyi ilk haline, evveline, özüne döndürmek şeklinde olmuş olur. Biz “evveltühü te’vilen” dediğimizde إِذَا صِيرْتَهُ إِلَيْهِ “ize seyyartuhu ileyhi” demiş oluruz. “Onu, varması gereken o noktaya vardırıdım.” Manasında te’vil kelimesini kullanmış oluruz. Te’vil, ele aldığı ayeti, o ayetin maksadı olan manasına ulaştırmış olur.

Rivayet edilmiştir ki; içki içen ve bunu çok seven Â’sa ismindeki birisi Müslüman olmak için Hz. Peygamber (sav)’in yanına gelir. Hz. Peygamber (sav)’den içkinin haram olduğunu ve Müslümanların içki içmediğini öğrenen Â’sa, bir sene

¹⁸⁶ Ateş, Cilt: 2, s. 18.

¹⁸⁷ Âl-i İmran 3/7.

¹⁸⁸ et-Tûsî, Cilt: 2, ss. 396-397.

daha içki içip ondan sonra müslüman olmaya karar verir. Lakin ömrü diğer yıl gelip müslüman olmaya yetmez.¹⁸⁹

Te'vil ile ilgili bir diğer örnek de şudur: Bir deve doğduğunda henüz küçüktür. Zamanla bu deve yavrusu büyür ve serpilir. Yük taşıyabilecek, çölleri aşabilecek seviyeye gelir. Onun sevgisi de tıpkı bu deve yavrusu gibidir. O da zamanla büyür ve sevgi yükünü çekebilecek seviyeye gelir.¹⁹⁰

Tabâtabâî'ye Göre Te'vil: Tabâtabâî, tevil hakkında öne sürülen başlıca görüşleri maddeler halinde zikretmiştir. Bu görüşleri şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1. Tevil, müteşabih manasına gelmektedir.
2. Tevil, kelimenin görünen anlamının ifade ettiği anlamın zıddıdır.
3. Tevil, ayetin barındırdığı anlamlardan biridir ve bu anlamı Allah'tan veya Allah ve ilimde derinleşenlerden başka hiç kimse bilemez.

Konu ile ilgili değişik açıklamalar olsa da o açıklamaların tamamı yukarıdaki görüşlerin açıklaması mahiyetindedir. Tabâtabâî, tüm bu görüşleri çeşitli çıkarımlarla reddetmektedir. Tabatabâî'ye göre "Tevil, pratik bir gerçektir. Hüküm, öğüt ve hikmet gibi Kur'an'ın açıklamaları bu pratik gerçekliğe dayanır ve bu olgu muhkem, müteşabih bütün Kur'an ayetleri için de geçerlidir. Tevil, lafızların delalet ettiği manalar kategorisine girmez. Aksine te'vilden kastedilen lafızlarla örülü ifadelerin kuşatamayacağı aşkın nesnel olgulardır. Cenabı Allah, bunları lafız kayıtlarıyla sınırlandırmıştır ki; bir parça zihnimizin kavrama alanına girebilsinler."¹⁹¹

Tabâtabâî'ye göre tevil, reddedilemez ve pratikte de var olan bir gerçektir. Kur'an-ı Kerim'in tüm ayetlerini kapsar. Somut olgularla bize gösterilmesinin nedeni zihnen az da olsa insanların onu kavrayabilmeleridir. Yoksa esasında manevi bir mesaj mahiyetindedir.¹⁹²

Şirâzî'ye Göre Te'vil: Şirâzî, te'vil kelimesinin manası hakkında çok fazla görüş beyan edildiğini söyler. Ona göre te'vil, evvelden gelmek, asla dönmek, esasa rucû etmek manası taşır. Te'vil ilk olmaktır. Kelamı veya sözü nihai hedefe

¹⁸⁹ et-Tabersî, Cilt: 2, s. 214.

¹⁹⁰ et-Tabersî, Cilt: 2, s. 215.

¹⁹¹ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, ss. 76-79.

¹⁹² et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 77.

bağlamak manasına da gelir. Sözü ve ameli nihai murad edilen, amaçlanan hedefe ulaştırmaktır. İlmin sağladığı en büyük fayda yaratıcı ile irtibat kurmaktır. Asıl hedefle bağlantı kurmaktır. Eğer asıl hedefle bağlantı kurulmuyorsa o bilgi olmamıştır ve hamdır. O bilgi, yararsız, faydasız ve boş kalmıştır. Sosyal hayat içerisinde birçok olaylara şahitlik ediyoruz. İnsanların yaşantılarını inceliyoruz. Düşünün ki; bir kişi esnaf olmak, yeni bir iş kurmak istiyor. Bu işi kurabilmek için, bu işten verim alabilmek için öncelikle araştırma ve planlama yapması gerekir. Gereken araştırmayı derinlemesine yaptıktan sonra planın diğer aşamalarına geçer ve kademe kademe işini oluşturma ve devam ettirme gayreti içerisine girer. Hedefini koyar ve o hedefe ulaşmak için çabalar. Te'vil konusunda da durum böyledir. Araştırmacı, Kur'an'da ne aradığını bilecek ki; te'vil konusunda başarılı olabilsin.¹⁹³

Bir insan uyurken rüya görse ve bu rüyanın ne manaya geldiğini anlayamasa ardından yaşadıkları olaylar neticesinde yahut bir rüya tabircisinin o rüyayı tabir etmesi sonucunda rüyasının manasını öğrense işte bu o rüyanın te'vili olur. Rüyanın tevili onun iç yüzünün açığa çıkmasıdır. Böylece rüyanın ilk sebebine ulaşılmış olur. Hz. Yusuf 'un başından geçen rüya kıssası da buna benzer bir vakiadır. Yusuf 'un rüyayı yorumlaması ile Mısır halkı kıtlıktan kurtulmuştur. Rüya, ilk manasına dönmüştür. Rüyanın amacı, iç yüzü belli olmuştur.¹⁹⁴

İnsanların söyledikleri sözlerde de bunu görebiliriz. Söylenilen cümle içerisinde ilk anda görülemeyen hususi anlamlar olabilir. Bir takım sırlar, cümleler içerisine serpiştirilmiş olabilir. Söylenen sözler arasına serpiştirilmiş bulunan ve ince manalar içeren bu sözler asıl söylenmek istenendir. Söylenen sözler ancak bu manaların tevil edilmesi ile kavranabilir. Şia'nın düşünce sisteminde te'vil kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Şia düşünce yapısı içerisinde evliya, velayet, vesayet, imamet gibi meseleler yekûn oluşturur. İmamların kudsiyeti Şia'da çok önemli bir meseledir. Bu konunun tam manası ile anlatılabilmesi için te'vile ihtiyaç vardır. Bâtını düşüncelerin sistemlerinde yer bulması da aynı şekilde te'vil konusunun önemini artıran bir diğer unsurdur. Kabirlere verilen aşırı önem, imamlarının sözlerini kutsal kabul etmeleri, tasavvuf yelpazesini oldukça geniş

¹⁹³ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 276.

¹⁹⁴ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 276.

tutmaları vb. özellikler de aynı işlevi görmektedir. Tüm bunların anlaşılabilmesi ve bunların halka anlatılabilmesi için te'vile ihtiyaçları vardır.¹⁹⁵

Kur'an-ı Kerim'de bir takım sırlar içeren, derinlemesine anlamlar barındıran ayetler vardır. Bu ayetler üzerinde bazı kötü niyetli kimseler, Müslümanlar arasındaki birliği bozmak ve İslam düşünce sistemini tahrip etmek için bazı yorumlamalar yapmaktadırlar. Fitne çıkarmak için bu ayeti kullanmaktan çekinmemektedirler. Bu ayet etrafında tefsirler yapıyorlar, fikir beyan ediyorlar ve ardından bu görüşleri kaynak göstererek kendi düşüncelerini ön plana çıkarmaya çalışıyorlar. Böylece diğer insanları da Kur'an'ın ayetlerini kullanarak kandırabiliyorlar. Onların inançlarından faydalanıyorlar. İnsanların Kur'an'a olan itimatlarından faydalanarak yanlış yorumları ile insanların temiz inançlarını istismar ediyorlar. Bu tarz insanlardan bazıları da vardır ki; İslam tarihi boyunca çıkarılmayan manaları bu tip ayetlerden çıkardıklarını iddia etmektedirler. Bunlar yeni görüşler oluşturma fikri ile ortaya çıkmalarına rağmen yeniliklerden ziyade bozuklukları ortaya çıkarmaktadırlar. İlimin usulü olan öncekinin üzerine bina etme anlayışından uzaklaşarak İslam ilim binasını yıkıp yeniden yapma hevesine girmektedirler. İnsanların tabiatları farklı farklıdır. Her biri bir diğerinin aynı değildir. Hem ruhen hem de bedenen insanlar değişiktirler. Müteşabihlerin te'viline sarılanların yanılgılarını cehalete yüklemek mümkün değildir. Cehalet bataklığına saplanmış insanlar olmaları düşük ihtimaldir. Çünkü İslam'ı çok iyi bilmektedirler. Onların niyetlerinin kötü olduğu sonucuna varmaktan başka elimizde materyal kalmamıştır. Kendi basit menfaatlerini koruyabilmek maksadı ile bu tarz yorumlamalara bulaştıkları kanısına varılabilir. Makam ve mevki için bu işleri yapanlar oldukça fazladır. Aralarında bazıları da vardır ki; onlar menfaatleri için böyle bir teşebbüste bulunmazlar. Onlar ancak iyi niyetlerinin veya saflıklarının kurbanı olmaktadır. Müslümanlar arasından art niyetli kişilerin olabildiği gibi dışarıdan da art niyetli insanlar Müslümanların içerisine müdahale edebilmektedirler. Müsteşrikler, bu konuda oldukça mahirdirler. Onlar İslam'ı her fırsatta kötüleme, karalama ve üçüncü dünya dini gibi gösterme eğilimindedirler. Onlar te'vil kavramını bu amaçla kullanıyorlar ve Kur'an'daki ayetleri istedikleri gibi eğip büküyorlar.¹⁹⁶

¹⁹⁵ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 276.

¹⁹⁶ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 276.

“İbtiğâe te’vîlih” (إبتغاء تأويله) ifadesinden kastedilen mana, kötü niyetli insanların hakikate muhalif olarak yaptıkları yorumlardır. Bir kısım art niyetli kimseler Kur’an-ı Kerim’de bulunan hakikatlere muhalif olarak çeşitli sebeplerle yorumlar yapabilmektedirler. İşte burada bunların yaptıkları te’viller kastedilmektedir. Bu kimselerin maksadı Kur’an’ın mana dünyasına ulaşarak, bu mana derinliklerini insanlara ulaştırmak değildir. Onların gayeleri; hakikati örtmek, Kur’an’ın gerçek manasının anlaşılmasını engellemektir. Te’vil kelimesini olumsuz manası ile kullanan bu kişiler, kendi gizli planlarına göre yorumlamalarda bulunarak Kur’an’ın gizlenemez hakikatlerini örtmeye çalışmaktadırlar. Art niyetli yorumcular, müteşabih ayetleri kendi emelleri doğrultusunda te’vil ederek ayetleri asıl manalarından saptırmaktadırlar. Müellif Müslümanların, te’vil kelimesinin manalarını da kullanarak müteşabihleri bozmaya çalışan bu insanlara karşı uyanık olmaları gerektiği üzerinde durur. Son olarak te’vil kavramını, tefsir manası yerine kullanıp Kur’an’ın anlaşılabilmesi için çaba sarf etmeliyiz der. Kur’an-ı Kerim’de te’vil kavramı bazı yerlerde olumlu manalarda kullanılmıştır. Bazı yerlerde rüya tabiri manasında kullanılmıştır. Hepsini araştırıp bulmalı, öğrenmeli, saldırılara karşı durmalıyız diyerek bu konudaki görüşlerini açıklamıştır.¹⁹⁷

Değerlendirme

Te’vil kelimesinin manası hakkında müfessirler değişik görüşler belirtmişlerdir. Sünnî müfessirler bu kelimenin geleceğe ait bilgiler olduğu, kelimenin lafzî manası ile kavranamayan durumlarında diğer manalarına hamledilmesi gerektiği, ayetin birden fazla manasının olması durumunda birisinin tercih edilmesinin gerekliliğini belirtmişlerdir.

Şîî müfessirler te’vil’i, kelamı nihai anlamına ulaştırmak, ayetlerin ihtiva ettiği aşkın-manevi mana, çeşitli yollar denendikten sonra ayetin manasının vardığı son nokta ve tefsir anlamlarında kullanıldığını söylemişlerdir.

Her iki görüş sisteminin ortak noktası, te’vilin lafzî mananın üzerinde bir mana taşıdığı ve bu mananın ilk okuma ile anlaşılamadığıdır. Ayrıca ayetin içerisinde barındırdığı birden fazla mananın bulunması ve bu manalardan birisinin

¹⁹⁷ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 277.

tercih edilmesi olayına müfessirler genel olarak te'vil ismini vermişlerdir. Müfessirlerin ayrılık yaşamış gibi görüldüğü noktalar ise, daha ziyade te'vilin içeriği ve te'vilin ne olduğu konusundaki açıklamalarının karışmış olmasındandır. Bazı müfessirler te'vil ile gelen haberlerin içeriğini açıklamaya ve böylece te'vilin ne olduğunu anlatmaya çalışırken bazıları ise te'vil yapma sisteminin ne olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Her iki davranış tarzı da te'vilin ne olduğunu anlamaya yöneliktir lakin bir kısmı te'vil sistemini tarif ederken değerleri te'vil sisteminin barındırdığı mananın ne olduğunu açıklamaya çalışmışlardır.

2.5. “RÂSİHÛN” KAVRAMINA YAKLAŞIM

Raseha راسخ kök fiilinin ismi faili olan “Râsih” الراسخ kavramı, kök manası itibariyle sözlükte, “kendi yerinde sabit olmak, bir şey üzerinde devamlı olmak ve yerleşmek, ”¹⁹⁸ gibi anlamlara gelir. Kavramın Âl-i İmran suresi yedinci ayette geçtiği anlamı da sözlük anlamlarıyla hemen hemen aynıdır. Ayette geçen والراسخون ifadesi, -sözlük yazarlarının da belirttiğine göre- tam olarak, “ilimde derinleşenler” anlamındadır. Ayette tartışma konusu olan konu ise, müteşabih olan ayetlerin anlamını “ilimde râsih olanlar”ın bilip bilemeyeceğine dairdir.

2.5.1. Sünnî Müfessirlerin “Râsihûn”a Yaklaşımları

Taberî’ye Göre Râsihûn: Taberî’nin, müteşabih ayetleri kimlerin bileceği konusundaki görüşü Hz. Aişe, Abdullah b. Abbas, Urve b. Zübeyr, Ömer b. Abdülaziz ve İmam Malik gibilerin görüşleriyle paraleldir.

Taberî’nin İbn Abbas rivayeti aşağıdaki gibidir:

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ،

عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: {وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ} " يَقُولُ الرَّاسِخُونَ: آمَنَّا بِهِ "

Taberî’nin Ömer b. Abdülaziz rivayeti ise aşağıdaki gibidir:

¹⁹⁸ Halil b. Ahmed, Cilt: 4, s. 196; İbn Manzur, Cilt: 3, s. 18; Herevî, Cilt: 7, s. 77.

حَدَّثَنَا الْمُتَنِّي، قَالَ: ثنا ابْنُ دُكَيْنٍ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَوْهَبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، يَقُولُ: {الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ} «انْتَهَى عِلْمُ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ بِتَأْوِيلِ الْقُرْآنِ إِلَى أَنْ قَالُوا»: {آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا}¹⁹⁹

Buna göre ilimde derinleşenler, müteşabih ayetlerin manalarını bilemezler. Onlar bu ayetleri işitirler ve bunlara itaat ederler.²⁰⁰ Taberî'ye göre ilimde derinlik kazananlar: “Müteşabih ayetler de muhkem ayetler de Allah katındandır. Biz bu ayetlerin tamamına iman ettik. Bunların anlamını sadece Allah bilir.” derler.²⁰¹ Diğer müelliflerin görüşleri de göz önünde bulundurulduğunda, Taberî'nin kendinden sonraki müfessirleri etkilediği görülecektir. Çünkü kendisinden sonraki birçok müellif Taberî'yi kaynak kabul edip, Taberî'den nakilde bulunmuş ve onun görüşlerini benimsemişlerdir. Nitekim İbn Kesir'de diğerlerinden fazla olmakla birlikte, Taberî'den pek çok nakil yapılmakta, onun görüşleri Sünnî alimlerce benimsenmektedir.

Fahreddin er-Râzî'ye Göre “Râsihûn”: Razî'ye göre ayette yer alan, “O'nun te'vilini Allah'tan başkası bilemez.” Kısmında âlimlerin ihtilafı vakidir. Bazı âlimler, sözün burada tamamlandığını düşünmektedirler. Onlara göre, (والراسخون) “verrâsihûne” kelimesinin başındaki “vav” harfi, vâv-ı ibtidâiyyedir. Böyle olunca da manadan anlaşılan, “Onun te'vilini Allah'tan başkası bilemez.” anlamı anlaşılmaktadır. Fahreddin Razî, İbn Abbas, Hz. Âişe, Mâlik b. Enes, Kisâî, Ferrâ, Mutezile'den Ali el-Cübbâî'nin bu görüşe sahip âlimler olduğunu ve kendisinin de bu görüşü benimsediğini zikretmiştir. İkinci kısım âlimlere göre ise te'vili Allah'ın bileceği kesindir. Ancak bunun yanında bir kısım âlimler de bunu bilebilirler. Mücahid, Rebî' b. Enes gibi âlimler de bu görüşü savunmaktadırlar.²⁰²

Fahreddin Razî, müteşabihlerin manasını sadece Allah'ın bileceği görüşünü savunan bir âlimdir. Ona göre müteşabih ayetlerin manasını Allah'tan başkası bilemez ve manasını bilmeseler de ayette bildirildiği üzere âlimler müteşabihlere iman ederler. Fahreddin Râzî'ye göre Müteşabihlerin manasını sadece Allah'ın bileceği düşüncesini destekleyen birçok görüş vardır. Onların bir kısmı şöyle sıralanabilir:

¹⁹⁹ et-Taberi, Cilt: 5, s. 218.

²⁰⁰ et-Taberi, Cilt: 5, ss. 218-219.

²⁰¹ et-Taberi, Cilt: 5, s. 217.

²⁰² Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, s.159.

Lafzın râcih bir manası vardır. Bu râcih manadan daha kuvvetli bir delil bu râcih olan zahiri mananın anlatılmadığına delalet edince, biz Allah'ın muradının yani anlatmak istediğinin bu hakiki mana değil de bu hakiki mananın arkasında gizlenen mecazlarından birisi olduğunu anlarız. Ayetin mecaz manalarında çokluk olması doğaldır. Çünkü her mecaz, çokluk barındırır. Bu birçok ihtimalden birisi diğerlerine tercih edilir. Bu değişmeceli ihtimallerden birisini diğerine tercih etmek ancak lugavi tercihlerle yapılabilir. Lügavi tercihler, her zaman içerisinde zan barındırır. Zanni delillere dayanarak Allah'ın zat ve sıfatları hakkında konuşmak caiz olmadığından ayetlerin te'vili sıkıntılı bir durum oluşturmuş olur. İkincisi bu ayetten önce yer alan ifade, müteşabihin te'viline kalkışmayı yermiştir. Allah, “Kalplerinde eğrilik bulunanların, sırf fitne aramak ve onun te'viline kalkışmak için, onun müteşabihi olanına tabi olur.” buyurmuştur. Eğer müteşabihi te'vil etmeye kalkışmak caiz olsaydı Allah bunları ifade etmezdi. Üçüncüsünde Allah, ilimde derinleşmiş kimseleri, “Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır.” demeleri nedeniyle övmüştür. İlimde derinleşmiş olanlar, eğer müteşabihi detaylı bir şekilde bilmiş olsalardı, müteşabihe olduğu gibi iman etmeleri nedeniyle övülmezlerdi. Çünkü bir şeyi derinlemesine bilen herkes, zaten o şeye iman edecektir. Dördüncüsü eğer Allah, “*verrâsihûne fi'l-ilmî*” tabirini “illallah” lafzına atfetmiş olsaydı o zaman Allah'ın “*yegûlûne emennê bihi*” sözü, bir mübteda, başlangıç cümlesi olurdu. Bu durum da fesahat zevkine yakışmazdı. Beşincisine gelince, ayette yer alan, “*küllü min ındi rabbine*” sözü, “Onlar tafsilatını bildikleri şeye de bilmedikleri şeye de inanırlar” manasına gelmektedir. Şayet onlar, her şeyi ayrıntısı ile bilselerdi, bu sözün manası bir olmazdı. Altıncısı ki bu aynı zamanda İbn-i Abbas'ın görüşüdür. O bu konuda şöyle demiştir: Kur'an'ın tefsiri dört türdür:

1. Herkesin bildiği açık tefsir
2. Ana dillerinin Arapça olmasından Arapların bildiği tefsir.
3. Âlimlerin bildiği tefsir
4. Allah'tan başkasının bilmediği tefsir.

Buradan da anlaşıldığı üzere bir kısım tefsiri Allah'tan başkası bilmemektedir. İlimde derinleşenler belli bir kısım tefsiri bilseler dahi tefsir ve te'vilin tamamını bilmeye muktedir değildirler.²⁰³

²⁰³ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, ss.159-160-161.

İlimde râsih olanlar konusunda da âlimler, çeşitli görüşler paylaşmışlardır. Ayette onlardan şu şekilde bahsedilir: “İlimde derinleşmiş olanlar ise, “Biz ona inandık. Hepsi Rabbimizin katındandır.” derler.” Bu ifade konusunda Râzî, değinilmesi gereken birkaç hususun olduğunu belirtir. Bu görüşleri şu şekilde açıklar.

“Arapçada “rusûh” kelimesi, bir şeyin içinde olmak manasına gelir. İlimde râsih olan âlimler yakînî ve kat’i deliller ile Allah’ın zât ve sıfatlarını; Kur’an-ı Kerim’in Allah’ın kelâmı olduğunu kesin olarak bilen kişilerdir. Kur’an’ın müteşabih ayetini görüp, kesin delil ile Allah’ın muradının ayetin görünen manasından başkası olduğuna delalet edince, ayetin zahiri manasının bırakılarak değişmeceli manalardan birisine te’vil edilmesini sağlarlar. Ama bu manalar, kesinlikle Kur’an’ın manasına ve bütünlüğüne zarar vermeyecek manalardır. Bu ayette akli delillerden bahseden, Allah’ın zât, sıfat ve fiillerini bilmek için çabalayan ve Kur’an-ı Hâkim’i akli delillerle, dil ve i’raba uygun şekilde tefsir eden âlimlerin de makamının yüceliğini gösterir. Bu âlimler gece ve gündüz çalışarak Allah’ın kitabı olan Kur’an’ı anlamak, anladıklarını diğer insanlara anlatabilmek için ömürleri boyunca yoğun çaba sarf ederler. Onların şerefli çabaları çok kıymete değerdir. İnsana ve insanlığa yapılan büyük hizmetlerden birisidir. Ne var ki; bir şey ne kadar kıymetli ve değerli ise onun zıddı da o kadar adi ve bayağı olur. İlimde derinleşmek, Kur’an’ı anlamak, uygulamak ve anlatmak ne kadar şerefli ve yüce ise, Kur’an’ı kendi heva ve hevesi doğrultusunda te’vil etmek, ayetlerden çıkar sağlamaya yahut menfaat devşirmeye kalkışmak da o derece adi ve bayağı bir iştir. Âlimler ne kadar saygıya değer iseler; diğerleri de bir o kadar cezayı ve kınanmayı hak eden kimselerdir.”

Fahreddin Râzî, ayetin tefsirinin sonuna bu görüşlerini de eklemiştir ki, âlime destek diğerlerine de korku olsun.²⁰⁴

İbn Kesir’e Göre Râsihûn: Ayette bahsedilen râsihlerden kastedilenin ne olduğu konusunda âlimler arasında değişik görüş ve düşünceler vardır. Kıraat

²⁰⁴ Fahreddin er-Râzî, Cilt: 7, ss. 162- 163.

imamları arasında gerçekleşen tartışma konusu, ayet arasında yer alan durak yerinin neresi olduğu konusundadır. Çünkü durak yeri, aynı zamanda ayetin manası üzerinde birinci derecede etkilidir. İbn Kesir'in kabul ettiği durak yerine göre ayetlerin gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. Müteşabihlerin manasını da te'vilini de ancak Allah bilmektedir. Lafza-i Celal'de durulunca çıkarılan mana budur ve İbn Kesir Lafza-i Celal'de durulacağını söylemektedir.²⁰⁵ Müellif bu konuda, -daha önce Fahreddin Râzî'nin görüşleri bağlamında da belirttiğimiz gibi- İbn Abbas'tan, tefsirin dört bölümden oluştuğu rivayetine yer vermektedir.²⁰⁶

Bu konuda İbn Abbas'tan rivayet edilen bir görüşe göre de ayetlerin te'vilini ancak Allah bilir. Ona göre ayetin manası; *“Hâlbuki onun gerçek manasını ancak Allah bilir, ilimde derinleşmiş olanlar sadece “Ona iman ettik.” derler.”* şeklinde olmalıdır.²⁰⁷ Malik b. Enes'ten rivayet edilen görüşe göre de râsihler, Kur'an ayetlerine iman ederler lakin onun te'vilini bilmezler.²⁰⁸

Lafza-i Celal'de vakıf yapıldığında çıkarılan mana, ilimde râsih olanların yani derinlemesine ilim sahibi olanların müteşabihlerin te'vilini bilemeyeceği yönündedir. Çünkü bu durumda ayetlerin te'vilini sadece Allahu Teâlâ bilir manası oluşur. Lafza-i Celal'de durulmadığı zaman ise ayetlerin te'vilini ilimde râsih olanların da bilebileceği manası ortaya çıkar. Nitekim İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayette, o kendisinin te'vili bilenlerden olduğunu iddia etmektedir.²⁰⁹ Bu görüşü destekleyen Mücahid'e ait rivayet ise şöyledir: *“İlimde derinleşmiş (râsih) olanlar, ayetlerin te'vilini bilirler ve o ayetlere iman ettik derler.”*²¹⁰

Râsih olanlar konusunda daha başka görüşler de vardır. Bu konuda Ebu'd-Derda'dan rivayet edilen bir hadis-i şerif şöyledir: Resulullah'a ilimde derinleşenlerin kimler olduğu sorulduğunda O, râsihin dili ve kalbi doğru olan, karnını ve namusunu haramdan koruyanlar olduğunu belirtmiştir. İbn Kesir'in, Ahmed b. Hanbel'den naklettiği bir hadis-i şerif ise şöyledir: *“Sizden önceki ümmetler helak oldu. Onlar Allah'ın kitabının bir bölümünü diğer bir bölümü ile çatıştır gördüler. Oysaki Allah'ın kitabının bir bölümü, onun diğer bölümünü*

²⁰⁵ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 10.

²⁰⁶ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 11.

²⁰⁷ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 11.

²⁰⁸ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 12.

²⁰⁹ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 12.

²¹⁰ İbn Kesir, Cilt: 2, s. 13.

doğrular nitelikte yaratılmıştır. Ayetlerin bir bölümünü diğer bölümünü yalanlar şekilde sakın kullanmayınız. Kur'an ayetlerinden bildiğinizi söyleyiniz, bilmediğiniz konusundaki şeyleri ise bilenlere bırakınız.” Müellif, Ebu Hüreyre’den bu konuda naklettiği diğer bir hadis-i şerif de şöyledir: “Kur'an-ı Kerim yedi harf üzere indirilmiştir. Kur'an üzerinde tartışma küfürdür. Bunu (3 kez) söylemiştir. Kur'an-ı Kerim'den bildiğinizle amel edin, bilmediğiniz kısmını ise onu bilenlere bırakın.”²¹¹

el-Münzir (ö. 656/1258) tefsirinde bu kişilerden bahsedilir ve ilimde râsih olanların, ilimde derinleşenlerin Allah’a boyun eğdikleri, Allah’ın rızası hususunda kendilerini aşağıda gördüklerinden bahsedilmektedir. Bu kişilerin ilimde üstünlük konusunda diğer insanlarla tartışmadıkları da burada açıklanmaktadır. Râsih olanlar, Allah’tan; kendilerini hidayete erdirdikten sonra kalplerini saptırmamasını, kalplerinde eğrilik bulunanların yaptıkları gibi kendilerini müteşabihi kullandırmamalarını, hak konusunda ayaklarını sabit kılmalarını istemektedirler.²¹²

Süleyman Ateş’e Göre Râsihûn: Süleyman Ateş’e göre, esasında müteşabih ayetleri sadece ve sadece Allah bilir. Âlimlerin bir kısmı “ve mâ ye’lemü te’vilehû illallâh” cümlesindeki lafza-i celâl üzerinde durmak gerektiğini söyler. Burada durulduğunda mana, “Müteşabihin te’vilini Allah’tan başkası bilemez” şeklinde olmaktadır. Devamında ise “İlimde râsih olanlar, ona inandık hepsi Rabbimizdendir, derler.” şeklinde bir mana oluşur. Müellife göre ayrıca, ayette geçen “ilimde derinleşenler” den kasıt, Hristiyan din adamlarıdır.²¹³

Ateş’e göre bazı âlimler, lafza-i celalden sonraki “vav” harfini atıf harfi olarak kabul ederler. O zaman mana şöyle şekillenir: “Onun te’vilini sadece Allah ve ilimde râsih olanlar bilir.” Müellif bu bağlamda nakledilen bir rivayete yer vermekte ve İbn Abbas’ın te’vili bildiğini söyleyerek konuyu kapatmaktadır.²¹⁴

2.5.2. Şî Müfessirlerin “Râsihun”a Yaklaşımları

Tûsi’ye Göre Râsihûn: “Onun te’vilini Allah’tan başkası bilemez. Bir de Allah’ın izni ile ilimde derinleşenler, rusuh sahibi olanlar müteşabihlerin anlamlarını

²¹¹ İbn Kesir, Cilt: 2, ss. 12-13.

²¹² İbn Kesir, Cilt: 2, s. 13-14.

²¹³ Ateş, Cilt: 2, s. 16.

²¹⁴ Ateş, Cilt: 2, s. 17.

bilebilirler.” Ayetindeki “و” harfi, atıf harfi olarak alındığında bu sonuca ulaşılır. Atıf, ²¹⁵ وَالرَّاسِخُونَ لِلَّهِ إِلَّا bölümüne bağlanır. Atıf harfi kullanıldığında, cümlelerin atıf harfinden sonra gelen kısmının manası ile atıf harfinden önce gelen kısmının manası ortak olur. Râsihûn kelimesi Araplar arasında “Raseha Şeyhun Hususan رسخ شيخ (Ayağı yere basan, sabit olan)” manasında cümle içinde kullanılmaktadır. Buradan hareketler râsihun kelimesinin; “ilimde ayakları yere basan” manasına geldiğini görebiliriz. İlimde işin bizatihi hakikatine ulaşmış olanlar, derinlemesine ilme vakıf olanlar için bu kelime kullanılır.²¹⁶

Tabersî’ye Göre Râsihûn: Tabersî’ye göre “Verrâsihûne” demenin manası “sâbitûne” demektir. “Sâbitûne”, ayakları yere sağlam basmak, savunulabilecek delillere sahip olmak manası taşımaktadır. Araplarda “yerinde sabit oldu” manasında bu tabir kullanılırdı. Sabit oldu, istikrar sahibi oldu, hem kendisi sabit oldu hem de başkasını sabitledi manasında bu tabiri kullanırlardı. Bu tabirin manası, bir ağacın misaline benzer. Bu öyle bir ağaçtır ki; toprağa iyice tutunmuş ve sapasağlam ayakta durur. Bu ağaç hem kendi yükünü çeker, ayakta dimdik durur hem de kendisine tutunanları ayağa kaldırır. O güç ve kudrete sahiptir. “Râsihûn” da bu manaya gelir. Hem kendisini kurtarma yetisine hem de başkalarını kurtarma yetisine sahiptir.²¹⁷

Tabâtabâî’ye Göre Râsihûn: Tabâtabâî’ye göre “Ve ilimde derinleşmiş olanlar; Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır.”²¹⁸ Derler ibaresinin orijinalinin başındaki “vav” harfinin atıf edatı mı, yoksa istinaf (yeni bir hususa geçiş) edatı mı olduğu noktasında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazı ilk kuşak müfessirler ile Şafiiler ve Şia mezhebine mensup müfessirlerin çoğunluğu “vav” harfinin atıf edatı olduğu ve ilimde derinleşenlerin Kur’an’da bulunan müteşabih ifadelerin tevillerini bildikleri yönünde görüş bildirmişlerdir. İlk dönemdeki müfessirlerin büyük kısmı ve Ehl-i Sünnet içerisinde Hanefiler, “vav” harfinin “istinaf” edatı olduğunu ve müteşabih ifadelerin tevillerinin Yüce Allah’ın kendi özel bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini belirtmişlerdir.²¹⁹ Bu görüşlerden birincisini savunanlar da ikincisini savunanlar da kendi görüşlerini destekleyecek doğrultuda deliller ortaya koymuşlardır. Her bir görüş, kendi tezini savunan ve kendi tezini ön

²¹⁵ Âl-i İmran 3/7.

²¹⁶ et-Tûsî, Cilt: 2, s. 398.

²¹⁷ et-Tabersî, Cilt: 2, 215.

²¹⁸ Âl-i İmran 3/7.

²¹⁹ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 77.

plana çıkaran rivayetleri ve çıkarımları yaymaya çalışmıştır. Tabâtabâî, tüm bu delil ve rivayetleri incelemiş ve bunların, iddia edenlerin söyledikleri gibi, herhangi bir şeyi kanıtlamaya yetmeyeceği görüşüne ulaşmıştır. Tabâtabâî'ye göre “Kur'an'ın tevili, zihin dışındaki bir gerçekliktir. Kur'an ayetleri öğretilerinde, hükümleri yasaya bağlamalarında ve açıkladığı diğer konularda bu gerçekliğe dayanır. Öyle ki bu gerçeklikten biri değişmiş olduğu farz edilse, ayetlerin içerikleri de değişir.”²²⁰ Tabâtabâî'ye göre Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an, Allah katında yer alır. O, hikmetlerle doludur ve akılların kavrayamayacağı, ulaşılmaz hikmetleri kapsar. Allah'ın katında var olan bu Kur'an'ı insanın anlaması, idrak etmesi olanaksızdır. Allah, insanlar Kur'an'ı anlasınlar/anlayabilsinler diye onu bir insan lisanı olan Arapçaya çevirerek bize göndermiştir. Tabâtabâî bu görüşünü desteklemek için şu ayeti örnek vermektedir: “Apaçık kitaba yemin olsun; gerçekten biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'an yaptık. Şüphesiz o, bizim katımızda olan ana kitaptır; çok yücedir, hikmet doludur.”²²¹

Tabâtabâî “İlimde derinleşenler” konusunda ise farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Tabâtabâî'ye göre Kur'an'da müteşâbih âyetlerin te'villerini bildikleri belirtilen “ilimde rûsûh sahibi olan kimseler”den maksat Ehl-i beyt imamlarıdır. Mâsum imamlar da te'vili bilirler.²²² Ona göre tevilleri Allah bilir, bu muhakkaktır. Bunun yanında, “Arınmışlar, tevili bilir. Arınmışlık ilimde derinleşmiş olmayı da gerektirir. Bunun nedeni, kalplerinin temizlenmesinin yüce Allah'a nispet edilen bir durum olmasıdır. Yoksa ilimde derinleşenler, ilimde derinleştikleri için tevilleri biliyor değildir. Yani ilimde derinleşmek tevilleri bilmeye sebep değildir.”²²³

Şîrâzî'ye Göre Râsîhûn: Ayette “râsîhûn” denilen bir zümreden bahsedilmektedir. Bu kelime Şîrâzî'ye göre, ayet içerisinde bir grup âlimin sıfatı olarak yer almaktadır. Bu âlimler, ilme derinlemesine vakıf olan âlimlerdir. Onların ilimleri derinlemesinedir ve bu konuda onlar gayet maharetli ve usta kişilerdir. Nasıl sondaj makinesi, toprağın derinlerine nüfuz ederek su çıkarırsa bu sıfatlara malik olan âlimler de Kur'an-ı Kerim'in içerisine derinlemesine nüfuz ederler ve orada bulunan bilgileri gün yüzüne çıkarırlar. Ama âlimlerin bunu yapabilmesi için mutlaka

²²⁰ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 83.

²²¹ Zuhurf 43/2-4.

²²² et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 85.

²²³ et-Tabâtabâî, Cilt: 3, s. 86.

toprağın derinliklerine inebilme kabiliyet ve yeterliliğine sahip olmaları gerekir. Aksi takdirde toprağın bağrından su çıkarılamayacağı gibi fazla miktardaki enerji de zayi olacaktır. Muhkem ayetlerin manalarına derinlemesine dalış yapan bu âlimler, doğru anlayış ve kavrayışları oradan bulup çıkararak ümmete bilgi hediye ederler. Bir kısım âlimler de vardır ki; dalış yapıp su çıkarmaya çalışırlar lakin onlarda bu maharet olmadığından bilgi elde edemezler. İstidatları yetersizdir ya da niyetleri kâmil değildir. Dolayısı ile elde ettikleri veriler ve bilgiler de, bu yetersizlik ve niyetsizliğin getirisi olarak, ya yetersiz kalır ya da fitne barındırır. Kur'an-ı Kerim'den beslenen, Türk dil yapısı ile harmanlanmış, anlayış ve kavrayışta zehirli ve zararlı akımların etkisi altında kalmamış, istidadı tam, kavrayışı mükemmel, niyeti kâmil olan âlim taifesi müteşabihleri gerçek manada anlayabilecek zümrenin ta kendisidir. Bu âlimler İmam-ı Azam'dan, Gazali'den, İmam-ı Rabbani'den faydalanan âlimlerdir. Bu âlimlerin ayak izlerini takip etmeden Kur'an-ı Kerim'deki müteşabih ayetleri anlamının mümkünatı yoktur. İsmi verdiğimiz âlimler ve onların düşünce ikliminde faydalanan âlimler, müteşabih ayetler üzerinde çok fazla yorum yapmayı tercih etmezler. Onların genel manada tavrı; "İşittik ve itaat ettik." şeklindedir. Esasında Kur'an-ı Kerim'in bütün vecihleri bizi Hakk'a götürür. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın ipidir. Kim Allah'ın ipine sımsıkı sarılırsa o kurtulmuş olur. Başka insanların kurtuluşuna da vesile olur. Muhkem ve müteşabihler konusunda ve özellikle müteşabih ayetler konusunda "râsihûn" olarak nitelendirilen, derin görüş ve engin kavrayış sahibi âlimler, ilimlerini kullanarak son tahlilde Allah'ın indirdiği her şeyi kabul ettik, tümüne iman ettik derler. Ama bu iman ediş, sadece dil ile ikrardan müteşekkil değildir. Bilakis araştırma, inceleme, irdeleme süreçlerinin sonucunda bu âlimler kalpleri mutmain olarak Allah'a ve Allah'tan gelene iman ederler. Tüm ilmini kullanarak belli bir noktaya gelen bu tarz âlimler tıpkı İbrahim (as)'n akıl yürütmesi olayındaki gibi akıllarının yetmediği anda Allah'ın kudretine boyun eğeceklerdir. Aklın bütün gücünü kullanırlar, aklın sınırını tanırlar ve en sonunda aklın üzerinde bir aklın, akli da bir yaratanın olduğunu tasdik ederek kabul etmiş olacaklardır. Böylece imanları da kemal bulacaktır. Akıl, artık Allah'ın varlığını ve birliğini idrak etmiş olur. Tüm gayretini sarf ettikten sonra aklın gördüğü Allah'ın azameti ve yaratıcılığıdır. Buna tüm kalbiyle iman eden akıl, Allah'ın varlığına ve birliğine artık şahitlik eder hale gelir. İmanı kesinleşir, keskinleşir, kâmilleşir. Akli

dışlayan, aklını kullanarak iman hakikatlerine ermeyi reddeden anlayış dogmacı ve dar kalıplara sıkışıp kalmış bir anlayıştır. Bu tarz anlayış akli dışlar, ihmal eder, aklın verilerine güvenmektense akli reddetmeyi yeğler. Bunun sonucunda da Hristiyanlar gibi bağınaz bir din anlayışının ortaya çıkmasına neden olur. Kur'an-ı Kerim, akli rehber edinmemizi üstüne basa basa bizlere hatırlatan bir kitaptır. Kur'an'ın bu özelliği nedeniyle Kur'an'ı okuyanlar, aydınlanırlar. Onların dünya görüşleri, dünyaya bakış açıları genişler. İncil vb. kitapları okuyanlar ise aklını kullanmamayı öneren bir dini yaşantının esiri olarak kalırlar. Karanlığa mahkûm bir yaşantıya mecbur bırakılırlar. Oysa Kur'an, tam tersi okudukça karanlık kalplerin aydınlanmasını sağlayan ilahi bir kitaptır. İnsan, beyninde hak ile batılın mukayesesini yapmadan doğruya ulaşamaz. Şirk ile iman arasındaki farkı anlamadan hakiki manada imanını tahkim edemez. Kişi şirki bilmeli, küfrü bilmeli ki; İslam'ı tanısin İslam'ın değerini bilsin. Böylece iman-ı kâmile ulaşsın.²²⁴

Değerlendirme

Sünnî müfessirler ile Şîî müfessirlerin yorumu konusunda belirgin ayrılık yaşadıkları yer burasıdır. İki düşünce sistemi, ayet içerisinde yer alan vakıf yeri konusunda değişik görüşler belirtmişlerdir. Sünnî müfessirlerin belirttiği görüşe göre ilimde derinleşmiş olan, derinlemesine ilme vakıf olan ve râsihûn olarak isimlendirilen kişiler, müteşabihin manasını bilmezler. Onlar, derinliğini kavramaktan aciz kaldıkları bu mana karşısında Allah'ın kudret ve kuvvetini kabul ederler. Bu konudaki asıl bilginin Allah'ın yanında olduğunu teyit edip, ayete teslim olurlar. Şîî müfessirlerin kabul ettiği vakıf yerine göre ise ilimde derinleşmiş olan bu kimseler, müteşabihin manasını Allah ile beraber kavrama kudretine sahip olan kimselerdir. Onlar, ilimlerinin bir gereği olarak müteşabih konusunda belli bir bilgiye sahiptirler. Şîî müfessirlerin bu görüşünü, sadece bu ayete has olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Günahsız ve vâsi imam düşünce sistematğine sahip olan Şîîlerin, ayeti bu şekilde yorumlamaları yadırganmamalıdır. Çünkü onlar, Şîî düşünce sistematğinin genel yapısı içerisinde ayeti değerlendirmişler ve bu sonuca ulaşmışlardır.

²²⁴ eş-Şirâzî, Cilt: 2, s. 272.

SONUÇ

Âl-i İmran Sûresi 7. ayeti ve bu ayet bağlamında farklı şekillerde incelediğimiz kavramlar, İslam düşünce sistemi içerisinde yüzyıllar boyunca farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bu ayeti ile ilgili kavramların ifade ettikleri manalar, İslam'ın yeryüzüne geldiği günden bugüne tartışılmıştır. Çalışmamızdaki amacımız, bu bilgi birikimini tekrar etmekten ziyade, İslam içerisindeki iki büyük düşünce ekolünün bu ayet özelinde incelediğimiz kavramlara nasıl yaklaştıklarıdır. Sünnî ve Şîî düşünce sistematığı içerisinde bu kavramları nasıl değerlendirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla belirlenen dört Sünnî ve dört Şîî müfessirin görüşlerine başvurulmuştur.

Ayet içerisinde dikkat çeken ilk kavram; muhkem kavramıdır. Hem Sünnî müfessirlerin görüşlerine hem de Şîî müfessirlerin görüşlerine bakıldığında muhkem kavramının; açık, seçik anlaşılır, anlaşılmak için başka bir karineye ihtiyacı olmayan, okuyan herkesin aynı şeyi anlayabildiği manasını taşıdığı görülmektedir. Muhkem; mecazsız, dolaysız, doğrudan anlatımın adıdır. Ayet içerisinde yer alan muhkem tabirinden daha dikkat çekici olan bir diğer tabir ise müteşabihdir. Sünnî müfessirlerin de Şîî müfessirlerin de kabul ettiği görüşe göre müteşabih, muhkemin zıddı olan bir terimdir. Müteşabih, içerisinde birden fazla mana bulunan ama bu manalardan hangisinin kastedildiği net olarak bilinemeyen ayet ve kavramlardır. Dolayısıyla müteşabih kavramlar, anlaşılabilmek için harici bir delile muhtaçtırlar. Bu delil de muhkem ayetler içerisinde bulunur. Yani muhkem ayetler, müteşabih olanları anlaşılır kılan karinelere sahiptir. Buradan hareketle, Sünnî ve Şîî müfessirler “ümmü'l-kitab” kavramının karşıladığı mananın da muhkem ayetler olduğu görüşünü belirtmişlerdir. Genel kanaat bu yöndedir. Kitabın aslını, esasını teşkil eden muhkem ayetler, aynı zamanda müteşabih ayetleri açıklayan ayetlerdir. Ayet içerisinde yer alan te'vil kavramı konusunda da mezhepler arasında belirgin görüş ayrılığı yoktur. Te'vil, müteşabih ayetlerin barındırdığı manalardan birini tercih edebilmek için kullanılan bir yöntemdir. Dışsal deliller değerlendirilerek müteşabihlerin barındırdığı asıl mana bu sistem ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Râsihûn kavramı da her iki mezhebin benzer şekilde açıkladığı ve ilimde derinleşmiş olan âlimleri karşılamak için kullanılan bir kavramdır. Sünnî ve Şîî

mezhepleri arasında râsihûn kelimesine verilen mana hakkında, belirgin bir görüş ayrılığı bulunmazken; râsihûn olan kişilerin müteşabihleri bilip bilemeyeceği konusunda, iki mezhep arasında, derin bir fikir ayrılığı mevcuttur. Sünnî ve Şîî müfessirlerin ayetin açıklaması konusunda en belirgin ayrılık yaşadıkları konu burasıdır. Sünnî müfessirler, konu hakkında daha temkinli yorumlarda bulunmuşlardır. Onlara göre ilimde derinleşmiş olanlar, müteşabih ayetlerin manasını bilmezler ama müteşabih ayetleri tasdik ederler. Bilmeden, Allah'ın bilgisinin büyüklüğünü tasdik ederek bunu kabul ederler. Ulaşılan bu sonuç, Sünnî genel düşünce sisteminin bir neticesidir. Şîî müfessirler ise ilimde derinleşmiş olanların müteşabih ayetlerin manalarını kavrayabilecekleri görüşündedirler. Onlara göre ilim ehli, peygamberlerin varis ve vâsileridirler. Onlar da tıpkı peygamberler gibi müteşabih ayetlerin manasını bilirler. Nitekim Allah, diğer bütün ayetleri olduğu gibi müteşabih ayetleri de peygamberlerine açıklamıştır.

Fitne kavramı konusunda müfessirler arasında belirgin bir görüş ayrılığı yoktur. Ortak anlayış fitnenin; arabozucu, yıkıcı, kışkırtıcı, yok edici işlevinin bulunduğu yönündedir.

Âl-i İmran 7. ayeti özelinde incelenen muhkem ve müteşabih ayetler konusunda, Sünnî ve Şîî müfessirler arasında, uzak yorumlamaların olmadığı görülmektedir. Yorumların farklılaşmasındaki asıl mesele ise, Sünnî düşünce sistemi içerisinde bulunan âlim ve müfessirlerin, bilmedikleri yahut emin olmadıkları konularda konuşmaktan imtina etmeleridir.

Âl-i İmran suresi 7. ayetinin incelendiği bu çalışma, müteşabih konusu etrafında şekillenmiştir. Bu konuda çalışma yapacaklara önerimiz, müteşabih konusunu ele alan diğer ayetlerin de belirlenmesi ve incelediğimiz ayet ile diğer ayetlerin beraberce ele alınmasıdır.

Çalışmamızdaki Sünnî ve Şîî müfessirlerin diğer ilim alanlarında vermiş oldukları eserler varsa belirlenmesi ve o eserlerinde tefsirle ilgili malzemenin olup olmadığı araştırılmalı, varsa bu unsurların da yeni çalışmalarda değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Yeni çalışma yapacak araştırmacılar, herkes tarafından bilinen belli başlı müfessirler yerine hem Sünnî düşünce sistematigi içerisinde hem de Şîî düşünce

sistematığı içerisinde başka kaynaklara ulaşabilirler. Bugüne kadar dikkat çekmemiş olan farklı bakış açıları varsa bunlar gün yüzüne çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

Ahmed Muhtar, Abdülhamid Ömer, **Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsırati**, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüp, byy, 2008.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed b Hilal b. Esed eş-Şeybânî. **Müsnedü Ahmed b. Hanbel**, thk: Şuayb el-Arnâvut, Âdil Mürşid ve diğerleri, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ateş, Süleyman. **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul, 1988.

Atmaca, Gökhan. "Süleyman Ateş'in Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat," **Ekev Akademi Dergisi**, 2012(Bahar), Sayı: 51 ss. 155-166.

Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî. **Hedîyyetü'l-Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Asâru'l Musannifîn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, bty.

Başoğlu, Tuncay. "Muhkem", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2006, Cilt: 31, ss. 42-44.

Bilmen, Ömer Nasuhî. **Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.

Bozkurt, Nebi. "Kitab", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, Cilt: 26, s. 120-121.

Boztaş, Mehmet. **Tefsirde Muhkem ve Müteşabih Kavramı**. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1996.

Çakın, Mehmet Burak. **Çağdaş Şia Müfessirlerinden Âyetullahi'l-Uzmâ Nâsir Mekârim Şirâzî'nin Tefsîr-i Nümûne adlı Eserinde Psikolojik Tahliller (Yusuf**

Sûresi Örneği), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2016.

Çağrı, Mustafa. “Fitne”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1996, Cilt: 13, ss. 156-159.

Demirci, Muhsin. **Tefsir Usulü**, 14. Baskı, İFAV yayınları, İstanbul, 2011.

Dumlu, Ömer. **Kur’ân Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998.

el-Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, thk: Muammer Erbaş ve Mustafa Özel, Birleşik Yayıncılık, İzmir, 2005.

Enver, Bayram. “Fahrettin er-Râzî Tefsir-i Kebir’inde Bir Ulumu’l- Kur’an Bahsi Olarak Muhkem ve Müteşabih Âyetler”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017. ss. 57- 71.

Erbaş, Muammer ve Eren, Cüneyt. **Kur’ân İlimleri ve Tefsir İstılahları**, 3. Baskı, Ebru Yayınları, İzmir, 2012.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin. **et-Tefsîru’l-Kebîr**, 2. Baskı, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1420.

Fayda, Mustafa. “Taberi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 314-318.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahman b. Amr el-Ferâhidî. **Kitâbü’l-Ayn**, thk: Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmîrâî, Mektebetü’l-Hilâl, byy, bty.

Herevî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî. **Tehzîbü’l-Lüğa**, thk: Muhammed Avd Mer’ab, 1. Baskı, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2001.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî. **Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm**, thk: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, 1. Baskı, Dâru Tayyibe, Riyad, 1997.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn. **Lisanü'l-Arab**, 3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, h. 1414.

Karaca, Gülsüm. **Râzî'nin Müteşâbih Ayetleri Yorumlama Yöntemi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Mennâ' b. Halil el-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, byy, 2000.

Mertoğlu, Mehmet Suat. “Tabâtabâi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 306-308.

Öz, Mustafa. “Tûsî” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012, Cilt. 41, ss. 433-435.

Öz, Mustafa. “Tabersî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 324-325.

Özaydın, Abdülkerim. “İbn Kesir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999, Cilt: 20, ss. 132-134.

Rağıp el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, thk: Safvan Adnan ed-Dâvudî, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1412.

er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir. **Muhtâru's-Sihâh**, thk: Yusuf Şeyh Muhammed, 5. Baskı, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

Seyyid Kutup, İbrahim Hüseyin eş-Şâribî. **Fî Zılâli'l-Kur'an**, 17. Baskı, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1412.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an**, thk: Said el-Mendûb, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1996.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. **Tabakâtü'l-Müfessrîn'l-İşrîn**, thk: Ali Muhammed Ömer, 1. Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1396.

eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm. "Umûm, Husûs, Muhkem, Müteşâbih, Nâsih ve Mensûh Hakkında", Çev: Selim Türcan, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 17, Çorum, 2010/1, ss. 223-228.

Şimşek, M. Said. **Kur'an'da İki Mesele (Müteşâbih-Nesh)**, Damla Yayıncılık. Konya, 1987.

eş-Şirâzî, Nâsır Mekârim. **el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münezzel**, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2005.

et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin. **el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'an**, 2. Baskı, Câmiatü'l-Müderrisin fî Havzati'l-İlmiyye, Fustat, bty.

et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. **el-Mu'cemü'l-Evsat**, thk: Tarık b. avd vd, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001.

et-Tabersî, Emînü'l-İslâm Ebî Ali el-Fadl b. el-Hasen. **Tefsîru Mecmeu'l-Beyân**, el-Mecmeu'l-Âlemiyyü li Ehli'l-Beyt, byy, bty.

Topal, Hüseyin. **Tûsî ve Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2018.

et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. **et-Tibyân, fî Tefsîri'l-Kur'ân**, thk: Ahmed Halil Kasîr el-Âlemî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1376.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2006, Cilt: 32, ss. 204-207.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995, Cilt: 12. ss. 89-94.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Te'vil", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2012, Cilt: 41, ss. 27-28.

Yılmaz, Musa Kazım. "el-Mîzân", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005, Cilt: 30, ss. 213-214.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Huseynî. **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, thk: Komisyon, Dâru'l-Hidâye, byy, bty.

Zirîklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris. **el-E'lâm Kâmûsü Terâcim**, 15. Baskı, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

İnternet Kaynakçası

<https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Person/PresidentDetail/36/prof-dr-suleyman-ates>

http://www.alulbeyt.com.tr/ayetullah-uzma-haci-seyh-nasir-mekarim-siraz_h11.html

http://kuranneslider.com/ayetullah-nasir-mekarim-siRâzî-nin-hayati-1926-_d1485.html